

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

На правах рукопису

УДК 355.424.4(477)''1991/2000''(043)

СОКАЛЬ Ігор Іванович

**СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ
УКРАЇНИ (1991 – 2000 рр.): ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ**

спеціальність 20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеню
кандидата історичних наук

Науковий керівник:
КОВАЛЕНКО Леонід Тимофійович,
кандидат історичних наук, доцент

КИЇВ-2004

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
РОЗДІЛ 2. ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	34
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СИСТЕМИ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	67
РОЗДІЛ 4. БУДІВНИЦТВО ЄДИНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	118
ВИСНОВКИ.....	166
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	172
ДОДАТКИ.....	202

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АСУ – автоматизована система управління
- ВАП – винищувально-авіаційний полк
- ВОПП – Війська оборони повітряного простору
- ВПО – Війська Повітряної Оборони
- ВПС – військово-повітряні сили
- ГШ – Генеральний штаб
- ЗГРК – зенітний гарматно-ракетний комплекс
- ЗПН – засоби повітряного нападу
- ЗРВ – зенітні ракетні війська
- ЗРК – зенітний ракетний комплекс
- ЗРС – зенітна ракетна система
- КП – командний пункт
- МО – Міністерство оборони
- НТЦ – навчально-тренувальний центр
- ОК – оперативне командування
- ППО – протиповітряна оборона
- ПРО – протиракетна оборона
- РЕБ – радіоелектронна боротьба
- РКП – рухомий командний пункт
- РЛК – радіолокаційний комплекс
- РЛС – радіолокаційна станція
- РТВ – радіотехнічні війська
- СВ – сухопутні війська
- СПРН – система попередження про ракетний напад
- ЦКП – центральний командний пункт

ВСТУП

Серед складових забезпечення оборони будь-якої держави важливе місце належить протиповітряній обороні. Досвід війн та збройних конфліктів кінця XX – початку XXI ст. свідчить, що повітряно-космічна сфера стає головною ареною воєнного протистояння. Підсумки війн в більшості випадків є результатами боротьби засобів повітряного нападу (ЗПН) та засобів протиповітряної оборони (ППО).

Протиповітряна оборона держави є сукупністю загальнодержавних заходів і бойових дій військ, що проводяться з метою захисту промислових районів, адміністративно-політичних центрів, населення, угруповань збройних сил і інших важливих об'єктів держави від ураження з повітря і є одним із найбільш важливих елементів оборони держави в сучасних умовах [263, с. 581-588].

Найбільш важливою складовою частиною цих заходів є діяльність державного та військового керівництва щодо створення та забезпечення ефективного функціонування системи ППО держави.

Системою ППО України є сукупність сил та засобів ППО всіх видів Збройних Сил, які знаходяться під єдиним керівництвом і діють згідно єдиного плану проти засобів повітряного нападу противника [83; 303, с. 9].

Документами, такими як Державна програма будівництва та розвитку Збройних сил України на період до 2005 р., Програма (концепція) будівництва та розвитку Військ Протиповітряної оборони України визначено, що основу системи ППО України становлять Війська ППО як вид Збройних Сил з найбільш досконалою системою розвідки повітряного противника, системою управління та найбільшими можливостями щодо знищення засобів повітряного нападу. Крім того, до неї входять винищувальна авіація (ВА) Військово-Повітряних Сил, війська ППО Сухопутних військ, сили та засоби ППО Військово-Морських Сил Збройних Сил України [83; 303, с. 9-10].

Особливістю системи ППО є те, що вона є макросистемою – включає в себе цілий ряд систем (підсистем) меншого масштабу [303, с. 8-13].

виконується в Національній академії оборони України за темою: “Методика військово-патріотичного виховання особового складу в умовах переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями за контрактом” (шифр НДР “Патріот”, номер державної реєстрації 0101V000226), в якій автором виконано у співавторстві підрозділ 2.1.4. “Методика військово-патріотичного виховання особового складу в процесі бойового чергування” (вихідний №167 / 2537 від 26.11.2003 р.), відобразивши в ньому історію формування системи військово-патріотичного виховання в частинах, що виконують завдання бойового чергування з протиповітряної оборони України.

Метою дисертаційної роботи є: відтворення цілісної картини історії створення системи протиповітряної оборони України в 1991 – 2000 рр., узагальнення досвіду діяльності державного, військового керівництва з питань будівництва системи ППО і розробка наукових рекомендацій щодо його використання в умовах реформування системи ППО.

Досягнення мети передбачає вирішення наступних **завдань:**

визначення стану наукової розробки та характеристика джерельної бази теми дисертаційного дослідження;

встановлення залежності процесу будівництва системи протиповітряної оборони України від наявних передумов;

виявлення та проведення аналізу результатів діяльності державного та військового керівництва щодо формування основ системи протиповітряної оборони України;

з’ясування причин невдалих спроб створення нового виду Збройних Сил України на основі об’єднання Військ Протиповітряної оборони та Військово-Повітряних Сил;

узагальнення досвіду діяльності державного та військового керівництва щодо будівництва єдиної системи протиповітряної оборони України, для вироблення наукових рекомендацій з метою їх використання на етапі реформування та розвитку системи ППО.

Об’єктом дослідження є система протиповітряної оборони України.

Предметом дослідження є створення системи протиповітряної оборони України у 1991 – 2000 рр.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1991 – 2000 рр. Вибір нижньої межі (1991 р.) зумовлено початком будівництва Збройних Сил України. Верхня межа (2000 р.) вибрана з урахуванням того, що в липні 2000 р. затверджена Державна програма реформування та розвитку Збройних Сил України, що зумовлює початок періоду реформування військових структур України.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, системного підходу та спеціально-історичні методи – проблемно-хронологічний, історико-логічний та порівняльно-історичний.

Нове вирішення актуального наукового завдання отримано завдяки поєднанню системного підходу та проблемно-хронологічного методу. Це дозволило здійснити комплексне дослідження історії створення системи ППО як сукупності елементів структури, виявити вплив якісного стану окремих складових системи на процес її будівництва та ефективність функціонування в контексті розвитку окремих її компонентів, підсистем протягом визначеного хронологічними рамками дисертації періоду.

Історико-логічний метод дозволив простежити процес будівництва системи ППО у послідовності та тісному взаємозв'язку з періодами будівництва Збройних Сил України, встановивши при цьому його закономірності та протиріччя.

Порівняльно-історичний метод, використаний автором для виявлення загальних та особливих рис будівництва системи ППО, дав можливість порівняти практичні результати діяльності керівництва держави та Збройних Сил на різних етапах вітчизняного військового будівництва.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше: визначено стан наукової розробки та охарактеризовано джерельну базу дослідження історії будівництва вітчизняної системи протиповітряної оборони;

встановлено залежність від наявних військово-технічних, воєнно-економічних, воєнно-наукових та правових передумов практичних результатів будівництва системи протиповітряної оборони України;

вивчено та введено в науковий обіг значну кількість нових архівних документів;

здійснено періодизацію історії створення системи протиповітряної оборони України.

Також отримала подальший розвиток історіографія будівництва системи ППО України.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає в тому, що матеріали дисертації, її положення та висновки можуть бути використані:

при підготовці законодавчих документів з питань будівництва системи протиповітряної оборони України;

у воєнно-історичних працях та наукових дослідженнях з питань будівництва Збройних Сил України;

для видання окремої праці з історії будівництва Військ Протиповітряної оборони Збройних Сил України;

у навчальному процесі вищих військових навчальних закладів, при вивченні дисципліни “Історія військових формувань України”, “Історія воєнного мистецтва”;

під час проведення занять з гуманітарної підготовки з військовослужбовцями та працівниками Військ Протиповітряної оборони Збройних Сил України.

Апробацію основних положень дослідження здійснено у вигляді доповіді на міжнародній науковій конференції “Бойове застосування флотів в локальних війнах і збройних конфліктах другої половини ХХ століття: проблеми розвитку теорії та практики” (м. Київ, 14 квітня 2003 р.) та науково-практичному семінарі докторантів і ад’юнктів Національної академії оборони України 11 листопада 2003 р.

Результати дослідження використані під час проведення занять із слухачами Національної академії оборони України, при підготовці науково-популярного

видання “Історія Військ Протиповітряної оборони України” та навчально-методичного посібника з дисципліни “Історія військових формувань України”.

Публікації. Основні положення дисертації висвітлені в чотирьох наукових статтях, що опубліковані у виданнях, затверджених в якості фахових ВАК України.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Проблеми будівництва та розвитку Збройних Сил України, заходи, що проводилися державним та військовим керівництвом з метою забезпечення обороноздатності нашої держави, постійно знаходяться в центрі уваги історичної науки, на основі чого формується історіографія воєнної історії України. В той же час створення та розвиток системи протиповітряної оборони України, її роль у забезпеченні недоторканості повітряних кордонів нашої держави в мирний час, можливості щодо забезпечення оборони держави у випадку війни ще не були об'єктом комплексного вивчення.

На сьогоднішній день питанням дослідження історичних аспектів будівництва вітчизняної системи протиповітряної оборони присвячена незначна кількість наукових праць. В більшості наявних досліджень формування системи ППО України розглядається в загальному контексті будівництва та розвитку Збройних Сил, їх окремих видів та родів військ і даються лише окремі фрагменти історії її створення. Тому історіографію будівництва системи ППО на сьогоднішній день можна відслідковувати тільки окремими питаннями в загальних воєнно-історичних працях, що стосуються історії становлення та розвитку сучасних Збройних Сил України. Таке становище характерне в цілому для воєнної історії України кінця ХХ – початку ХХІ ст., яка на сьогоднішній день майже не досліджувала історію будівництва окремих видів, родів Збройних Сил та інших складових воєнної організації держави, які забезпечують її оборону.

Якщо простежити хронологію формування історіографії з питань будівництва системи ППО України, то слід зауважити, що з моменту проголошення державної незалежності і до середини 90-х років ХХ ст. вийшли друком перші окремі праці з питань вітчизняного військового будівництва, для яких характерним є те, що в загальному контексті будівництва воєнної організації України не виділяється історія будівництва окремих її складових. Для

дослідження історії створення системи ППО держави ці наукові праці мають в більшій мірі інформаційне значення, оскільки в них міститься матеріал, який стосується історичних передумов створення вітчизняної системи ППО: правових, воєнно-наукових, воєнно-технічних, економічних.

В другій половині 90-х років ХХ ст. виходять праці, в яких вже можна виділити історичні аспекти будівництва системи ППО України, в тому числі в них вперше розглядаються окремі аспекти будівництва Єдиної системи ППО держави та частково розглядається питання об'єднання Військ Протиповітряної оборони та Військово-Повітряних Сил.

Проте, не дивлячись на досить обмежену кількість праць, вже можна здійснити їх систематизацію. Дисертант пропонує існуючу на сьогоднішній день історіографію будівництва системи ППО України розділити на дві групи.

До першої групи автор відносить праці, які публікувалися як окремими авторами, так і колективами вчених, і мають характер історичних наукових досліджень. Їх цінність в тому, що автори здійснюють всебічне, комплексне історичне дослідження питань військового будівництва в Україні в роки її державної незалежності. Слабким їх місцем є те, що автори деколи недостатньо розбираються у суто військово-технічних аспектах будівництва Збройних Сил. Крім цього, наукові праці першої групи можуть містити деякі неточності у зв'язку з тим, що в більшості випадків вони використовували інформаційні джерела засобів масової інформації і не використовували документи архівних фондів. Тому в деяких випадках виникають сумніви в достовірності окремих фактів, які даються в цих історіографічних працях.

Першою такою працею була підготовлена авторським колективом книга “Історія Українського війська 1917 – 1995 рр.” [115]. В цій праці дається в цілому поверхове висвітлення історії Збройних Сил України до середини 90-х років ХХ ст., відсутній всебічний підхід до дослідження обраної теми, ігнорування вивчення питання створення законодавчої сфери, яка стала підґрунтям для практичного будівництва української армії, видів Збройних Сил, родів військ, Воєнної доктрини, методологічних засад будівництва українського війська.

В той же час, автор дисертації використав дану працю для вивчення правових передумов будівництва системи протиповітряної оборони України в перші роки державної незалежності, оскільки всі основні правові акти з питань військового будівництва в ній досить детально аналізуються.

Науковою працею першої групи, в якій, по суті справи, вперше досить детально дається історія будівництва системи протиповітряної оборони України є монографія А.Папкіяна “Збройні Сили України ХХ століття”, що опублікована в 1999 р. В третьому розділі “Збройні Сили незалежної України (серпень 1991 – грудень 1998 рр.)” досліджується історія будівництва видів Збройних Сил. В загальному контексті будівництва Військ ППО України розглядається історія будівництва системи ППО держави в період до 1998 р. Згадується в монографії також такий важливий документ, як Програма (концепція) будівництва та розвитку Військ Протиповітряної оборони України, який став основою діяльності військового керівництва щодо будівництва Єдиної системи ППО держави та Збройних Сил. Проте в праці досліджується в основному діяльність військового керівництва щодо створення системи ППО, а діяльність в цьому напрямку вищих державних органів України (Верховної Ради, Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента) автором монографії менше розкрито [196, с.141-145].

В даній праці А.Папкіяна також розглядається важливий в історії будівництва Єдиної системи ППО України аспект, коли в період 1992 – 1995 рр. державне та військове керівництво намагалося здійснити перехід на трьохвидову структуру Збройних Сил, причому на створений шляхом об'єднання ВПС та Військ ППО єдиний вид Збройних Сил – Війська Повітряної Оборони України покладалася відповідальність за функціонування системи ППО держави.

Проте автор дисертації не зовсім погоджується з хронологією заходів щодо будівництва Військ Повітряної Оборони, яка дана А.Папкіяном. Так, наприклад, на стор. 139 монографії вказана дата призупинення будівництва Військ Повітряної Оборони України – червень 1995 р. Документи архівного фонду Командування Військ Повітряної Оборони України, які автор дисертації особисто вивчав, свідчать про те, що в червні 1995 р. було розформовано Головне

управління Військ Повітряної Оборони Міністерства оборони України, на основі якого 1 серпня 1995 р., згідно наказу Міністра оборони України від 3 травня 1995 р., сформовано Командування Військ Повітряної Оборони України, яке продовжувало будівництво Військ Повітряної Оборони України і лише в листопаді 1995 р. на колегії Міністерства оборони було прийнято рішення про недоцільність будівництва Військ Повітряної Оборони.

Указ Президента України №325 / 96 від 8 травня 1996 р. став правовою основою щодо призупинення будівництва виду Збройних Сил України на основі Сил Протиповітряної оборони і Військово-Повітряних Сил. На підставі цього Указу командувач Військ Повітряної Оборони генерал-полковник М.Лопатін усунутий з посади в розпорядження Міністра оборони, а Командування ВПО розформовано [11, арк. 1-4].

В цілому ж монографія А.Папкіяна відображає історичні аспекти створення системи ППО нашої держави в загальному контексті будівництва Збройних Сил України, не виділяючи окремо це питання.

Навчальні посібники, що розроблено на кафедрі оперативного мистецтва НАОУ, “Військово-політичний, стратегічний, оперативний і тактичний зміст локальних воєн і збройних конфліктів” і “Досвід бойового застосування військ, зброї і військової техніки в локальних війнах і збройних конфліктах” є в деякій мірі перекладом та частковим доповненням видання Інституту воєнної історії міністерства оборони Російської Федерації “Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века”. Водночас в них міститься матеріал з узагальненням досвіду Росії з питань розвитку Військ ППО та проблеми об'єднання Військ ППО і ВПС Російської Федерації в єдиний вид збройних сил [64; 253].

Узагальнення досвіду воєнних дій угруповань військ, в тому числі сил та засобів ППО у локальних війнах та збройних конфліктах другої половини XX століття, заходи і способи дій у специфічних умовах подані у виданнях кафедри історії війн та воєнного мистецтва НАОУ. Особливе місце у виданнях кафедри

відведено аналізу застосування сил та засобів ППО в ході війни у Перській затоці (1990 – 1991 рр.) [112; 247].

У роботі “Воєнне мистецтво в локальних війнах після Другої світової війни”, виконаній під керівництвом професора кафедри історії війн і воєнного мистецтва М.Рибака, розглянуті актуальні питання бойового застосування збройних сил у воєнних конфліктах на Близькому Сході, Балканському півострові і Північному Кавказі, здійснено оперативно-стратегічний огляд воєнних конфліктів другої половини ХХ століття, визначено ключові проблеми розвитку воєнного мистецтва і шляхи їх вирішення, аналізується застосування засобів повітряного нападу та ППО [247].

В 2000 р. опублікована монографія вченого НАОУ, доктора політологічних наук В.Смолянюка "Військова могутність України: Теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років)". Монографія політологічного змісту, але в ній дається багатий історичний матеріал про будівництво системи ППО України, характеризується техніка та озброєння Військ ППО та ВПС, які формують складові компоненти системи ППО держави, описуються військові навчання, під час яких проводилося відпрацювання взаємодії всіх сил та засобів, які приймають участь у виконанні завдань Єдиної системи ППО України. Акцентована увага на передачі винищувальної авіації із Військ ППО до ВПС та вплив цього рішення на якісний стан системи ППО держави [261].

Монографія містить також прогноз можливих перспектив розвитку системи ППО України у зв'язку з невирішеними (станом на 2000 р.) проблемами модернізації та оновлення техніки Військ ППО і винищувальної авіації Військово-Повітряних Сил.

До першої групи також слід віднести наукову працю А.Папкіяна "Види Збройних Сил України: історія розвитку", яка опублікована в 2001 р. В ній вперше дається розгорнута, досить деталізована в основних подіях історія будівництва окремих видів Збройних Сил України, в тому числі Військ ППО, які є основою системи ППО. В третьому розділі розглядається історія створення

Єдиної системи ППО, розкриваються принципи, які закладалися в неї, описується хід військових навчань, в під час яких відпрацьовувалися питання функціонування Єдиної системи ППО держави. Оцінюються в праці також перспективи розвитку Єдиної системи ППО держави.

Вперше саме в цій праці А.Папкіяна розглянуто історичні аспекти переходу Збройних Сил на трьохвидову структуру. Дається оцінка спробам військового керівництва Збройних Сил в період 1992 – 1995 рр. створити на основі ВПС та Військ ППО новий вид Збройних Сил – Війська Повітряної Оборони України, на керівництво якого покладалася відповідальність за протиповітряну оборону держави та здійснено аналіз причин, які, на думку автора, завадили створенню цього об'єднаного виду Збройних Сил України.

Проте, в роботі в основному дається характеристика заходів, що планувалися, без відображення того, що вже було практично здійснено військовим та державним керівництвом щодо будівництва Військ Повітряної Оборони України в період, який досліджувався автором. Недоліком є відсутність використання архівних документів періоду будівництва Збройних Сил незалежної України (з 1991 р.) [194, с. 24-30].

До праць першої групи можна віднести опубліковану в 2001 р. працю "Військове будівництво в Україні в ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети", що була підготовлена колективом істориків за загальною редакцією О.Кузьмука. В четвертому розділі, який присвячено Збройним Силам незалежної України, розкривається історія формування окремих видів та родів Збройних Сил і частково розглядається питання будівництва системи ППО держави [62, с. 289-322].

В невеликому обсязі даються історичні передумови створення Військ Протиповітряної оборони України, діяльність зенітно-ракетних військ, радіотехнічних військ та винищувальної авіації щодо виконання завдань протиповітряної оборони держави в мирний час. Автори звертають увагу на те, що під час більшості військових навчань, які проводилися в Україні в кінці 90-х

(“Осінь-98”, “Дуель-99”), відпрацьовувалися питання ефективності функціонування єдиної системи ППО держави.

Авторами розкриваються принципи будівництва Єдиної системи ППО держави, але звужуються хронологічні рамки її будівництва періодом 1995 – 1998 рр., хоча в цілому хронологічні рамки цієї праці охоплюють історію вітчизняного військового будівництва до 2000 року включно. Тобто, не згадується про те, як здійснювалася діяльність державного та військового керівництва України щодо створення Єдиної системи протиповітряної оборони держави після 1998 р.

В праці також не надається значення такому факту, що прийнята в 1997 р. Державна програма будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року та затверджена наказом Міністра оборони Програма (концепція) будівництва військ ППО України стали основними плануючими документами для створення системи протиповітряної оборони і в цілому вітчизняне військове будівництво, починаючи з 1997 р., набуло більш керованого, планового характеру. В той же час позитивним являється те, що вперше в цій праці здійснено періодизацію вітчизняного військового будівництва, починаючи з 1991 р., три періоди якого автори тісно пов'язали із загальним ходом державотворення в незалежній Україні.

До другої групи дисертант відносить опубліковані праці представників керівництва Збройних Сил України, в яких, не дивлячись на відсутність історико-наукової направленості, розкриваються окремі історичні аспекти будівництва системи ППО держави, хоча в цілому вони можуть бути присвячені суто військово-технічній проблематиці. В цих працях міститься багатий фактичний матеріал, досить глибоко та всестороннє розкривається зміст тих чи інших заходів, що проводилися державним та військовим керівництвом у напрямку створення системи ППО України, даються досить достовірні інформація та факти, оскільки автори самі приймали участь в заходах, які описано в їх публікаціях, але оцінка цих заходів може носити суб'єктивний характер, оскільки автори

Багато в чому матеріал статті повторює публікації О.Стеценка, але більше уваги приділяється історичним передумовам становлення та удосконалення структури системи ППО України в залежності від розвитку військової техніки, озброєння ППО та системи управління. Досить детально розкрито фактори, які вплинули на перехід від стаціонарної до мобільної системи ППО, а також від суцільної системи ППО України до маневреної, яка планується створюватися тільки на окремих, найбільш загрозливих напрямках. Вказано в статті і на те, що військове керівництво під час створення системи ППО намагалося відійти від сліпого копіювання чужого досвіду, а напрацювати власний.

Проте, автор намагається в своїх публікаціях оминати аналізу допущених помилок, які мали місце в ході вітчизняного військового будівництва, що впливає на об'єктивну оцінку результатів будівництва системи ППО України.

Слід виділити статтю В.Ткачова (начальник штабу Військ ППО 1992 р. – 1994 р., командувач Військ ППО жовтень 2000 р. – листопад 2001 р.) в журналі "Військо України" (2001 р.) "Війська Протиповітряної оборони України: вчора, сьогодні, завтра", яка є історичним описом життєдіяльності Військ ППО України з часу їх формування, в тому числі стосовно виконання ними завдань протиповітряної оборони держави.

Вперше саме в цій праці аналізуються недоліки, які мали місце у будівництві системи ППО держави за минулий період – це і виведення зі складу Військ ППО всієї винищувальної авіації, упущення в питаннях оснащення новими системами озброєння, проблеми стосовно формування в перспективі нового виду Збройних Сил на основі об'єднання Військ ППО та ВПС. Недоліком цієї праці є те, що історія будівництва системи ППО держави розглядається тільки крізь призму будівництва Військ ППО як окремого виду Збройних Сил, чим проявляється вузьковідомчий підхід до цього питання [298, с. 4-7].

Серед названих праць та статей немає ні однієї, яка би послідовно, глибоко та комплексно аналізувала історію будівництва системи протиповітряної оборони України за роки її незалежності, хоча в період існування Радянського Союзу, на основі збройних сил якого розпочиналося будівництво системи ППО нашої

держави, опубліковано цілий ряд комплексних історіографічних праць, в яких розкривалася історія будівництва системи ППО [70; 241; 246].

Дані праці можуть бути використані в якості інформаційної бази для вивчення історичних передумов створення протиповітряної оборони України, оскільки детально характеризують систему ППО Радянського Союзу, фрагменти якої були використані керівництвом держави та Збройних Сил України.

Отже, історіографія будівництва системи ППО України залишається ще досить мало розробленою.

Основу джерельної бази дослідження становлять документи вищих державних органів управління, військового керівництва України, що зберігаються в архівах. Автор вивчив 14 архівних фондів Галузевого державного архіву Міністерства оборони України (ГДА МО України, м. Київ), Архіву Верховної Ради України (АВР України, м. Київ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ України, м. Київ), документи яких були використані в цій дисертації.

Найбільш багатий фактичний матеріал міститься в архівних фондах військових частин, які входили до складу Військ Протиповітряної оборони України, військ ППО Сухопутних військ, винищувальної авіації Військово-Повітряних Сил України і зберігаються в Галузевому державному архіві Міністерства Оборони України [11-27].

Особливістю джерельної інформації цих фондів є те, що вона стосується військових частин, які були розформовані в період з 1992 р., що дає можливість отримати інформацію про організаційні заходи в ході будівництва Збройних Сил України з перших років державної незалежності. До складу архівних матеріалів кожного фонду військових частин входять історичні формуляри, які містять точні дати організаційних заходів, що проводилися керівництвом Збройних Сил: назви і дати наказів та директиви, згідно яких проводилися реорганізації у військах системи ППО, інформацію про техніку та озброєння військових частин.

Автором дослідження вперше введено до наукового обігу матеріали архівних фондів зенітно-ракетних частин та з'єднань, частин винищувальної авіації Військ

ППО, баз зберігань озброєння та техніки (БЗОТ) Військ Протиповітряної оборони України, секретаріату Головного штабу (з 1993 р. – Генерального штабу) Збройних Сил України.

За архівними фондами винищувально-авіаційних полків та авіаційних баз Військ Протиповітряної оборони можна дослідити такий важливий історичний аспект, як передачу військових частин винищувальної авіації в 1996 р. зі складу Військ ППО до складу ВПС та встановити точні дати розформування більшості із них, що дає підстави констатувати втрату в цей період для протиповітряної оборони нашої держави великої кількості підготовлених пілотів винищувальної авіації, яких було звільнено в запас.

Крім цього, автором вивчено архівний фонд Головного управління Військ Повітряної Оборони України (з 1 серпня 1995 р. – Командування Військ Повітряної Оборони України). Документи цього архівного фонду дають можливість отримати точну інформацію про терміни проведення організаційних заходів під час спроб будівництва Військ Повітряної Оборони на основі ВПС та Військ ППО [11-13].

Багату джерельну базу для дослідження історії створення системи ППО України складають матеріали фонду Адміністрації Президента України, що знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України. В цьому фонді міститься інформація про підготовку та видання Указів Президента України, починаючи з 1991 р., згідно яких відбувалися призначення на посади у військових структурах, в тому числі тих, які відповідали за створення системи ППО держави та забезпечували його керівництво. Деякі з цих Указів не публікувалися у свій час у відкритій пресі, а тепер є можливість з ними ознайомитися. Крім текстів самих Указів, в справах є супровідні записки, доповідні, листи Міністра оборони України, інших посадових осіб Збройних Сил, в яких надаються пропозиції та обґрунтування щодо прийняття Указів Президента України з питань військового будівництва [28–30].

З листів та доповідних записок Президенту України, що знаходяться в архівному фонді Адміністрації Президента України можна отримати інформацію

про плани військового відомства щодо створення різних військових структур держави в період з 1991 р., про терміни та етапи об'єднання Військово-Повітряних Сил і Військ Протиповітряної оборони в єдиний вид Збройних Сил.

Багату джерельну базу для дослідження історії будівництва системи ППО містить архівний фонд Комітету Верховної Ради України з питань оборони та національної безпеки, який знаходиться в Архіві Верховної Ради України. Архівні документи цього фонду на сьогоднішній день охоплюють період 1991 – 2002 рр.

Автором дослідження вперше введено в науковий обіг протоколи засідань Комітету, на яких розглядалися питання будівництва Збройних Сил України, в тому числі плани створення системи ППО держави, об'єднання Військ Протиповітряної оборони та Військово-Повітряних Сил та інші документи з питань військового будівництва, які розглядалися на засіданнях Комітету, а пізніше разом із протоколами були здані в архів [1-10].

Багатий інформаційний матеріал згідно теми дослідження містять праці вчених Національної академії оборони України (до 1999 р. – Академія Збройних Сил України): Борискіна В.Д., Бадаха Ю.Г., Бута Ю.Т., Діланяна А.А., Іванова Б.М., Колесова В.С., Корнієнка В.В., Лобко М.М., Рибака М.І., які опубліковані в збірнику наукових праць Національної академії оборони України “Труди академії”, “Збірнику наукових праць Військового гуманітарного інституту НАОУ”, виданнях кафедр та засобах масової інформації.

Особливе місце необхідно визначити для інформаційно-довідкового матеріалу, який міститься в збірнику наукових праць Харківського військового університету – провідного навчального закладу Військ Протиповітряної оборони України, а також в наукових працях та публікаціях вчених цього навчального закладу в різних наукових та періодичних виданнях. Серед них найбільшу актуальність для висвітлення питання створення системи ППО нашої держави мають праці та публікації фахівців та вчених Харківського ВУ Даченка О.Л., Дейнеги О.М., Дробахи Г.А, Загорки О.В., Карпенка В.І., Огороднічука Б.Д., Смірнова Є.Б., Ткаченка В.І. [81; 91; 297; 303].

Багатий інформаційний матеріал за темою дисертаційного дослідження містять матеріали Міжнародного семінару “Реформування Збройних Сил України. Потреба у змінах” (відбувся 14-15 лютого 2000 р., м. Київ), Міжнародної науково-практичної конференції “Локальні війни та збройні конфлікти сучасності: проблеми розвитку теорії і практики” (проходила 12 грудня 2002 р. в м. Києві), а також Міжнародної наукової конференції “Бойове застосування флотів в локальних війнах і збройних конфліктах другої половини ХХ століття: проблеми розвитку теорії та практики” (проходила 14 квітня 2003 р. в м. Києві). На останній з них автор виступив з тезами доповіді “Роль Військово-Морських Сил у виконанні завдань єдиної системи протиповітряної оборони України” [266, с. 110-116].

Військова преса дає можливість простежити проведення заходів щодо створення системи ППО, еволюцію поглядів державного та військового керівництва на напрямки будівництва системи ППО держави, устами військового керівництва, публікаціями військових журналістів дається аналіз результатів військових навчань, в ході, яких відбувалося відпрацювання питань її ефективного функціонування. У порівнянні з цивільними періодичними виданнями, публікації військових журналістів містять більш точну та різнобічну інформацію про заходи військового будівництва, що проводилися в нашій державі.

Найбільше інформації в цьому плані містять матеріали друкованих органів Міністерства оборони України: центральна газета Міністерства оборони “Народна армія” (сайт: <http://uamedia.visti.net/army>), друкований орган Міністерства оборони України, який видається Головнокомандуванням Військ Протиповітряної оборони України, газета “Вартові неба” (до серпня 1994 р. “Страж неба”), друкований орган Міністерства оборони, який видається Головнокомандуванням Військово-Повітряних Сил України, газета “Крила України”, а також друковані органи Міністерства оборони України, які видаються військовими округами (з 1998 р. – оперативними командуваннями) Збройних Сил.

Крім цього, опубліковано цілий ряд так званих статей-інтерв'ю, коли текст статті створювався на основі запитань, які задавалися автором-журналістом командувачу Військ ППО України О.Стеценку. В змісті цих статей розкриваються історичні аспекти будівництва системи ППО, перспективи її розвитку, зміст та напрямки тих, чи інших організаційних заходів, які проводилися керівним складом Збройних Сил з метою створення єдиної системи ППО держави. Найбільш змістовними із них є статті авторів В.Воронюка "Заступник Міністра оборони України – Командувач Військ ППО України генерал-полковник О.Стеценко: Створення єдиної системи ППО – головне завдання наших військ " (1997 р.), Вирви В. "Заступник Міністра оборони України – командувач Військ Протиповітряної оборони України генерал-полковник Олександр Стеценко: Війська ППО є провідним видом Збройних Сил України" (1999 р.), Ступака І. "Генерал-полковник Олександр Стеценко: Війська ППО готові до захисту держави" (2000 р.) [58; 178; 289].

Важливим джерелом для вивчення питань будівництва системи ППО є тематичні і періодичні видання 1991 – 2000 рр.: офіційні видання державних інституцій влади, журнали Міністерства оборони України "Наука і оборона", "Військо України".

Періодичні видання вищих державних органів влади відображають еволюцію поглядів політичного керівництва на питання військового будівництва в Україні, висвітлюють заходи щодо створення та розвитку системи ППО. В першу чергу це стосується прийняття важливих державних програмових документів – Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р., проекту Державної програми розвитку техніки та озброєння Збройних Сил України, Програми (концепції) будівництва та розвитку Військ Протиповітряної оборони України.

Серед таких видань важливе місце в розрізі дисертаційного дослідження займає щоквартальний науково-практичний журнал Ради національної безпеки та оборони України "Стратегічна панорама" (сайт: <http://www.niisp.gov.ua/vydanna.php?razdel=panorama&doc=main>), в якому публікуються аналітичні статті та

огляди посадових осіб держави, провідних вчених та аналітиків Національної академії наук України, Національного інституту стратегічних досліджень України.

Газета центральних органів виконавчої влади України “Урядовий кур’єр” (сайт: <http://uamedia.visti.net/uk>) публікує Постанови Кабінету міністрів України з питань військового будівництва, виступи вищого керівництва держави та уряду.

На сторінках друкованих органів Верховної Ради України газети “Голос України” та журналу “Віче” публікуються аналітичні статті керівників Комітету Верховної Ради України з питань оборони та національної безпеки, Закони України, Постанови Верховної Ради, Укази Президента України з питань військового будівництва та оборони держави.

Особливу групу джерел становлять видання Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України (створений згідно Указу Президента України в березні 1992 р.) [236, с. 438-440]. В першу чергу це аналітичні доповіді фахівців цього інституту, які дають інформацію про результати військового будівництва в Україні, стан військової техніки, військово-технічного, матеріального забезпечення, можливості національного оборонно-промислового комплексу (ОПК) щодо забезпечення оборонних потреб держави.

Цінність та висока вірогідність достовірності інформації в цих публікаціях пов’язана з тим, що співробітники НІСД мають доступ до інформації на рівні Адміністрації Президента України, Верховної Ради та Кабінету міністрів України. Співробітники НІСД є радниками Президента України, директор НІСД за посадою є заступником Секретаря Ради національної безпеки та оборони України. В регіонах України працюють філіали НІСД: Дніпропетровський, Донецький, Закарпатський, Кримський, Харківський. Особливий інтерес в якості джерел представляють системні, комплексні аналітичні огляди фахівців НІСД з питань військового будівництва в Україні.

Стосовно системи ППО найбільше значення мають такі колективні наукові аналітичні огляди та праці фахівців НІСД як Маначинського О.Я., Онищенко

власної системи ППО використовувала досить підібні принципи та підходи до її створення. Однаковими є озброєння та військова техніка. На основі використання методу порівняння можна відслідковувати результати вирішення багатьох складних проблем, що виникали в ході створення системи ППО, як в Російській Федерації, так і в Україні, для оцінки правильності прийняття рішень з метою їх подолання.

Багато інформації містять журнали, які видаються в передових у військовому відношенні країнах Європи. Автором в ході роботи над дисертаційним дослідженням використовувалися такі журнали, як “Flug Revue”, “Flieger Revue”, “Luftwaffe”, “Soldat und Technik”, “Aviation week & space technology”, “Europäische Sicherheit”. Для проблематики будівництва системи ППО України ця інформація актуальна не тільки тому, що в них досить об’єктивно оцінюються результати військового будівництва в Україні, але ще й через висвітлення в їхніх публікаціях передового досвіду локальних війн та збройних конфліктів кінця XX – початку XXI ст., основних тенденцій будівництва та розвитку систем ППО в країнах Європи, США. Даються також погляди військового керівництва та наукових кругів передових країн на перспективи розвитку засобів протиповітряної оборони [330-342].

Слід зазначити, що складність у написанні робіт з новітньої історії, а це стосується й історії незалежної Української держави та її війська, полягає у вивченні значного обсягу фактологічного матеріалу як традиційних джерел, так і новітніх (сайти глобальних та регіональних інформаційних мереж).

Глобальна мережа Інтернет має все більше значення в поширенні знань як загального, так і наукового змісту. Використання матеріалів сайтів глобальних та регіональних інформаційних мереж є важливим напрямком залучення цього джерела до аналізу історіографії новітньої історії Збройних Сил України.

Офіційний сайт Президента України (<http://www.kuchma.gov.ua>), який був представлений громадськості 24 серпня 2002 р., знайомить численних користувачів глобальної інформаційної мережі з діяльністю Президента та Адміністрації Президента України у всіх сферах життя держави, в тому числі і з

питань військового будівництва. Це в першу чергу стосується Указів Президента та його розпоряджень, які пов'язані з військовою сферою його діяльності як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України.

На сервері Верховної Ради (<http://www.rada.gov.ua>) знаходиться база даних законодавства України (Закони України, Постанови Верховної Ради), зміст Конституції України, законопроекти, новини українського парламенту.

Інформація про уряд України, органи влади, новини знаходяться на сайті Кабінету міністрів України (<http://www.kmu.gov.ua>). В розрізі теми дисертації інформаційну базу складають вміщені на сайті Постанови Кабінету міністрів України з питань фінансового забезпечення заходів військового будівництва, розвитку виробництва озброєння та військової техніки.

Сайт Міністерства оборони України (<http://www.mil.gov.ua>) містить інформацію про хід реформування та розвитку нашого війська. Інформацію про повсякденну діяльність Збройних Сил України можна знайти на сайті автоматизованої системи управління повсякденною діяльністю військ Міністерства оборони України “Дніпро” (<http://www.dod.ua/novini/md.htm>).

На сайті Головного командування Військ Протиповітряної оборони України (<http://www.dod.ua/pro.dod.ua/start.htm>) знаходиться інформація з історії будівництва Військ Протиповітряної оборони України, про повсякденну діяльність, техніку та озброєння з'єднань і частин, виконання завдань бойового чергування з протиповітряної оборони держави, участь в навчаннях.

Дані про тактико-технічні характеристики літаків-винищувачів, що знаходяться на озброєнні Військ Протиповітряної оборони та Військово-Повітряних Сил можна знайти на сайті “Справочник военной авиации // Военная энциклопедия в розділі “Боевые самолёты”” (<http://www.airwar.ru/ain.html>).

Інформація, що вміщена на офіційних сайтах Ради національної безпеки й оборони України (<http://www.rainbow.gov.ua>) та Національного інституту проблем міжнародної безпеки (<http://www.niisp.gov.ua>) представляє концепції, інтернет-ресурси з проблем військового співробітництва України із сусідніми державами в багатьох сферах, в тому числі з питань протиповітряної

оборони, протиракетної оборони, створення та використання систем попередження про ракетний напад, виконання зобов'язань Україною, які витікають із Договору про обмеження систем протиракетної оборони від 1972 р., проблем національної та міжнародної безпеки.

Сайт Національного інституту стратегічних досліджень при Адміністрації Президента України вміщує дослідження питань національної безпеки нашої держави, питання воєнно-технічного співробітництва в галузі розробки військової техніки та озброєння, розвитку оборонно-промислового комплексу нашої держави (<http://www.niss.gov.ua/welcom.htm>).

Сайт інформаційного центру Міністерства юстиції України (<http://www.informjust.kiev.ua/index.html>) подає інформацію щодо правової регламентації діяльності Військ ППО з питань охорони та оборони повітряних кордонів держави, правової основи діяльності чергових сил під час забезпечення дотримання порядку і правил використання повітряного простору України.

У роботі використано документи та матеріали Центру інформації та документації НАТО в Україні (<http://www.nato.int>), що публікуються українською мовою у вигляді журналів “НАТО ревью” та “Довідник НАТО”, в яких даються погляди та плани керівництва країн-членів Північноатлантичного альянсу щодо розвитку системи протиповітряної оборони передових у військовому відношенні країн, як в наші дні, так і на перспективу.

Джерельну основу дослідження складають також документи Співдружності Незалежних Держав (СНД), у систематизованому вигляді представлені у Виконавчому секретаріаті СНД, секретаріаті Ради колективної безпеки Договору про колективну безпеку та штабі з координації військового співробітництва держав-учасників СНД (<http://www.sng.org.ru>), де можна отримати інформацію стосовно співробітництва України з Російською Федерацією з питань виконання підписаної в 1995 р. Угоди про об'єднану систему ППО держав-учасників СНД, Положення про порядок взаємодії чергових сил і засобів ППО Російської Федерації та України (1999 р.), отримати дані про документи, які стосуються сумісного виробництва озброєння та військової техніки.

Отже, підсумовуючи можна зазначити, що результати вітчизняних та зарубіжних досліджень складають широку теоретичну та емпіричну базу теми дослідження. Аналіз історіографії, архівних та інформаційних джерел, що стосуються дослідження, дає підстави стверджувати, що система протиповітряної оборони України є важливою складовою забезпечення оборони нашої держави, її будівництво є одним із основних напрямків діяльності державного та військового керівництва щодо забезпечення недоторканості кордонів у повітряному просторі, суверенітету держави як в мирний, такі і у воєнний час і питання щодо дослідження результатів її будівництва повинні бути в числі пріоритетних для вивчення вітчизняною історичною наукою. Проте, зважаючи на невелику кількість праць, в яких розглядаються історичні аспекти будівництва вітчизняної системи ППО, дисертант стверджує, що на сьогоднішній день історіографія будівництва системи ППО України залишається мало розробленою складовою частиною воєнної історії України.

До основних недоліків праць з питань дослідження історії будівництва системи протиповітряної оборони України варто віднести те, що, як правило, вони не носять комплексного, цілісного характеру, присвячені дослідженню лише окремих аспектів теми, мають нерідко поверховий характер і містять іноді суперечливі положення та висновки, в яких ігнорується глибинне історичне підґрунтя процесу становлення всіх складових, які забезпечують функціонування протиповітряної оборони держави.

Завдяки наявності досить широкої джерельної бази, яка є доступною для вивчення та аналізу, на сьогоднішній день стало можливим системно досліджувати та вивчати історію створення системи протиповітряної оборони нашої держави.

Історія будівництва системи протиповітряної оборони нашої держави як складова вітчизняної воєнної історії включає в себе цілий ряд структурних компонентів:

історію воєнної техніки та озброєння протиповітряної оборони;

історію розвитку форм і способів застосування сил та засобів протиповітряної оборони;

історію розвитку вітчизняної військової думки (теорії, концепції) з питань будівництва та удосконалення протиповітряної оборони.

Кожна із цих складових може бути окремим науковим дослідженням. Окремими дослідженнями можуть також бути питання навчання та фахової підготовки військовослужбовців всіх категорій для з'єднань і частин ППО, бойової підготовки та виховання. Автор вважає, що тільки з виконанням найбільш повних наукових досліджень згідно цих складових можна створити цілісну, комплексну історію системи протиповітряної оборони України на всіх етапах будівництва її військової організації.

РОЗДІЛ 2

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Після проголошення державної незалежності перед державним та військовим керівництвом України постало питання будівництва воєнної організації держави, яка в першу чергу включає Збройні Сил, а також інші структури, які забезпечують її воєнну безпеку та обороноздатність. Одним із важливих напрямків військового будівництва стояло завдання щодо створення системи протиповітряної оборони держави, оскільки досвід війн другої половини ХХ ст. вказував на те, що в більшості випадків від надійності та ефективності системи протиповітряної оборони (системи ППО), її здатності протистояти засобам повітряного нападу (ЗПН), залежали результати майже кожної локальної війни сучасності.

В той же час, затягувати процес військового будівництва було ризиковано, оскільки ще було не зрозуміло, як буде розвиватися воєнно-політична ситуація навколо України, особливо враховуючи те, що по всій території колишнього СРСР виникали міжнаціональні збройні конфлікти, а в багатьох регіонах світу періодично спалахували вогнища локальних війн. Державне та військове керівництво України ще на початку незалежності України вважало, що ця тенденція буде продовжуватися, війни та збройні конфлікти стануть найбільш ймовірною формою силового вирішення політичних, територіальних, етнопонаціональних, релігійних, економічних й інших суперечностей.

Крім цього, непросто формувалася політична ситуація навколо незалежної України, існувала реальна можливість суттєвого загострення відносин із сусідніми державами, особливо враховуючи такий факт, як наявність територіальних претензій з боку сусідніх держав (Росія, Румунія і т.п.). Так, 7 квітня 1992 р. Президент Росії Борис Єльцин підписав указ про взяття Чорноморського флоту під юрисдикцію Росії. А 21 травня 1992 р. парламент Російської Федерації прийняв постанову, в якій визначалося, що передача Криму

ефективності реагування засобів ППО України на порушення її повітряних кордонів [135].

Автор, на основі аналізу воєнно-політичної ситуації навколо України, що склалася вже в перші роки державної незалежності, провокацій з боку сусідніх держав зробив висновок, що вже в перші роки державної незалежності перед керівництвом України постало завдання активізації роботи щодо будівництва власної системи ППО держави, причому першочерговим стояло питання контролю як повітряних кордонів, так і всього повітряного простору держави, враховуючи те, що у повітряному просторі України щодня перебувало до 3000 повітряних суден, серед яких була велика кількість літаків іноземних держав (в середньому 120-150 іноземних літаків в день) [293, с. 13-20].

На момент проголошення державної незалежності на території України була велика кількість сил та засобів ППО, що залишилися у спадок від колишньої Радянської Армії, проте протиповітряна оборона держави потребувала приведення у стан, відповідний новим вимогам. Великою проблемою було те, що систему ППО не можна було створити відразу ж, оскільки на території нашої держави дійсно був лише фрагмент, частина системи ППО колишнього СРСР. Необхідно було провести цілий ряд організаційних заходів, направлених на її створення [279, с. 4].

Автор поставив за мету дослідити, що собою являв цей фрагмент системи ППО колишнього СРСР і які існували передумови, що могли б істотно вплинути на хід та результати будівництва державним та військовим керівництвом системи ППО України.

Більшість науковців та воєначальників, яким доводилося займатися питаннями будівництва та функціонування протиповітряної оборони як колишнього СРСР (Ашкеров В.П., Бурмистров С.К., Духов В.И., Зимин Г.В., Неупокоев Ф.К.) [37; 70; 71; 246], так і України (Лопатін М.О., Стеценко О.О., Ткачов В.В.) [160-162; 279-285; 298-303] основними передумовами створення системи ППО вважають *військово-технічні, воєнно-економічні, воєнно-наукові і правові*.

окремій армії ППО, штаб управління якої знаходився у м. Мінську (Республіка Беларусь).

За даними фахівців Національного інституту стратегічних досліджень України, а також за спогадами першого командувача Військ ППО України М.Лопатіна, 8-а окрема армія ППО України мала у своєму складі в серпні 1991 р. дев'ять зенітно-ракетних бригад, зенітно-ракетні полки та окремі частини (270 стартових позицій зенітно-ракетних комплексів С-75, С-125, С-200, С-300), які були основою системи зенітного ракетно-артилерійського прикриття території держави в межах відповідальності 8-ої окремої армії ППО [103, с. 4-22].

Зенітно-ракетні війська (ЗРВ) 8-ої окремої армії ППО, при повному розгортанні і передислокації, створювали суцільні зони зенітно-ракетного вогню з висоти більш 1 км на західному і південному напрямках, а на висоті більше 10 км зенітно-ракетним вогнем перекривалася майже вся територія України [161, с. 67-78].

Повністю були вирішені питання прикриття великих адміністративно-політичних, промислових центрів, АЕС, ТЭЦ, об'єктів 43-ої ракетної армії Рaketних військ стратегічного призначення, навколо деяких з них була створена об'єктова система ППО, а всі інші знаходилися під прикриттям сил та засобів зональної системи ППО.

В складі 8-ої окремої армії ППО була також винищувальна авіація – це чотири винищувально-авіаційних полки, (по два у кожному корпусі), а в складі 28-го корпусу ППО 2-ої окремої армії ППО, що дислокувався на заході України, було ще три винищувально-авіаційних полки, які разом з винищувальною авіацією ВПС створювали систему винищувально-авіаційного прикриття території держави.

Розгорнута мережа пунктів наведення дозволяла здійснювати наведення 132 винищувачів (груп винищувачів) на таку ж кількість цілей (груп цілей). У повному обсязі були відпрацьовані питання наведення винищувачів з корабельних пунктів наведення Чорноморського флоту. 50% наведень винищувальної авіації Військ ППО здійснювалося в автоматизованому режимі [161, с. 67-78].

Чотири радіотехнічні бригади 8-ої окремої армії ППО та 28-го корпусу ППО, а також радіотехнічні бригади та радіотехнічні батальйони трьох військових округів створювали систему розвідки повітряного противника. Уздовж державного кордону України на заході і півдні було суцільне радіолокаційне поле з нижнім кордоном виявлення 50-150 метрів, при додатковому розгортанні засобів і перегрупованні створювалося два рубежі попередження про політ крилатих ракет. Був достатній резерв мобільних РЛС для створення прихованого радіолокаційного поля.

На території України у спадок від колишнього СРСР залишився також фрагмент системи протиракетної оборони – два вузли системи попередження про ракетний напад (СПРН): РО-4 біля Севастополя та РО-5 біля Мукачєва (створені в 1979 р.), які оснащені радіолокаційною станцією типу “Дніпро”. Ці вузли СПРН могли в перспективі значно посилити систему розвідки повітряного противника, оскільки виявляли балістичні ракети на значній віддалі від території України [151, с. 17-24].

Серед військових структур, які на 1991 р. знаходилися на території України були частини протикосмічної оборони – це 1272-ий центр космічного інформаційного командування, 79-ий, 98-ий, 43-ій окремі центри космічного інформаційного управління, 1159-ий окремий інформаційний полк, які забезпечували як ведення космічної розвідки, так і управління військами [161, 67-72].

Управління протиповітряною обороною на території України здійснювалося з Центрального командного пункту 8-ої окремої армії ППО (побудований у 1982 р.), який знаходився в Києві, мав кілька ступенів захисту від зброї масового ураження і оснащений був сучасною на той час системою зв'язку та автоматизованою системою управління. Для керування частинами і з'єднаннями крім провідних, захищених ліній зв'язку, використовувалися радіо і радіорелейні канали зв'язку [199, с.8-9].

Усі частини 8-ої ОА ППО були оснащені автоматизованими системами управління (АСУ). Йшли підготовчі роботи по розгортанню АСУ в корпусній ланці. За свідченням фахівців Російської Федерації, котрі дещо пізніше

аналізували якісний стан ППО країн СНД, 8-а ОА ППО мала високу ступінь автоматизації управління радіотехнічними військами [88].

Проте слід зазначити, що на цей час не було єдиної системи управління всіма силами та засобами ППО – і 8-а окрема армія ППО, і війська ППО Сухопутних військ, і винищувальна авіація ВПС мали свої власні системи управління, які не зовсім узгоджено взаємодіяли між собою. Системи управління та зв'язку в цілому були слабким місцем Радянської армії і в цьому вона в кінці 80-х ХХ ст. поступалася арміям НАТО [318, с. 22-74].

За свідченням колишнього командувача 8-ї окремої армії ППО М.Лопатіна угруповання сил і засобів ППО на території України за можливостями та засобами можна було порівняти з угрупованням ППО під Москвою і в ході підсумкових перевірок інспекціями міністерства оборони СРСР, як правило, 8-а окрема армія ППО поділяла 1 і 2 місце з Московським округом ППО.

Війська ППО на території України також мали досить високу ступінь бойової готовності. Так, у ході перевірки інспекцією міністра оборони в 1990 році 49-ий корпус ППО 8-ої окремої армії ППО, вперше в історії Військ ППО, одержав оцінку "добре". З 29 крилатих ракет, запущених на полігоні "Сари-Шаган" (Казахстан), 26 було уражено, а відсоток умовної поразки цілей, що здійснювали удари по об'єктам, перевищив 90% [161, с. 69].

Важливим фактором було те, що військові структури на території України мали великі можливості щодо підготовки фахівців для системи ППО, в першу чергу офіцерських кадрів, оскільки станом на 1991 р. в Україні знаходилося 34 військових навчальних заклади (в тому числі 2 військові академії), з яких вісім ВНЗ готували фахівців для протиповітряної оборони колишнього СРСР.

Обидві військові академії на території України відносилися до ППО – це Військова академія протиповітряної оборони Сухопутних військ у м. Києві та Харківська військова радіотехнічна академія протиповітряної оборони.

В Україні знаходилося шість вищих військових училищ ППО:

Київське вище військове зенітно-ракетне училище ППО;

Київське вище військове радіотехнічне училище ППО;

унікальним за своїм призначенням. Подібних два центри в часи СРСР існували ще під Москвою та в Грузії, які на середину 90-х років припинили своє існування. Калинівський НТЦ відразу ж вдалося не тільки зберегти, а навіть частково удосконалити за рахунок оснащення більш сучасним озброєнням [269, с. 12-13].

Тренажерно-імітаційна апаратура центру дозволяла імітувати повітряну обстановку, наближену до бойової і значно економити кошти, оскільки не потрібно було задіювати авіацію та наземні служби. Пропускна спроможність НТЦ щодо навчання складала до 100 зенітно-ракетних дивізіонів в рік [321].

В той же час для Збройних Сил України великою проблемою була відсутність власного полігону, на якому ракетники могли би відновлювати втрачені навички, відпрацьовувати питання взаємодії та найбільш ефективні способи боротьби з повітряним противником. В часи СРСР стрільби зенітно-ракетних комплексів всіх модифікацій в основному проводилися на полігоні "Ашулук" в Російській Федерації, "Емба" і "Сари-Шаган" в Казахстані. Перед керівництвом Збройних Сил виникала проблема оплати оренди полігону за межами України, або створення свого власного [99, с. 4-7].

Автор також здійснив аналіз суто технічної складової військово-технічних передумов будівництва системи ППО і встановив, що на момент проголошення незалежності України з'єднання і частини ППО, які знаходилися на її території, були оснащені великою кількістю різноманітного сучасного озброєння та військової техніки.

За даними фахівців Національного інституту стратегічних досліджень в 1991 р. сім винищувально-авіаційних полків 8-ї окремої армії ППО та 28-го корпусу ППО мали на озброєнні 270 літаків-винищувачів Су-15, Су-27, МіГ-23, МіГ-25, МіГ-29, з яких вважалися найбільш сучасними тільки винищувачі МіГ-29 та Су-27. У складі армії ППО був тільки один полк, озброєний літаками МіГ-29 (Мукачево, Закарпатська область) і один полк озброєний літаками Су-27 (Бельбек, Крим) [103, с. 9-11].

Справа в тому, що за свідченням колишнього командувача 8-ї армії ППО М.Лопатіна, незалежність застала Війська ППО на території України в

стані переозброєння на більш сучасну авіаційну техніку. Тому, враховуючий те, що життя системи озброєння до її морального старіння триває в середньому 15-20 років, основні типи літаків-випрошувачів Військ ППО на території України за роками прийняття на озброєння були застарілими (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Роки прийняття на озброєння літаків-випрошувачів Військ
Протиповітряної оборони України [292]

Тип літака-випрошувача	Рік прийняття на озброєння
Су-15	1962
Міг-23	1966
Міг-25	1967
Міг-29	1977
Су-27	1982

В кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст. у військових частинах та з'єднаннях 8-ї окремої армії ППО йшло переозброєння на нову техніку: в зенітно-ракетних військах – на зенітні ракетні системи С-300, у радіотехнічних військах – на техніку 4-го покоління: радіолокаційні станції 19Ж6, 35Д6, "Небо", тому слід зазначити, що не всі наявні в 1991 р. зенітні ракетні комплекси були сучасними. Зенітно-ракетні комплекси 8-ї ОА ППО (С-75, С-125, С-200А) були розроблені і прийняті на озброєння в основному в кінці 50-х – 70-х роках ХХ ст., хоча пізніше вони постійно модернізувалися (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Роки прийняття на озброєння основних типів зенітних ракетних комплексів
та систем Військ Протиповітряної оборони України [53]

Тип озброєння	Рік прийняття на озброєння
Зенітний ракетний комплекс С-75	1957
Зенітний ракетний комплекс С-125	1961
Зенітний ракетний комплекс С-200А	1963

Зенітна ракетна система С-300ПС/ПТ	1979 / 1982
------------------------------------	-------------

Виключення складала лише зенітна ракетна система С-300ПС, яка була прийнята на озброєння в 1982 р. і мала високі тактико-технічні характеристики (додаток В.1).

Загальновійськові, танкові армії, армійські корпуси трьох військових округів – Київського, Одеського та Прикарпатського, що були на території України, мали в своєму складі, згідно типової організаційної структури, зенітні ракетні, або зенітні ракетно-артилерійські бригади та полки. На їх основі 1 жовтня 1993 р. розпочалося формування військ ППО Сухопутних військ, що призначалися для безпосереднього прикриття угруповань військ [55].

Зенітні ракетні комплекси, зенітні гарматні ракетні комплекси та зенітні ракетні системи військ ППО Сухопутних військ були більш сучасними, оскільки розроблялися та приймалися на озброєння з середини 60-х – в кінці 80-х років ХХ ст. (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Роки прийняття на озброєння основних типів ЗРК, ЗРС, ПЗРК та ЗГРК протиповітряної оборони Сухопутних військ України [53]

Тип озброєння	Рік прийняття на озброєння
Зенітний ракетний комплекс “Круг”	1964
Зенітний ракетний комплекс “Куб”	1967
Зенітний ракетний комплекс “Оса”	1971
Зенітний ракетний комплекс “Стрела-10	1976
Зенітний ракетний комплекс “Бук”	1978
Зенітний ракетний комплекс “Игла”	1981
Зенітний гарматний ракетний комплекс “Тунгуска”	1982
Зенітний ракетний комплекс “Тор”	1986
Зенітна ракетна система С-300В	1988

На озброєнні військ ППО Сухопутних військ знаходилися зенітні ракетні комплекси (ЗРК) “Куб”, “Круг”, “Тор”, “Оса”, “Стріла-10”, зенітні ракетні системи (ЗРС) С-300В, зенітні гарматно-ракетні комплекси (ЗГРК) “Тунгуска”, зенітні самохідно-артилерійські комплекси ЗСУ 23-4 “Шилка”, переносний зенітний ракетний комплекс (ПЗРК) “Ігла”, які здатні знищувати сучасні повітряні цілі у всьому діапазоні висот та на віддалі від 25 метрів до 75 кілометрів (додаток В.2).

Особливо важливим було те, що всі зенітні комплекси військ ППО Сухопутних військ були високомобільними, маневреними, здатними рухатися зі швидкістю до 80 кілометрів на годину, причому деякі з них могли уражати противника під час руху та навіть на плаву [188].

Керівництву держави та Збройних Сил на перспективу треба було передбачати, що термін експлуатації озброєння та військової техніки складає в середньому 20-25 років і, крім цього, треба було враховувати моральне старіння озброєння, яке може наступати раніше, ніж фізичне [129, с. 32].

Автор також здійснив аналіз наявної винищувальної авіації Військово-Повітряних Сил на території України, оскільки вона разом із винищувальною авіацією 8-ї ОА ППО створювала систему винищувально-авіаційного прикриття. ВПС в 1991 р. включали в себе: 24-у повітряну армію стратегічного призначення Верховного головнокомандування (управління армії у м. Вінниці), 17-у повітряну армію (штаб управління армії в м. Києві), 5-у повітряну армію (штаб управління армії в Одесі), 14-у повітряну армію (штаб управління армії у Львові), являли собою досить могутню структуру, що налічувала близько 3000 літальних апаратів (з них 1500 бойових літаків), 10 авіадивізій, 669 військових частин (у тому числі 49 авіапунктів), 7 авіаційних училищ (у тому числі 3 льотних), понад 122 тисячі військовослужбовців та 22 тисячі цивільних працівників. Така велика кількість авіації різного призначення була пов'язана з наступальною доктриною колишнього СРСР і тими стратегічними завданнями, які стояли на випадок війни перед авіаційним угрупованням на території України [34, с. 9; 259].

комплектуючі, які поставлялися в союзні республіки, в першу чергу в Росію [167, с. 15; 312, с.54].

За даними західних експертів, Україна в складі СРСР в кінці 80-х ХХ ст. виготовляла озброєнь на 8-10 млрд. доларів [312 с. 47-48].

Якщо проаналізувати випуск військової продукції, що використовувалася для оснащення системи протиповітряної оборони, то була велика кількість підприємств з випуску засобів зв'язку і управління (60-70% СРСР), комплексів радіотехнічної, радіолокаційної та радіоелектронної розвідки, в тому числі космічного базування (майже третина космічного промислового потенціалу, 140 підприємств і інститутів космічної галузі колишнього СРСР). Випускалися також засоби РЕБ (до 70% СРСР), що використовувалися в ППО для боротьби з системами зв'язку та радіотехнічної розвідки, системами управління та наведення засобів повітряного нападу, в першу чергу високоточної зброї (крилаті ракети, керовані авіабомби) [312, с. 47-48].

Авіапромисловість України включала 39 підприємств, кілька науково-дослідних інститутів. Щорічно авіазаводи України збирали 350 літаків, причому частка військових замовлень складала 70-90%. Це були літаки воєнно-транспортної авіації і зовсім не виготовлялися винищувачі, що є важливим для протиповітряної оборони. В той же час, при наявності в Україні 11 авіаремонтних заводів лише 60% авіаційної техніки могло на них ремонтуватися, а потрібно, щоб не менше 90%. Проте, були хороші умови для ремонту та модернізації винищувачів протиповітряної оборони, зокрема Міг-29 (Львівський авіаремонтний завод) та Міг-25 (Запорізький авіаремонтний завод) [46, с. 24-30].

Були також можливості для виробництва на заводі АНТК ім. О.К.Антонова, спільно з Московським НВО "Вега", літака далекого радіолокаційного виявлення (ДРЛВ) оперативно-тактичної ланки АН-71, що було продемонстровано на Московському міжнародному аерокосмічному салоні 1995 р. на стендах обох підприємств. Цей літак ДРЛВ збільшував ефективність застосування винищувачів у 2,5-3 рази [84, с. 38-42].

В Україні були унікальні підприємства, такі як, наприклад, "Топаз", що випускали автоматизовані станції радіотехнічної розвідки та контролю радіоелектронного оточення, високоточні трикоординатні пасивні комплекси далекого виявлення, що можуть в радіусі до 600 кілометрів виявляти та ідентифікувати практично всі відомі радіотехнічні засоби, встановлені на наземних, морських та повітряних носіях (в тому числі виготовлені за технологією "Стелс"). В цьому напрямку Україна була лідером не тільки в СРСР, але і в світі [54].

За свідченням В.Шмарова, який очолював тривалий час оборонний промисловий комплекс України на посаді віце-прем'єра, навіть маючи великі можливості з виготовлення цих унікальних радіолокаційних систем, все таки більше 40% комплектуючих для них українські підприємства отримували з країн СНД [5, арк. 106-123].

Слід зазначити, що тільки 5% зенітних ракетних комплексів протиповітряної оборони СРСР було виготовлено на підприємствах України, але в кількісному відношенні це все одно була досить значна цифра, враховуючи величезний військовий потенціал колишнього Радянського Союзу. А саме головне те, що на підприємствах України збирали зенітну ракетну систему С-300, яка на той час не мала аналогів у світі, причому 70% комплектуючих для неї (від системи наведення – до зенітної керованої ракети) виготовлялося безпосередньо в Україні [318, с. 87].

Недоліком ВПК України, як і в цілому ВПК колишнього СРСР було зменшення в кінці 80-х років асигнувань на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР), в результаті чого визначилася тенденція технічного відставання СРСР від Заходу. Особливо слабкою ланкою в системі озброєння радянських збройних сил були автоматизовані комплекси розвідки, управління (АСУ) та зв'язку.

На території України налічувалося близько 20% наукових центрів СРСР, в тому числі 35 науково-дослідних інститутів, проте не було ні одного НДІ, який би займався розробкою озброєння та військової техніки [129, с. 30].

управління 5K78, 5Д91, 5У69, АК1ПС, 5К23Д, радіолокаційні станції виявлення, контролю вогню, навігації, радіовисотомірювачі, радіолокаційні запитувачі багатьох типів [63, с.22-23].

Не тільки Росія, але і інші сусідні країни вже на початку 90-х виявляли зацікавленість у співробітництві з Україною. На українських підприємствах в цей час проводився, згідно домовленостей, ремонт літаків МіГ-23 збройних сил Польщі із залученням польських фахівців. Спільно з Чехією здійснювався ремонт радіотехнічних засобів пасивної локації (на чеських підприємствах). В перспективі розглядалася можливість спільної підготовки фахівців. Розглядалася також можливість співробітництва з Угорщиною за програмою автоматизації процесів управління ППО [135].

Не дивлячись на велику залежність українського ВПК від сусідніх держав СНД, слід зазначити, що тільки США, Росія та Китай мали можливість повністю забезпечити свої потреби в озброєнні та військовій техніці за рахунок власного виробництва. Навіть передові у військовому відношенні європейські держави, такі як Франція, Великобританія, ФРН та Італія в основному вирішували питання виробництва озброєння та військової техніки за рахунок сумісного виробництва найбільш складних, затратних систем [330, с. 43].

На основі вивчення воєнно-економічних передумов, автор зробив висновок, що вони були найменш сприятливими для будівництва системи ППО держави із всіх наявних на момент, коли було проголошено незалежність України.

В плані аналізу **воєнно-наукових передумов** слід зазначити, що Україна отримала у спадок велику воєнно-наукову базу і, як у випадку з військовими навчальними закладами, саме щодо протиповітряної оборони були найбільш сприятливі перспективи.

На території колишнього СРСР в кінці 80-х ХХ ст. існували дві воєнно-наукові школи з питань будівництва протиповітряної оборони:

- **школа Військ ППО країни** – на базі Калінінської військової академії ППО країни, Науково-дослідного інституту (НДІ-2), що знаходився у місті Калініні Російської Федерації та Харківської військової радіотехнічної академії;

- *школа ППО Сухопутних військ* – на базі Військової академії ППО Сухопутних військ (м.Київ), Київського вищого військового інженерного zenітно-ракетного училища ППО та Науково-дослідного інституту ППО Сухопутних військ (НДІ-39) (м. Київ) [30, арк. 75-77].

Під час розпаду СРСР Україна отримала у спадок весь потенціал наукової школи ППО Сухопутних військ і 25% наукової школи Військ ППО країни, тому що Харківська військова радіотехнічна академія займалася розробкою тільки комплексів розвідки для протиповітряної оборони.

Великим позитивним моментом було те, що школа ППО Сухопутних військ була у порівнянні з школою Військ ППО країни більш передовою, оскільки займалася розробкою та застосуванням найсучасніших мобільних zenітно-ракетних комплексів, електронні системи яких були зроблені на напівпровідниковій основі, на відміну від стаціонарних комплексів Військ ППО країни, виконаних на ламповій електронній основі [30, арк. 75-77].

Крім наукових шкіл, великий потенціал щодо вивчення та використання досвіду будівництва системи ППО мали створені в 1992 р. Національний інститут стратегічних досліджень України та Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України (створений на базі НДІ-39 ППО Сухопутних військ), в які перейшла працювати достатня кількість вчених із вищих військових навчальних закладів, що ліквідовувалися в ході реформи системи військової освіти в Україні [237, с. 438-440].

В результаті вивчення та аналізу як вітчизняного так і зарубіжного досвіду, воєнно-технічних та економічних можливостей держави, вже в перші роки незалежності в Україні військовими вченими, керівниками військових відомств почали формуватися наукові принципи та концепції будівництва вітчизняної системи ППО.

В кінці 1991 – на початку 1992 рр. сформувався основний принцип вітчизняного військового будівництва – це поетапна еволюційна перебудова військових структур Радянського Союзу, які знаходилися на території України, тобто Україна будувала армію так званого четвертого типу, тобто на уламках

Радянської Армії, з використанням її військових кадрів, досвіду та загальних підходів до будівництва та застосування видів збройних сил. А це значить, що і протиповітряна оборона будувалася з використанням сил, засобів та військових структур колишнього Радянського Союзу, що знаходилися в цей час на території України [315, с. 8].

На основі узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду сформувався дві концепції будівництва системи ППО України, які доповнювали одна одну і, на думку їх авторів, повинні були забезпечити її ефективність. *Концепція* – це загальний план, задум, що відображає погляди державного та військового керівництва на напрямки військового будівництва [260, с. 303].

В кінці 1991 р. формується концепція створення системи ППО України – концепція “Єдиної системи ППО держави та Збройних Сил України”. В це й же час формується і концепція створення нового виду Збройних Сил, шляхом об’єднання Військ ППО та ВПС, на який планувалося покласти відповідальність за оборону держави у повітряному просторі. Про це свідчать архівні документи, що зберігаються у фонді Комітету з питань оборони та національної безпеки Верховної Ради України України (додаток Б.1).

У загальному вигляді питання будівництва єдиної системи ППО не було чимось новим. Вперше єдину систему ППО було створено в 1969 р. в Південному В’єтнамі командуванням військ США. Система включала радіолокаційні станції виявлення повітряних цілей, станції автоматичного супроводу повітряних цілей, засоби збору та відображення інформації, а також система управління бойовими діями ВПС та ППО [158, с. 282].

Збройні сили Демократичної Республіки В’єтнам під час війни також побудували по суті єдину систему протиповітряної оборони, керівництво якою здійснював командувач ППО і ВПС В’єтнамської Народної Армії (під час війни ППО і ВПС ДРВ були об’єднані в єдиний вид збройних сил) [253, 86-88].

Практично єдиними є системи ППО Франції та Німеччини (Центральна зона об’єднаної системи ППО НАТО на Центральноєвропейському театрі воєнних дій), Італії (Південна зона об’єднаної системи ППО НАТО). В збройних силах цих

об'єднана технічно узгодженими автоматизованими системами управління (АСУ) і зв'язку, повинні були, на думку командування Військ ППО, забезпечити найбільш ефективне використання сил ППО для боротьби з повітряним противником [299].

В цілому систему ППО України пропонувалося будувати за наступними принципами:

1. Оперативно-стратегічний рівень завдань, що вирішуються.
2. Системний підхід – створення міжвідомчої, єдиної системи ППО України, оперативне підпорядкування сил і засобів ППО видів Збройних Сил, елементів протиракетної оборони єдиному командуванню.
3. Створення власної комплексної системи розвідки і попередження.
4. Перехід до створення мобільних зонально-об'єктових угруповань військ і сил ППО, відказ від стаціонарних угруповань зенітно-ракетних військ і радіотехнічних військ.
5. Єдине централізоване управління районами і секторами, автоматизація процесу управління.
6. Створення військ протиповітряної оборони безпосереднього прикриття (військ ППО Сухопутних військ).
7. Наявність мобільного резерву командувача ППО України.

Комплексна система розвідки і попередження про повітряний напад протиповітряної оборони України повинна була, на думку керівництва Військ ППО, функціонувати і забезпечувати виконання завдань як в мирний час, так і в ході агресії проти нашої держави. Ця система навіть в мирний час повинна об'єднувати в єдиному розвідувальному циклі дві функціонально закінчені підсистеми:

- підсистема попередження про ракетний напад і контролю космічного простору (СПРН і ККП);
- підсистема попередження про повітряний напад (виявлення засобів повітряного нападу).

Система управління повинна являти собою єдиною автоматизованою системою, що включає в себе три взаємозв'язані підсистеми:

- командно-сигнальна, яка забезпечує своєчасне приведення і підтримку військ в певних ступенях бойової готовності;
- автоматизована система бойового управління, що забезпечує управління військами безпосередньо в процесі виконання бойового завдання;
- інформаційно-розрахункова, що забезпечує командування і штаби на етапах підготовки до протиповітряної оборони (бою) і відновлення порушеного угруповання військ в процесі протиповітряної операції.

Система зв'язку повинна включати в себе стаціонарні вузли зв'язку пунктів управління, які утворюють стаціонарну мережу зв'язку протиповітряної оборони України і являють собою складову частину стаціонарної опорної мережі Збройних Сил України, рухомі (мобільні) вузли зв'язку (підрозділи) - для нарощування зв'язку, що організується із запасних командних пунктів (ЗКП) всіх ступенів, вузли (станції зв'язку) і обмінні пункти фельдєгерсько-поштового зв'язку для прийому, обробки і передачі всіх видів бойових документів (таємних), поштових відправлень і періодичної преси, склади зберігання засобів зв'язку і АСУ, ремонтні підрозділи.

Основою *системи зенітно-ракетного прикриття* повинно було стати створене в Україні угруповання зенітно-ракетних військ на базі 8-ї окремої армії протиповітряної оборони із включенням до її складу частини засобів ППО Сухопутних військ і Військово-Морського Флоту. Зенітно-ракетна оборона ставала при цьому оперативною, гнучкою, глибоко ешелонованою і мобільною. А для цього також планувалося в майбутньому розробити зенітний ракетний комплекс нового покоління.

Високомобільні зенітні ракетні комплекси давали можливість зосереджувати зусилля зенітно-ракетних військ на напрямку головного удару повітряного противника. В перспективі стійкість системи ППО планувалося посилити за рахунок створення декількох запасних стартових позицій для кожного зенітно-ракетного комплексу.

Перш за все це пов'язано з тим, що авіаційна складова системи ППО дозволяє значно відсунути рубіж атаки засобів повітряного нападу, адже винищувачі-перехоплювачі можуть знищувати повітряні цілі на віддаль до 1000 і більше кілометрів від аеродромів базування, що не під силу навіть найбільш сучасним зенітно-ракетним комплексам [84; с. 42; 139, с. 30-35].

Досвід локальних війн також показував, що більш ефективною є не система узгодження при веденні бойових дій військ протиповітряної оборони та військово-повітряних сил по знищенню засобів повітряного нападу, а система прямого керівництва всіма засобами, що діють в інтересах протиповітряної оборони в повітряно-космічній сфері. А таке можливе лише при наявності єдиного виду збройних сил, який відповідає за протиповітряну оборону держави і знаходиться під єдиним централізованим керівництвом [160, с. 5; 162].

Виконання плану об'єднання ВПС та військ ППО в єдиний вид Збройних Сил, на думку першого Міністра оборони України Костянтина Морозова, давало можливість зосередити під єдиним керівництвом всі активні засоби оборони повітряного і навіть повітряно-космічного простору, поклавши відповідальність за відбиття ударів по об'єктам на території держави на один орган управління. А розвиток єдиної системи управління, замовлення техніки і озброєння, матеріального забезпечення давав економічну вигоду в умовах наростаючої в державі економічної кризи [29, арк. 171; 184, с. 8-9].

В результаті вивчення наявної історіографії з питань будівництва Збройних сил України в період після 1991 р. автор встановив, що в ній в основному знайшла своє відображення тільки концепція будівництва Військ Повітряної Оборони України на основі об'єднання Військ ППО та ВПС, яку запропонував у 1992 р. командувач 14-ї повітряної армії Володимир Антоненко. Проте, в цей же період будівництва Збройних Сил існувала ідея об'єднання Військ ППО та ВПС, запропонована в кінці 1991 р. командувачем 8-ї окремої армії ППО (з 1992 р. – командувач Військ ППО України) Михайлом Лопатіним і яку незаслужено оминули в існуючих на сьогоднішній день дослідженнях.

Автор на основі вивчення документів архівного фонду Командування Військ Повітряної Оборони України, публікацій періодичної преси та мемуарної літератури встановив, що ідея об'єднання Військ ППО та ВПС М.Лопатіна була запропонована керівництву держави та Збройних Сил в кінці 1991 р. і отримала своє практичне втілення в 1995 р., коли Указом Президента №326 / 95 від 5 квітня 1995 р. М.Лопатіна призначили командувачем Військ Повітряної Оборони України [11, арк. 3; 160, с. 4-7].

Запропонований військовим керівництвом України задум створення трьохвидової структури Збройних Сил, при якій на новий вид покладалася відповідальність за протиповітряну оборону держави в деякій мірі копіював побудову системи ППО НАТО та США, в яких відповідальність за протиповітряну оборону також покладалася на вид збройних сил – ВПС.

Якщо порівняти обидві концепції будівництва нового виду Збройних Сил (В.Антонця і М.Лопатіна), то в них щодо створення системи ППО було багато спільного, оскільки в своїй основі як перша концепція, так і друга передбачали ідею єдиної системи ППО, єдине керівництво всіма засобами ППО України.

Різниця полягала тільки в тому, що концепція, яку висунуло керівництво Військ ППО на чолі з М.Лопатіним, передбачала об'єднання Військ ППО та ВПС тільки у ланках управління, які стоять вище корпусів, причому керівництво Військ ППО у складі об'єданого виду зберігало певну самостійність і на їх командувача покладалася безпосередня відповідальність за протиповітряну оборону держави, а згідно концепції В.Антонця передбачалося об'єднання всіх структур Військ ППО та ВПС, причому Війська ППО як структурний компонент нового виду Збройних Сил ліквідувалися, а відповідальність за ППО держави повністю покладалася на командувача єдиного виду – Військ Повітряної Оборони України [161, с. 69-70; 162].

Як бачимо, в кінці 1991 – на початку 1992 рр. вже існували певні наукові погляди, певні підходи до напрямків створення протиповітряної оборони України, Під час будівництва Збройних Сил України вони могли стати науковою основою

заходів керівництва держави та Збройних Сил, що здійснювалися з метою створення системи ППО держави.

Правові передумови для створення системи ППО полягали перш за все в прийнятті під юрисдикцію України військових структур протиповітряної оборони, що знаходилися на момент здобуття державної незалежності на її території. Це дозволяло розпочати організаційні заходи щодо перебудови цих структур з метою створення власної системи ППО.

Першим правовим актом Верховної Ради незалежної України стала Постанова № 1431-ХІІ від 24 серпня 1991 р. “Про військові формування на Україні”, яка передбачала підпорядкування Верховній Раді України всіх військових структур колишнього СРСР, в тому числі тих, які виконували завдання протиповітряної оборони. Уряд України цією Постановою зобов’язувався розпочати роботу щодо створення Збройних Сил України (додаток А.1).

Для опрацювання питань військового законодавства 28 вересня 1991 р. при Комісії Верховної Ради України з питань оборони та надзвичайних ситуацій, яку очолював В.Дурдинець, була створена робоча група з генералів та офіцерів. Робочу групу очолив полковник В.Лазоркін. В засіданнях групи брали участь військові експерти: генерал-майори В.Гречанінов, В.Васильєв, полковники В.Кохно, В.Говоруха, В.Герасименко та представники Державного комітету з військових питань при Кабінеті Міністрів України.

Генерал-майор Вадим Гречанінов, начальник кафедри оперативного мистецтва і тактики Харківської військової інженерної радіотехнічної академії, у складі робочої групи представляв Війська Протиповітряної оборони. Він перед цим знаходився у службовому відрядженні для проходження планового стажування при штабі 8-ої окремої армії Протиповітряної оборони в Києві і був направлений командувачем цієї армії генерал-лейтенантом Михайлом Лопатіним до групи експертів з редагування військових законів [255, с. 21-27].

6 грудня 1991 р. Верховна Рада прийняла розроблені цією групою військових експертів надзвичайно важливі для військового будівництва Закони – “Про оборону України” і “Про Збройні Сили України”. В Законі України “Про Збройні

Сили України” в редакції від 6 грудня 1991 р., в статті 4 було визначено, що Збройні Сили України мають трьохвидову структуру:

- сухопутні війська (війська наземної оборони);
- військово-повітряні сили (*війська оборони повітряного простору*);
- військово-морські сили [97, с. 27-28].

На підставі прийнятих Верховною Радою України законів, Президент України Л.Кравчук 12 грудня 1991 р. видав Указ №4 “Про Збройні Сили України”, згідно якого вимагалось не пізніше 20 січня 1992 р. подати на затвердження Президенту України план створення структури Збройних Сил [97, с. 29].

30 грудня 1991 р. відбувся саміт держав СНД в Мінську, на якому Україна заявила про початок будівництва власних Збройних Сил. Протягом трьох засідань військових експертів стосовно розподілу та підпорядкування військових структур колишнього СРСР було досягнуто домовленостей про підпорядкування керівництву Збройних Сил України основних військових з'єднань та частин ППО, які знаходяться на її території. Проте, окремі підрозділи протикосмічної оборони та радіолокаційні вузли протиракетної оборони, тобто системи попередження про ракетний напад (СПРН), було вирішено включити до складу стратегічних сил СНД, поряд із ракетними частинами стратегічного призначення і стратегічною авіацією [115, с. 776].

З середини січня 1992 р. розпочався черговий етап правового оформлення юрисдикції України над військовими структурами ППО на її території – прийняття Військової присяги на вірність українському народові військовослужбовцями ППО. Першими присягнули на вірність українському народові військовослужбовці 28-го корпусу ППО. Це відбулося 15 січня 1992 р. За ними, 17 січня 1992 р., військовослужбовці 60-го корпусу ППО, а 18 січня 1992 р. 98% генералів і офіцерів управління 8-ї окремої армії ППО на чолі зі своїм командувачем генерал-лейтенантом Михайлом Лопатіним прийняли Присягу на вірність українському народові. В цей же день розпочалося прийняття військової присяги в 49-му корпусі ППО [161, с. 69].

Міністр оборони К.Морозов запропонував Президенту України призначити командувачем Військ Протиповітряної оборони України командувача 8-ї окремої армії ППО Михайла Лопатіна, що і було здійснено 27 травня 1992 р. Указом Президента №310 / 92 (додаток А.4).

3 травня 1993 р. створюється командування Військ ППО України і 8-а окрема армія ППО стає видом Збройних Сил – Військами Протиповітряної оборони України [28, арк. 213-216].

Важливим правовим заходом, який сприяв будівництву системи ППО, стало взяття під контроль повітряного простору держави. Контроль за повітряним простором – це важлива умова створення та функціонування ППО держави. На це були направлені затверджені 4 листопада 1991 р. Верховною Радою України Закон “Про державний кордон України” та “Про Прикордонні війська України”.

В статті 27 Закону “Про державний кордон України” вказувалося, що охорона державного кордону в повітряному просторі покладається на Військ Протиповітряної оборони України [210, с. 242-247]. Закон України “Про Прикордонні війська України” (стаття 7) надавав право Військам ППО України застосовувати зброю і техніку при відбитті повітряного нападу, а також проти порушників кордону у повітряному просторі [231, с. 248-251].

Цими двома законодавчими актами юридично створювалася правова основа для діяльності тих частин та підрозділів системи ППО, які в мирний час залучалися до виконань завдань бойового чергування по захисту повітряних рубежів нашої держави.

Прийнятих в період 1991 – 1992 рр. законодавчих актів було достатньо, щоб розпочати роботу щодо створення системи протиповітряної оборони України. В подальшому, звичайно, правову основу для будівництва ППО держави необхідно було розвивати та удосконалювати.

Отже, автором дослідження вперше серед воєнно-історичних досліджень питань сучасного вітчизняного військового будівництва зроблено аналіз історичних передумов будівництва системи протиповітряної оборони України [265, с. 41-50].

За результатами дослідження тих передумов, які могли вплинути на результати будівництва системи ППО автор зробив висновок, що її створенню перш за все сприяли військові та військово-технічні передумови, які до того ж є визначальними на першому етапі військового будівництва. Наявність великого угруповання військ у складі 8-ї окремої армії ППО, чотирьох повітряних армій ВПС, з'єднань та частин ППО Сухопутних військ трьох військових округів і яке було частиною системи ППО СРСР, дало можливість створити на їх основі систему протиповітряної оборони України.

За кількістю та якістю військової техніки і систем озброєння ППО, яке наслідувала на той момент Україна, не існувало аналогів серед сусідніх держав Європи, за винятком Російської Федерації. Існувала широка навчальна база для підготовки фахівців для вітчизняної системи ППО у складі двох військових академій ППО та шести вищих військових училищ ППО, що навіть в деякій мірі перевищувало власні потреби у підготовці кадрів.

Воєнно-наукові передумови сприяли створенню системи ППО України завдяки наявності достатньої кількості наукових установ та провідних вчених. Військовий науково-дослідний інститут ППО (НДІ-39), дві військові академії ППО, на основі яких в Києві існувала наукова школа ППО Сухопутних військ, що на той час була передовою в СРСР, оскільки займалася найбільш сучасними мобільними системами озброєння протиповітряної оборони, створювали можливості для наукового обґрунтування та вибору найбільш оптимальних шляхів побудови ППО України, формували перші концепції її створення.

Правовими передумовами створення системи ППО стали законодавчі акти, в першу чергу Закони України, Укази Президента України та Постанови кабінету міністрів України, які створили правову основу для будівництва воєнної організації держави. Прийнятого на початку 90-х років ХХ ст. пакету законодавчих актів було в певній мірі достатньо, щоби розпочати будівництво Збройних Сил, але недостатньо для надання цьому процесу планового характеру. Для протиповітряної оборони в найближчий час могла виникнути проблема

наявності чіткого плану, програми, яка би визначала напрямки та заходи щодо поетапного її будівництва.

Проте, не зовсім сприятливими для створення системи ППО були воєнно-економічні передумови, перш за все в плані забезпечення сучасною технікою та озброєнням, не дивлячись на те, що наша держава успадкувала велику частку ВПК колишнього СРСР.

Україна могла забезпечити потреби системи ППО у комплексах радіолокаційної розвідки, радіоелектронної боротьби, зв'язку, проте не повністю за рахунок власних виробничих можливостей. Тому в подальшому необхідно було вирішувати питання співробітництва з сусідніми державами щодо сумісного виробництва озброєння та військової техніки, а також проводити роботу щодо створення замкнутих циклів виробництва вітчизняних систем озброєння. В той же час наявність великої кількості підприємств по ремонту та обслуговуванню озброєння та техніки ППО створювало сприятливі умови для модернізації та продовження термінів експлуатації наявних систем озброєння.

Автором дослідження на основі сукупності всіх наявних передумов робиться висновок, що на момент проголошення державної незалежності України для створення системи протиповітряної оборони держави мали місце в цілому сприятливі передумови військового, воєнно-технічного, воєнно-економічного, воєнно-наукового та правового характеру. Але для повної реалізації цих можливостей керівництвом держави та Збройних Сил необхідно було в найближчий час здійснити цілий ряд виважених, науково-обґрунтованих заходів наукового, технічного та економічного характеру, а також заходів щодо налагодження воєнно-технічного співробітництва з зарубіжними країнами, які в кінцевому результаті повинні були реалізуватися створенням достатньо ефективної системи протиповітряної оборони держави.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ СИСТЕМИ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

На момент проголошення своєї державної незалежності в 1991 р. Україна успадкувала тільки фрагмент системи протиповітряної оборони Радянського Союзу. Перед керівництвом держави та Збройних Сил України стояло завдання у відповідності з потребами оборони перебудувати структури, які включав в себе цей фрагмент, з метою створення своєї власної системи ППО. Для цього необхідно було провести цілий ряд організаційних заходів, створити відповідні командування та штаби, налагодити систему управління силами та засобами ППО різних військових відомств, які знаходилися на той момент на території держави. Систему протиповітряної оборони треба було будувати з нуля, оскільки ця частина системи ППО Радянського Союзу, що знаходилася на території України, могла ефективно функціонувати тільки в єдиному контурі, управління яким забезпечувалося з Москви.

Основними принципами побудови системи ППО є територіальний і функціональний [303, с. 9]. На 1991 р. за територіальним принципом побудови територія України поділялася на зону відповідальності 8-ї окремої армії ППО, штаб управління якої знаходився в Києві та зону відповідальності 28-го корпусу ППО, який підпорядковувався командуванню 2-ї окремої армії ППО (штаб управління в м. Мінську), тобто не було ні єдиного командування ППО України, ні єдиної відповідальності за ППО території держави.

Складові, які входять в систему ППО згідно функціонального принципу побудови, такі як підсистема зенітного ракетно-артилерійського прикриття, підсистема винищувально-авіаційного прикриття, підсистема розвідки повітряного противника були розпоршені по різних військовим структурам, що знаходилися на території України і не забезпечувалося єдине керівництво ними, тобто була відсутня система управління силами та засобами ППО на території України.

Автор поставив за мету встановити, як відбулася перебудова фрагменту системи ППО колишнього СРСР, які заходи було проведено державним та військовим керівництвом з метою створення основ системи ППО України, використавши для цього системний метод дослідження для аналізу формування кожної складової вітчизняної системи ППО. Першим напрямком дослідження автор визначив формування *територіальної структури* системи ППО України.

3 вересня 1991 р. на засіданні Верховної Ради був призначений Міністр оборони України – ним став К.Морозов. У виступі, після свого призначення Міністром оборони, К.Морозов доповів, що передбачається три етапи будівництва Збройних Сил: перший – кінець 1991 р.– середина 1992 р.; другий – середина 1992 р.–1994 р.; третій – 1994–1995 рр., причому під час третього етапу планувалося перейти на трьохвидову структуру Збройних Сил України, тобто, планувалося об'єднання ВПС та Військ ППО в єдиний вид Збройних Сил.

Чисельність Збройних Сил в кінці третього етапу планувалася 400-450 тис. військовослужбовців, у тому числі: Сухопутні війська – 200 тис. осіб; *об'єднані ВПС і ППО* – 100 тис. осіб; ВМС – 40-50 тис. осіб [161, с. 69].

М.Лопатін, який на той час командував 8-ою окремою армією ППО, 3 вересня 1991 р. поздоровив К.Морозова з його призначенням на посаду Міністра оборони України і доповів про готовність надати свої пропозиції щодо будівництва системи ППО України. Такі пропозиції вже до кінця вересня були спрямовані в Міністерство оборони України, що формувалося [161, с. 70].

На основі пропозицій командування 8-ї окремої армії ППО було підготовлено попередній замисел створення системи протиповітряної оборони України, який під час свого виступу 21 жовтня 1991 р. на засіданні Комітету з питань оборони та державної безпеки Верховної Ради України Міністр оборони К.Морозов доповів народним депутатам. Про це свідчать документи, що зберігаються в Архіві Верховної Ради України [1, арк. 96-112].

Планувалося, починаючи з 1992 р., створити *територіальну структуру системи ППО України у складі трьох районів ППО – Західного, Центрального і Південного*. Кожний район ППО повинен був співпадати з межами

відповідальності оперативних командувань, які передбачалося створити в майбутньому замість військових округів.

За функціональною структурою в межах кожного району ППО планувалося сформувати: підсистему винищувально-авіаційного прикриття на основі однієї винищувально-авіаційної дивізії (ВАД); підсистему зенітного ракетного-артилерійського прикриття, яка в своїй основі утворювалася за рахунок трьох зенітних ракетних бригади; підсистему розвідки повітряного противника у складі трьох радіотехнічних бригад та батальйону раннього повітряного виявлення; єдину підсистему управління та зв'язку, яка забезпечувала керівництво всіх підсистем.

Всі сили та засоби ППО (ЗРВ, РТВ), а також вся винищувальна авіація в межах кожного району ППО підпорядковувалися начальнику (командуючому) району ППО, а оперативно – командувачу військового округу. В цілому ж всі три райони ППО, які утворювали зону ППО держави, повинні були централізовано підпорядковуватися командувачу ВПС України. Командувач ВПС України мав здійснювати пряме керівництво протиповітряною обороною в масштабі всієї держави, причому в межах кожного військового округу створювалася своя системи ППО (район протиповітряної оборони) і всі сили та засоби ППО у випадку бойових дій оперативно підпорядковувалися командувачу військового округу [1, арк. 96-112].

Одночасно Міністр оборони К.Морозов на цьому ж засіданні Комітету з питань оборони та державної безпеки Верховної Ради 21 жовтня 1991 р. довів до депутатів вищого законодавчого органу України погляди військового керівництва на майбутню структуру нового виду Збройних Сил – Військово-Повітряних Сил (Військ оборони повітряного простору), які планувалося створити на основі об'єднання Військ ППО та ВПС.

Дисертант з'ясував, що згідно проекту Закону України “Про Збройні Сили України”, що в цей час розроблявся, ВПС України мали отримати подвійну назву “Військово-Повітряні Сили (Війська оборони повітряного простору)”. Ця подвійна назва передбачала, що в цьому виді Збройних Сил планувалося в

23 квітня 1992 р. було призначено В.Васильєва, який до цього командував 24-ю повітряною армією. 4 травня 1992 р. В.Васильєв доповів Міністру оборони про створення штабу командування ВПС (ВОПП) України [120, с. 5; 28, арк. 61].

3 травня 1993 р. створюється командування Військ ППО України і 8-а окрема армія ППО реформується у вид Збройних Сил – Війська Протиповітряної оборони України. Указом Президента України. №310 / 92 від 27 травня 1992 р., згідно пропозиції Міністра оборони України К.Морозова, командувач 8-ї окремої армії протиповітряної оборони генерал-лейтенант Михайло Лопатін призначається командувачем Військ Протиповітряної оборони України. В доповідній записці на ім'я Президента України Міністр оборони аргументував це призначення великим досвідом керівництва та організаційними здібностями М.Лопатіна, а також тим, що він одним із перших прийняв Присягу на вірність українському народові [28, арк. 213-216].

Командувач ВПС та командувач Військ ППО підтримали ідею об'єднання ВПС та Військ ППО в єдиний вид Збройних Сил – Війська оборони повітряного простору (ВОПП). Вони пропонували керівництву держави та Міністерству оборони створити єдине командування, зберігши на першому етапі в якості підсистеми управління два окремих командування – командування ВПС і командування Військ ППО. Аргументували наявність на перших порах двох окремих командувань тим, що у ВПС та Військах ППО була відсутня єдина система управління і її спочатку необхідно створити, а потім об'єднувати штаби ВПС і Військ ППО, ліквідовуючи паралельні дублюючі структури управління та забезпечення [154; 165].

Фрагмент системи ППО, що унаслідувала Україна, був найбільш досконалим тільки на її західних та південних рубежах, оскільки ці напрямки були стратегічно важливими у протистоянні СРСР з країнами НАТО. Тому на початок 1992 р. 40% важливих об'єктів на сході та півночі держави не були забезпечені прикриттям засобів ППО на мінімальних висотах, що було важливим з точки зору захисту від крилатих ракет. На це неодноразово вказував командувач Військ Протиповітряної оборони України М.Лопатін і пропонував військовому керівництву держави усунути цей недолік.

оборони, проте перемогла позиція Міністра оборони К.Морозова і затвердили план створення виду Збройних Сил – Військ Повітряної Оборони на основі концепції В.Антонця [52].

14 грудня 1992 р. на засіданні Комітету з питань оборони та національної безпеки Верховної Ради України депутати заслухали Міністра оборони К.Морозова про стан виконання законодавчих актів з питань військової сфери та проведення заходів щодо підвищення боєздатності Збройних Сил України.

Члени Комітету були незадоволені діяльністю Міністра оборони і зробили висновок, що формування нового виду Військ Повітряної Оборони України є передчасним, а В.Антонець не має чіткого бачення та обґрунтованих планів будівництва ВПО [2, арк. 64].

З метою заручитися підтримкою Президента України 14 грудня 1992 р. К.Морозов направив Президенту України Л.Кравчуку доповідну записку, в якій пропонував на перехідний період, виконуючи вимоги Концепції оборони та будівництва Збройних Сил, а також спираючись на рішення колегії Міністерства оборони, створити оперативну групу і ввести Указом Президента України посаду командуючого військами ВПС (ВОПП) (додаток Б.5). Доручити командуючому та оперативній групі розробку концепції будівництва майбутнього нового виду Збройних Сил України – Військ Повітряної Оборони [29, арк.178].

Разом з доповідною запискою К.Морозова було направлено також підготовлений Міністерством оборони проект Указу Президента України про призначення командуючого Військами Повітряної оборони України [29, арк.179].

Проте протягом місяця з моменту подання доповідної Міністром оборони Президенту, рішення щодо призначення командуючого не було прийнято Президентом. В деякій мірі це було пов'язано з тим, що згідно Закону "Про Збройні Сили України" від 6 грудня 1991 р. цей єдиний вид повинен називатися "Військово-Повітряні Сили (Війська оборони повітряного простору)", а не "Війська Повітряної Оборони", тобто назва нового виду була законодавчо не забезпечена.

14 січня 1993 р. К.Морозов направив ще одного листа Президентіві, в якому дав роз'яснення необхідності об'єднання Військово-Повітряних Сил та Військ повітряної оборони в єдиний вид Збройних Сил України – Військово-Повітряні Сили (ВОПС), щоби на цей період, поки будуть внесені зміни в Закон "Про Збройні Сили України", назва нового виду відповідає чинному законодавству. В доповідній також зверталася увага на велику роль цього виду Збройних Сил, коли в умовах виведення з території ядерної зброї тільки авіація та протиповітряні сили спроможні відігравати роль стримуючого фактору від можливої агресії будь-якої держави [29, арк.171].

Згідно листа К.Морозова, Міністерство оборони планувало об'єднання провести в три етапи:

на першому етапі (до середини 1993 р.) вирішити питання щодо призначення командуючого єдиним видом Збройних Сил, завершити розробку наукової бази побудови нового виду Збройних Сил. На цей період командуючому Військово-Повітряних Сил підпорядкувати існуючі командування ВПС і Військ ППО, сформувати єдину систему радіолокаційної розвідки та контролю повітряного простору України;

на другому етапі (до кінця 1994 р.) завершити формування оперативно-стратегічної ланки управління за рахунок об'єднання командування ВПС і Військ ППО України та організаційно-штатних структур органів управління і військ тактичної ланки. Після завершення формування єдиного штабу та створення системи управління відповідальність за повітряну оборону держави повністю покласти на командуючого Військово-Повітряними Силами;

на третьому етапі (до кінця 1995 р.) сформувати оперативні ланки управління на основі об'єднання командувачів повітряними арміями та районів ППО в діючих кордонах відповідальності за протиповітряну оборону (додаток Б.7).

В цьому листі К.Морозов акцентував увагу на тому, що "...за умови, коли з території України виведена тактична ядерна зброя, відповідно міжнародним домовленостям ліквідовані ракети середньої і меншої дальності, реально тільки авіація та протиповітряні сили спроможні відіграти роль стримуючого фактору від

- розробити нові організаційно посадові структури й основи оперативного застосування;
- провести економічні розрахунки й обґрунтувати за критерієм "ефективність–вартість" проведених заходів, особливо матеріального і технічного забезпечення.
- розробити й обґрунтувати основи керування новим видом ЗСУ;
- підготувати основні бойові документи;
- у ході дослідницьких КШН відпрацювати питання оперативного застосування;
- здійснювати контроль за ходом реформування. ВПС і ППО;
- до кінця 1995 р. завершити створення Військ Повітряної Оборони (ВПС і Сили ППО) України.

Одночасно командуванням Військ ППО разом з офіцерами Головного організаційного управління, Управління зв'язку Головного штабу Збройних Сил були представлені документи, що підтверджували неможливість організувати керування такими громіздкими структурами, які повинні були сформуватися на основі концепції, запропонованої В.Антонцем [161, с.69].

Пропозиції командування Військ ППО були схвалені начальником Головного штабу Г.Живицею і подані на затвердження Міністру оборони К.Морозову. Але затвердження не відбулося. З цього можемо зробити висновок, що на той час Міністр оборони України вже цілком визначився, що буде повністю підтримувати ідею В.Антонця.

Одночасно створення єдиного виду – Військ Повітряної Оборони за концепцією В.Антонця викликало боязнь, що офіцери та генерали Військ ППО можуть бути в гіршому службовому становищі, у порівнянні з офіцерами та генералами ВПС. І це незважаючи на те, що Міністр оборони К.Морозов завіряв "...передбачається рівноправно використовувати на всіх командних посадах фахівців як авіації, так і Військ Протиповітряної оборони...[184, с. 7]".

Згідно наказу Міністра оборони України №111 від 24 травня 1993 р. було введено Положення про штаб оперативного керівництва ВПС (ВООП). На основі

управління, велися переговори з цими державами про взаємну підготовку фахівців [136].

В 1995 – 1996 рр. зацікавленість до системи ППО України виявили США, Німеччина, Великобританія. У березні 1995 р. делегацію ВПС США приймали в Україні. Делегація відвідала аеродром Миргород (винищувально-авіаційний полк, озброєний літаками Су-27), був організований прийом у Міністерстві оборони України.

З відповідним візитом командувач Військ Повітряної Оборони М.Лопатін відвідав США. Протягом 10 днів делегація ВПО України знайомилася із системою підготовки військових кадрів у коледжах, академії, курсах перепідготовки і підготовки на нові посади, із організацією бойового чергування, системою ППО. Відвідала делегація і КП системи “NORAD”, тобто КП, з якого йде управління системою ППО Північноамериканського континенту (США, Канада). Ці обміни делегаціями підсилили довіру один до одного, дозволили збагатитися досвідом у питаннях будівництва національних систем ППО [161, с. 72].

В 1996 р. співпраця з питань ППО між Україною і США продовжувалася. Військове відомство Сполучених Штатів в цей час перш за все цікавило відношення України до Договору про стратегічну протиракетну оборону, який США та СРСР підписали в 1972 р. У червні 1996 р. на переговорах між США і Росією було домовлено розділити системи ПРО на стратегічні і нестратегічні. До нестратегічних систем ПРО було віднесено американський зенітно-ракетний комплекс "Patriot" і зенітно-ракетну систему С-300 радянського виробництва. Про це було повідомлено цілий ряд країн, які мали їх на озброєнні, в тому числі Україну [107].

США вимагали від України щорічно повідомляти про місця розташування ЗРС С-300, але державне керівництво України не погоджувалося з цією вимогою, оскільки ЗРС С-300 були основою її системи ППО. 17 вересня 1996 р. в Нью-Йорку мало відбутися підписання домовленостей щодо Договору про стратегічну протиракетну оборону, але переговори закінчилися безрезультатно через протиріччя між делегаціями США і Росії.

Україна була зацікавлена стати повноправним учасником переговорного процесу з ПРО, оскільки участь в Договорі могла забезпечити замовлення для вітчизняного ВПК, адже Україна могла співпрацювати у створенні регіональних протиракетних захисних систем, завдяки промисловим можливостям виготовляти зенітно-ракетні системи озброєння і радіолокаційні системи попередження та контролю повітряно-космічного простору [75, с. 29-34; 76, с. 135-142].

В 1996 р. розпочалися переговори між Україною та Російською Федерацією щодо спільного виробництва зенітної ракетної системи С-300. В січні 1996 р. створено міждержавну фінансово-промислову групу "Граніт", до якої увійшло 28 підприємств та банків. Україну в цій організації представляли виробниче об'єднання "Дніпровський машинобудівний завод", Жулянський машинобудівний завод і Одеський радіозавод. Велися переговори щодо участі України в спільному виробництві нової перспективної зенітно-ракетної системи С-400, яка в цей час розроблялася конструкторськими бюро Росії [110].

В самій же Україні через відсутність фінансування розробка нових систем озброєння для протиповітряної оборони майже не велася. В той же час, для порівняння, з 1992 р. до 1996 р. в Російській Федерації на озброєння надійшло декілька зразків нової техніки – це модернізований винищувач МіГ-29, нова ракета класу “повітря-повітря” Р-77, винищувач Су-27К (корабельний варіант), БПЛА розвідки “Рейс Д”, “Строй-П”, проведено модернізацію літака ДРЛО А-50, проведено модернізацію ЗРК С-75 "Печора", розпочалася розробка нових ЗРС “Фаворит”, “Антей -2500” і ЗРК “Урал” [129, с. 22-25].

З метою виправлення ситуації із забезпеченням озброєнням та військовою технікою Збройних Сил України, наказом Міністра оборони №219 від 5 серпня 1996 р. створюється робоча група для підготовки проекту Державної програми розвитку озброєння та військової техніки. Одночасно розробляється проект Програми розвитку озброєння та військової техніки Військ ППО [283, с. 8].

Слід зазначити, що кінець 1995 р. – початок 1996 р. знаменувався протиріччями серед керівництва Міністерства оборони, Генерального штабу стосовно напрямків подальшого будівництва Збройних Сил України. Були взаємні

звинувачення в застарілих поглядах на будівництво видів Збройних Сил, способи їх застосування. Про свідчить відкритий лист офіцерів Міністерства оборони, який було надруковано в газеті Народна армія [61].

Перш за все, виникли суперечки стосовно військово-адміністративного поділу території України. Начальник Генерального штабу Збройних Сил України генерал А.Лопата відстоював існуючий поділ на військові округи, в той же час генерали М.Пальчук, І.Біжан, В.Собков пропонували створити сім оперативно-територіальних командувань за регіональною ознакою, переклавши частину функцій із матеріального забезпечення та мобілізаційних питань на місцеві органи влади. У випадку реалізації цих планів перед командуванням Військ Повітряної Оборони вставала проблема знову міняти територіальну структуру так ще і не сформованої в завершеному вигляді системи ППО держави. [159, с. 76-80].

В кінці 1996 р. створюється Північне оперативно-тактичне командування (штаб управління в м. Чернігові). Проте, подальше створення нових оперативно-тактичних командувань було призупинено і в кінці першого етапу будівництва Збройних Сил (1996 р.) територіальна структура системи ППО держави складалася із районів відповідальності трьох корпусів ППО, в межах яких їх командувачі несли відповідальність за оборону держави від засобів повітряного нападу.

Аналіз системи ППО України в наступні роки показує, що її територіальна структура в період 1997 – 2000 рр. не зазнала значних змін і продовжувалася складатися із районів відповідальності трьох корпусів Військ ППО України, які забезпечували протиповітряну оборону всіх важливих об'єктів і військ на території військових округів, а з 1998 р. – трьох оперативних командувань. Тому дисертант стверджує, що саме в період до 1996 р. територіальна структура системи протиповітряної оборони України пройшла етап свого становлення.

Одночасно з територіальною відбувалося формування *функціональної структури* системи ППО України.

Одним з найважливіших елементів функціональної структури системи ППО держави є *підсистема управління силами і засобами ППО*. Враховуючи те, що

державне та військове керівництво планувало створити єдину систему ППО України, то і система управління повинна була бути єдиною, тобто забезпечувати централізоване управління силами та засобами ППО всіх видів Збройних Сил в інтересах оборони держави.

Міністерство оборони України планувало вже протягом 1992 – 1993 рр. створити єдину систему управління Збройних Сил. Для системи ППО це було надзвичайно актуальне завдання, враховуючи, що на той момент всі види Збройних Сил мали свої окремі системи управління, які між собою не стикувалися. Командування Військ ППО на чолі з М.Лопатіним пропонувало до кінця 1995 р., коли планувалося повністю завершити об'єднання Військ ППО та ВПС, зберегти окреме командування ППО, з метою більш ефективного управління силами та засобами системи ППО держави (додаток Б.7).

В 1992 р., коли розпочалися практичні заходи щодо будівництва системи ППО України, стаціонарний центральний командний пункт 8-ї окремої армії ППО було визначено Центральним командним пунктом Військ ППО України і з нього розпочалося управління силами та засобами системи ППО держави. Зв'язок керівного складу Військ ППО з підпорядкованими та взаємодіючими з'єднаннями і частинами забезпечували вузли зв'язку КП всіх рівнів [199, с. 8-9].

28 вересня–2 жовтня 1992 р. вперше в незалежній Україні відбулося військово командно-штабне тренування (КШТ) управлінь та штабів Збройних Сил. КШТ проходило під керівництвом Міністра оборони К.Морозова і в ньому взяв участь голова Комітету з питань оборони та державної безпеки Верховної Ради України В.Лемеш. Під час тренування командування Військ ППО, керівний склад всіх трьох районів ППО відпрацьовували питання взаємодії з керівництвом ВПС, військових округів, проводилося перебазування штабів на захищені командні пункти та рухомі командні пункти [159, с. 74].

Досвід локальних війн кінця ХХ ст. свідчив про те, що система управління силами та засобами ППО повинна бути мобільною, тому стояла потреба у створенні мобільних командних пунктів системи ППО. У Військах ППО на той час ще не було свого рухомого командного пункту, тому на основі узагальнення

результатів проведеного КШТ розпочалося створення рухомого командного пункту (РКП) Військ ППО, який 22 травня 1993 р. став окремою військовою частиною [145].

З метою удосконалення системи управління та зв'язку у Військах ППО замість вузлів зв'язку в період з 1994 до 1996 рр. у складі корпусів ППО формуються полки зв'язку, а при командуванні Військ ППО – бригада зв'язку. Вони забезпечують штаби всіма видами зв'язку, включаючи супутниковим. В цей же час створюються підрозділи фельд'єгерсько-поштового зв'язку, що було в першу чергу пов'язано з відсутністю коштів на оплату поштових послуг цивільних відділень зв'язку [309, с. 145-147].

В 1996 р., коли всі ВАП були передані із Військ ППО у ВПС, для узгодження дій винищувальної авіації із зенітно-ракетними з'єднаннями та частинами на ЦКП Військ ППО та КП корпусів ППО в складі бойової обслуги були помічники оперативного чергового з авіації, які забезпечували взаємодію з черговими підрозділами винищувально-авіаційних частин, але безпосередньо віддавати наказ щодо застосування винищувачів проти порушників повітряних кордонів України вони, звичайно не могли.

В період 1992 – 1996 рр. здійснювалася передача деякої кількості з'єднань і частин ППО військових округів до складу Військ ППО, в результаті чого під прямим керівництвом командувача Військ ППО в 1996 р. було зосереджено достатню кількість сил та засобів ППО і, безумовно, таке угруповання забезпечувало надійне прикриття державних та військових об'єктів, місць дислокації військ, але керування з КП корпусів у неавтоматизованому режимі вимагало великої майстерності від керівництва.

Необхідно було налагоджувати управління переданими частинами, з врахуванням того, що система управління ППО Сухопутних військ також була до цього часу окремою і тільки частково стикувалася із системою управління Військ ППО України. Потрібно було також налагоджувати взаємодію із Військами ППО Сухопутних військ, що почали формуватися в жовтні 1993 р. і входили до складу трьох (з 1993 р. – двох) військових округів [161, с. 69].

Питаннями взаємодії Сил ППО з військами ППО Сухопутних військ займалося управління ППО безпосереднього прикриття, яке було створене в 1993 р. в складі командування Сил ППО України. На командних пунктах Сил ППО всіх рівнів призначався помічник оперативного чергового з питань взаємодії із черговими підрозділами, які виконували бойове чергування з ППО та оперативними черговими командних пунктів військових округів.

В період 1991 – 1996 рр. не було проведено ні одного стратегічного командно-штабного навчання в масштабах держави, а також ні одного оперативно-тактичного навчання щодо відпрацювання питань управління з'єднаннями та частинами ЗРВ, РТВ та ВА в умовах полігону, з проведенням практичних бойових стрільб по знищенню повітряного “противника”, що не давало можливість на практиці перевірити ефективність взаємодії всіх складових системи ППО.

Результати, які отримані автором під час дослідження будівництва ППО України, вказують на те, що до кінця першого етапу військового будівництва така важлива складова системи ППО держави як підсистема управління силами та засобами протиповітряної оборони ще знаходилася в стані формування.

Наступною складовою системи ППО держави є *підсистема розвідки повітряного противника*. Для функціонування єдиної системи ППО держави та Збройних Сил необхідно було створити єдину систему розвідки повітряного противника та єдиний інформаційний простір щодо повітряної обстановки. Наявні та перспективні засоби розвідки повітряного простору дозволяли, на думку військового керівництва Збройних Сил України, створити єдину комплексну систему розвідки та попередження про ракетний та повітряний напад з оперативним і тактичним рівнем вирішення завдань.

Складовими єдиної комплексної системи розвідки повітряного противника повинні були стати:

- сили та засоби радіолокаційної розвідки, радіо- та радіотехнічної розвідки Військ ППО, Сухопутних військ, Військово-Повітряних Сил, військово-Морських Сил;

- радіотехнічні засоби Управління повітряним рухом України ("Украерорух") [279, с. 18-22].

Вирішення оперативної розвідки покладалося на окремі вузли радіорозвідки із завданням своєчасного виявлення масового зльоту засобів повітряного нападу ймовірного противника. В перспективі оперативну розвідку могли вести вузли заобрійного виявлення та батальйони оперативно-тактичної розвідки.

Основу тактичної радіолокаційної розвідки мали скласти радіотехнічні війська (РТВ) Військ ППО, які є родом військ і до складу яких входили радіотехнічні з'єднання, частини та підрозділи, а також радіотехнічні батальйони армійських корпусів та засоби радіотехнічної розвідки ВПС і ВМС.

Більшість радіолокаційних засобів, що призначені для ведення розвідки повітряного противника, повинні були виконувати завдання в єдиній системі радіолокаційної розвідки, яка мала забезпечувати розвідувальною інформацією всі пункти управління Збройних Сил, незалежно від їх видової приналежності.

Загальну повітряну обстановку на пунктах управління ППО інших видів Збройних Сил могли отримувати в мережі оповіщення об'єднань ППО (корпусів ППО), а для управління бойовими діями з'єднаннями та частинами ППО Сухопутних військ інформація надходила від радіотехнічних підрозділів загальновійськових об'єднань (армійських корпусів), розгорнутих в тактичній зоні з метою ведення розвідки маловисотних цілей, що наносять удари безпосередньо по з'єднанням та частинам військових округів.

На території України у спадок від колишнього СРСР залишився фрагмент протиракетної оборони (ПРО), який був важливою частиною системи ППО. Найбільш важливими серед об'єктів ПРО були два радіотехнічні вузли системи попередження про ракетний напад (СПРН): РО-4 біля Севастополя та РО-5 біля Мукачева (поставлені на бойове чергування в 1979 р.), оснащені радіолокаційною станцією типу "Дніпро" [150, с. 17; 161, с. 69].

6 липня 1992 р. Україна підписала з Російською Федерацією Угоду "Про порядок використання об'єктів космічної інфраструктури" і Угоду "Про застосування систем попередження про ракетний напад [135].

Окремі радіотехнічні вузли СПРН (Мукачеве і Севастополь) в 1992 р. було прийнято до складу Військ ППО. Це був своєчасний крок, оскільки невизначеність відомчої приналежності привела до розграбування окремих споруд цих об'єктів, а від голови Мукачівської міської ради навіть поступила пропозиція передати об'єкти Пістрялівської РЛС СПРН в народне господарство [20, арк. 39].

На засіданнях Комісії з питань оборони і державної безпеки Верховної Ради України в березні 1992 р. було піднято питання стосовно створення Україною власної системи попередження про ракетний напад як складової системи протиповітряної та протиракетної оборони [2, арк. 43]. Але для України це була надзвичайно складна проблема як в технічному, так і у фінансовому плані. Вузли СПРН, що знаходилися на території України, працювали в замкнутому контурі з Центральним командним пунктом, який знаходився під Москвою і самостійно не могли виконувати свої функції. Для створення власної системи попередження про ракетний напад необхідно було затратити десятки мільярдів доларів, що було нереальним в умовах економічної кризи в державі.

Крім вузлів СПРН, ще приймалися частини загоризонтального виявлення (Любеч, Калинівка), окремий батальйон радіотехнічної розвідки, частини космічних військ (1272 центр космічного інформаційного командування, разом з 79-м, 98-м, 43-м окремими центрами космічного інформаційного керування, 1159 окремий інформаційний полк) [161, с. 69].

У складі Військ ППО України в 1992 р. створюється Управління військово-космічних систем, а в складі Міністерства оборони – Управління ракетно-космічного озброєння Збройних Сил України.

2 листопада 1992 р. в Головному штабі Збройних Сил України розглядається питання про розробку концепції створення Військово-космічних сил України у складі Збройних Сил, які повинні були приймати участь у виконанні завдань протиповітряної оборони держави [20, арк. 9]. Використання космічних систем розвідки в інтересах ППО було дуже перспективним і відповідало сучасним

тенденціям розвитку воєнного мистецтва щодо пріоритету в сучасній війні повітряно-космічних систем озброєння [36, с. 6].

Важливою складовою єдиної системи розвідки повітряного простору мала стати єдина система контролю за повітряним простором, яка в свою чергу базувалася на єдиному радіолокаційному полю. Була проведена певна робота у напрямку створення єдиної військово-цивільної системи контролю за повітряним простором держави і першим кроком в цьому напрямку було створення Комітету по використанню повітряного простору України (Украеронавігація), згідно Постанови Кабінету міністрів України №429 від 27 липня 1992 р. [235, с. 60-62].

Директивою №Д-31 Міністра оборони України від 7 жовтня 1992 р. започаткована робота по створенню органів єдиної системи управління повітряним рухом України. Районні центри КПП були підпорядковані начальнику Київського зонального центру КПП і переформовані у Головний центр керування повітряним рухом. Головний центр КПП став центральним оперативним органом Міністерства оборони України з питань планування, координування та організації безпосереднього керування повітряним рухом поза повітряними трасами й місцевими повітряними лініями [229, с. 299].

Постановою Кабінету міністрів України №142 від 26 лютого 1993 р. було затверджено Положення про Комітет з використання повітряного простору України “Украерорух”. Згідно Положення Міністерство оборони України до складу “Украероруху” відряджені офіцери Збройних сил України для координації питань з використання повітряного простору. Проте питання автоматизованої передачі інформації з центрів “Украероруху”, а також від радіотехнічних засобів Військово-Повітряних Сил, до кінця 1996 р. не були вирішені [236, с. 84].

З метою зосередження максимальної кількості радіотехнічних з'єднань і частин під єдиним керівництвом в 1992 – 1996 рр. здійснюється передача радіотехнічних бригад і полків із складу військових округів до складу Військ ППО. До кінця 1996 р. здійснено передачу чотирьох радіотехнічних бригад, які увійшли до складу корпусів ППО [161, с. 75].

В 1993 р., у зв'язку з обмеженим фінансуванням, Міністерство оборони було вимушене значно скоротити обсяг замовлення радіолокаційних станцій для потреб ППО, тому 1993 р. став останнім роком, коли ще було проведено планове постачання радіолокаційних станцій та комплексів. В наступні роки постачання радіолокаційної техніки для потреб протиповітряної оборони вже носило безсистемний характер і здійснювалося у незначній кількості.

1 серпня 1995 р. сталася важлива подія – на орбіту було виведено український супутник “Січ-1”, управління яким здійснювали Військово-космічні сили України, при узгодженні з Російським космічним агентством. Проте, вже в 1994 р. фінансування ВКС України становило тільки 1%, а в 1995 р. 2% від тих сум, що витрачалися на діяльність Національного космічного агентства України. Тому в 1996 р. прийнято рішення про розформування ВКС України і передачу всього устаткування Національному космічному агентству України. Таким чином, Україна зійшла з передових позицій застосування можливостей космічних систем в інтересах ППО держави [36, с. 6].

До 1996 р. в будівництві системи розвідки повітряного противника серед поглядів військового керівництва України переважало намагання створити суцільне радіолокаційне поле по всьому периметру кордонів держави і за свідченням командувача Військ ППО М.Лопатіна в 1995 р. забезпечувалося виявлення повітряних ціле на всій території України на висоті вище 1,5 км. Проте, підрозділи, що несли бойове чергування, не забезпечували виявлення повітряних цілей на гранично малих висотах над 40% найважливіших об'єктів [160, с. 5; 162].

Незавершеність заходів щодо створення єдиної системи контролю за повітряним простором України, стан та можливості оборонно-промислового комплексу, рівень фінансування потреб Військ ППО не забезпечували виконання планів державного та військового керівництва щодо створення єдиної системи розвідки повітряного противника, в результаті чого існувала нагальна потреба міняти підходи до її створення. Тому в кінці першого етапу військового будівництва (1996 р.) система розвідки повітряного противника вже виконувала

завдання в інтересах ППО держави, але в якості єдиної системи для всіх сил та засобів ППО України вона ще була не сформована.

Підсистема зенітного ракетно-артилерійського прикриття є важливим бойовим компонентом системи ППО. Керівництво Збройних Сил України в період з 1992 р. намагалося створити суцільну систему зенітно-ракетного вогню по периметру всіх кордонів України, оскільки північ та схід держави тільки частково прикривалися зенітно-ракетними з'єднаннями і частинами, особливо на низьких висотах.

Першим напрямком вирішення цієї проблеми керівництво Збройних Сил вважало передачу зенітних ракетних з'єднань, оснащених мобільними зенітними ракетними комплексами та системами, із військових округів до складу корпусів Військ ППО України. Другим напрямком була передислокація зенітно-ракетних з'єднань на схід та південь, де знаходилися найбільш важливі адміністративно-політичні та економічні центри України.

Військовим керівництвом України під час засідання колегії Міністерства оборони в червні 1992 р. приймається рішення про переозброєння всіх з'єднань та частин ППО на зенітно-ракетні комплекси та системи ППО Сухопутних військ. Це пов'язано було в першу чергу з тим, що на озброєнні військ ППО Сухопутних військ знаходилися мобільні ЗРК “Бук”, “Оса-3М” “Стріла-10”, “Тор” і найсучасніша на той час зенітна ракетна система С-300В.

ЗРК Військ ППО України на той час були оснащені стаціонарними та напівмобільними комплексами типу С-200, С-75, С-125, які створені на ламповій елементній базі, тобто відставали від світового рівня на 15-20 років [30, арк. 75-77].

З метою зосередження максимальної кількості сил та засобів протиповітряної оборони під прямим керівництвом командуючого Військами ППО України та подальшого будівництва єдиної системи протиповітряної оборони, в 1992 р. розпочалася передача окремих зенітно-ракетних з'єднань та частин зі складу загальновійськових і танкових армій, а також фронтового комплексу Прикарпатського, Одеського та Київського військових округів до складу Військ ППО, серед них чотири зенітно-ракетних бригади, оснащені ЗРС С-300. Про це

згадує в своїх мемуарах М.Лопатін, а також свідчать архівні фонди військових частин, що знаходяться в Галузевому державному архіві Міністерства оборони України [161, с. 72; 14; 16; 17; 18;19; 22; 24; 25; 27].

Враховуючи те, що планувалося скоротити деяку кількість застарілих ЗРК, подекуди здійснювали об'єднання зенітно-ракетних з'єднань військ ППО Сухопутних військ із зенітно-ракетними полками Військ ППО України. При цьому весь особовий склад перенавчався на озброєння військ ППО Сухопутних військ (ЗРС С-300), а застаріле стаціонарне озброєння Військ ППО України (ЗРК С-75, С-125) поступово скорочувалося [17, арк. 7-8; 18, арк. 6; 19, арк. 6-8].

У зв'язку з передислокацією військових частин загострюватися соціальні проблеми, в першу чергу пов'язані з тим, що на новому місці служби не було можливості забезпечити сім'ї військовослужбовців житлом. Про це свідчать звернення громадян до керівництва Збройних Сил в засобах масової інформації та листи до Президента України, що знаходяться в архівному фонді Адміністрації Президента України (ЦДА ВОВУ України) [133; 30, арк. 43].

За рахунок передачі зенітних ракетних з'єднань від військових округів, на 1994 р. бойовий склад ЗРВ у Військах ППО збільшився вдвічі у порівнянні з 1991 р. Одночасно відбулося скорочення деяких підрозділів у складі частин та з'єднань, які були оснащені застарілими стаціонарними ЗРК типу С-75 та С-125. Справа в тому, що деякі частини Військ ППО були змішаного типу і мали у своєму складі як підрозділи з більш сучасним зенітним озброєнням, так і підрозділи з озброєнням морально та фізично застарілим [17; 18; 19; 25].

Пропозиція щодо передачі мобільних ЗРС С-300 та ЗРК “Бук” з військ ППО СВ у Війська ППО України в 1996 р. отримує підтримку з боку колишнього Міністра оборони В.Радецького, який на той час очолював Головну інспекцію Міністерства оборони України [243, с. 5; 244, с. 15].

Згідно директиви МО України від 9 квітня 1996 р. “Про заходи щодо підпорядкування з'єднань та військових частин протиповітряної оборони Сухопутних військ України” до кінця 1996 р. здійснено передачу до складу корпусів Військ ППО України зенітних ракетних з'єднань і частин зі складу

військових округів та армійських корпусів, озброєних мобільними комплексами С-300 та “БУК” – це шість зенітних ракетних бригад. Завдяки цьому всі мобільні ЗРС С-300 та ЗРК “БУК” на кінець 1996 р. були сконцентровані у Військах ППО України [113, с. 9-10].

Включення до складу корпусів ППО мобільних ЗРК та ЗРС давало змогу скоротити ще деяку кількість маломаневрених засобів ППО, що мали значний технічний ресурс, і за мирного часу могли знаходитися на зберіганні, а в загрозливий період розгортатися для нарощення протиповітряної оборони на головних напрямках дій агресора.

Великою проблемою під час формування підсистеми зенітно-ракетного прикриття була відсутність можливості проведення навчально-бойових стрільб зенітних ракетних частин в умовах полігону, що вело в першу чергу до втрати навичок особовим складом, що обслуговував ЗРС та ЗРК. Розрахунки показували, що вартість проведення стрільб на власному полігоні обходилася б державі у 120 разів дешевше. Наявність полігону дозволяла позбутися обтяжливих для державного бюджету відряджень на полігони за межі України, а саме в Російську Федерацію [99, с. 5].

У червні 1996 р. Міністром оборони України була видана директива “Про створення навчального центру бойового застосування зенітно-ракетних військ Сил Протиповітряної оборони України”. Групою офіцерів, яку очолював начальник зенітних ракетних військ Сил ППО України В.Д'яков, при безпосередньому керівництві командувача Сил ППО О.Стеценка була проведена велика робота щодо створення власного полігону для проведення стрільб зенітними ракетами [280].

Навчальний центр бойового застосування ЗРВ Сил ППО України було сформовано на початку липня 1996 р., з використанням військово-технічних фондів зенітно-ракетного полку та окремої частини безпілотних літальних апаратів (БПЛА), на авіаційному полігоні в Криму на мисі Чауда. При цьому використали досвід таких держав, як Болгарія та Румунія, що здійснювали пуски ракет над акваторією Чорного моря.

2-3 липня 1996 р. на Державному авіаційному полігоні у Криму на мисі Чауда проведено експериментальне тактичне навчання з групою частин та підрозділів зенітно-ракетних та радіотехнічних військ Сил Протиповітряної оборони України. Пуски ракет здійснили ЗРС С-300 та ЗРК С-125.

Завдання виконувалися по двох мішенях з малою ефективністю відбиваючої поверхні, роль яких виконували БПЛА-3“Рейс” і які імітували політ крилатих ракет. Пуски проведено над акваторією Чорного моря. За результатами тактичних навчань визнана необхідність створення на місці авіаційного полігону на мисі Чауда Державного полігону бойового застосування Військ ППО. Було сплановано проведення щорічних планових стрільб ЗРК та ЗРС Військ ППО [316].

Директивою Міністра оборони України від 7 листопада 1996 р. 83-й навчальний центр бойового застосування ЗРВ було введено до складу Військ ППО України і розпочалася підготовка необхідних документів для надання йому статусу Державного [113, с. 9-10].

В 1996 р. у Військах ППО більш ефективно почав працювати навчально-тренувальний центр (НТЦ) (сmt. Калинівка). За 1996 р. на ньому побувало більше 100 зенітно-ракетних дивізіонів. В першу чергу тренувалися ті дивізіони, які мали взяти участь в експериментальних стрільбах на мисі Чауда в Криму [315].

Аналіз проведених державним та військовим керівництвом заходів свідчить, що формування підсистеми зенітного ракетно-артилерійського прикриття території України на першому етапі будівництва Збройних Сил знаходилося в центрі уваги, зазнавало постійної перебудови та вдосконалення. Завдяки організаційними заходам, командування Військ ППО зосередило під свої прямим керівництвом максимальну кількість зенітно-ракетних частин, в тому числі оснащених мобільними, найсучаснішими ЗРС і ЗРК, що дозволяло централізовано їх використовувати в інтересах ППО всієї території України. Крім цього, в 1996 р. вирішено проблему проведення навчально-бойових стрільб зенітно-ракетних військ на власному полігоні.

З метою створення *підсистеми винищувально-авіаційного прикриття* як складової функціональної структури системи ППО, керівництвом Збройних Сил в

1991 р. планувалося в межах кожного району ППО сформувати по одній винищувально-авіаційній дивізії за рахунок винищувальних авіапунктів Військ ППО і ВПС [1, с. 96-112].

В серпні 1992 р., у зв'язку з прийняттям рішення на колегії МО про будівництво Військ Повітряної Оборони на основі об'єднання Військ ППО і ВПС, розглядається питання про зосередження всієї винищувальної авіації під прямим керівництвом командувачів повітряних армій. Командувач Військ ППО М.Лопатін виступає категорично проти такого плану, аргументуючи свою позицію неможливістю ефективного функціонування системи ППО держави в умовах відсутності у складі Військ ППО винищувальної авіації. Йому вдалося відстоювати свою позицію до лютого 1994 р., коли Міністр оборони В.Радецький призупинив першу спробу об'єднання Військ ППО та ВПС і питання передачі винищувальної авіації було знято.

Слід зазначити, що вже в 1992 р. у зв'язку з недостатнім матеріально-технічним та фінансовим забезпеченням бойової підготовки винищувальної авіації, керівництво держави було вимушене йти на зменшення норм нальоту для пільгового обчислення пенсій пілотам. В іншому випадку це привело би до масового звільнення військових пілотів із лав Збройних Сил України [218, с. 224].

В 1992 – 1993 рр. здійснено перебазування із міста Мукачеве Закарпатської області 92-го винищувально-авіаційного полку, озброєного сучасними винищувачами МіГ-29, з метою забезпечення більш надійного прикриття столиці України м. Києва [179, с. 7].

З метою удосконалення системи застосування винищувальної авіації в період 1994 – 1996 рр. ВАП Сил ППО переформовуються в авіаційні бази (АБ), організаційна структура яких передбачала пряме підпорядкування як льотних підрозділів, так і підрозділів забезпечення безпосередньо командирів авіаційної бази. Командир авіабази, який до цього часу виконував обов'язки командира авіаційного полку, отримував у своє розпорядження всі необхідні для забезпечення та виконання навчальних і бойових завдань підрозділи та служби тилового, авіаційно-технічного забезпечення і зв'язку [15, арк. 1-4].

В березні 1996 р., під впливом командування ВПС, в Міністерстві оборони знову обговорюється питання щодо передачі всієї винищувальної авіації зі складу Сил ППО до складу ВПС. Позицію командування ВПС підтримує перший заступник Міністра оборони І.Біжан. М.Лопатін, який в цей час знаходився на посаді командувача Військ Повітряної Оборони України, висловлює свою категоричну незгоду, вважаючи, що це підірве ефективність єдиної системи ППО держави, оскільки виведе за рамки безпосереднього керівництва командування Сил ППО таку важливу складову системи ППО держави, як підсистема винищувального авіаційного прикриття [161, с. 74].

Пропозиція щодо передачі полків винищувальної авіації раптово отримує підтримку з боку тимчасово виконуючого обов'язки командувача Сил ППО генерал-лейтенанта О.Стеценка, заступника начальника штабу Сил ППО генерал-майора А.Оліферова, заступника командувача Сил ППО генерал-майор А.Корнякова.

О.Стеценко аргументував свою позицію тим, що в умовах скорочення загальної чисельності Збройних Сил України частково підпадала під скорочення і винищувальна авіація Сил ППО. В той же час, на його думку, кількість авіації у складі Сил ППО була незначна, а система матеріально-технічного забезпечення була слабкою. Аналогічну, але більш розвинену та розгалужену систему забезпечення мали ВПС. Включення всієї винищувальної авіації до складу Військово-Повітряних Сил, на думку керівництва Сил ППО, давало можливість раціонально провести скорочення, краще організувати льотну підготовку, інженерно-авіаційне та аеродромно-технічне забезпечення, а також створити єдину систему підготовки кадрів, наукову й ремонтну базу.

Разом з тим, у складі ВПС України пропонувалося мати в межах відповідальності кожного корпусу ППО авіаційні частини, цілеспрямовано призначені для виконання бойових завдань протиповітряної оборони, які оперативно підпорядковувалися командиріві об'єднання (корпусу) ППО і повинні були застосовувалися згідно з єдиним планом протиповітряної оборони.

Таким чином, винищувальна авіація залишалася в єдиній системі протиповітряної оборони держави [279, с. 5; 280].

М.Лопатін у свої мемуарах стверджує, що позиція О.Стеценка відносно передачі ВАП була пов'язана з кар'єрними міркуваннями, оскільки планувалося його призначення командувачем окремого виду Збройних Сил, а в перспективі ще передбачалося, що командувачі видами стануть заступниками Міністра оборони України. Через це О.Стеценко не став сперечатися з першим заступником Міністра оборони І.Біжаном.

23 березня 1996 р. оголошена директива Міністра оборони про передачу всіх винищувально-авіаційних полків і авіаційних баз, в тому числі тих, що знаходилися навіть у складі Військово-Морських Сил, до складу Військово-Повітряних Сил і до кінця 1996 р. цей процес було завершено [172].

Для узгодження дій винищувально-авіаційних полків в єдиній системі ППО в складі бойової обслуги командних пунктів корпусів ППО були помічники оперативного чергового з авіації, які підтримували зв'язок з черговими силами винищувально-авіаційних частин, але безпосередньо віддавати наказ щодо застосування винищувачів вони, звичайно, не могли, оскільки особовий склад чергових сил ВАП був підпорядкований командуванню ВПС.

Хоча на кінець 1996 р. у складі Військ ППО винищувальної авіації вже не було, проте пункти наведення (ПН) винищувальної авіації все таки залишилися, як елемент управління винищувальною авіацією в ході виконання завдань з протиповітряної оборони території держави. У структурі командування Сил ППО також залишалось управління авіації, яке відпрацьовувало питання взаємодії з ВАП Військово-Повітряних Сил [199, с. 8-9].

В кінці 1996 р. у складі Сил ППО залишився тільки один ударний компонент – зенітні ракетні війська, а винищувальна авіація ВПС здійснює взаємодію з іншими складовими системи ППО методом оперативного підпорядкування командувачам корпусів ППО деяких винищувально-авіаційних полків, але не методом безпосереднього управління ними. В межах відповідальності кожного з корпусів ППО залишається по одному оперативно підпорядкованому ВАП і на

командувача корпусу покладається відповідальність за організацію взаємодії винищувальної авіації з бригадами та полками Сил ППО [179, с. 7].

Аналіз заходів, що проводилися державним та військовим керівництвом показує, що всі складові як територіальної, так і функціональної структури системи ППО України пройшли період перебудови і цей процес завершився в 1996 р. Метою всіх проведених заходів було формування системи ППО держави на основі того фрагменту системи ППО колишнього СРСР, що знаходився на території України.

Кінець першого етапу будівництва Збройних Сил України знаменувався зміною керівництва Сил ППО. 28 березня 1996 р. пише рапорт на ім'я Президента України з проською про звільнення його з лав Збройних Сил М.Лопатін, через незгоду із рішенням передати всю винищувальну авіацію до ВПС [161, с. 77]. Указом Президента №325/96 від 8 травня 1996 р. його звільнено з посади командувача ВПО у розпорядження Міністра оборони [11, арк.2].

В травні 1996 р. генерал О.Стеценко призначається командувачем Сил ППО, а після введення посади заступника Міністра оборони України – командувача Сил ППО України, згідно Указу Президента №449 / 96 від 20 червня 1996 р. та наказу Міністра оборони України №173, він призначається на цю посаду [113, с. 9-10].

На розширеному засіданні колегії Міністерства оборони України в грудні 1996 р. надзвичайно гострій критиці Президентом України Л.Кучмою було піддано діяльність попереднього керівництва Збройних Сил. Президент оцінив стан бойової готовності з'єднань та частин Сил ППО як критичний, а будівництво системи протиповітряної оборони держави, згідно слів Президента, потребувало завершення [308].

В 1996 р. державному керівництву України стає зрозумілим, що процес будівництва Збройних Сил потребує більш виваженого та планового підходу, оскільки в ньому відсутній системний підхід та чітка послідовність у розв'язанні проблем військового будівництва. Бракувало також підготовлених кадрів для його розробки та реалізації [83].

Міністром оборони В.Радецьким в 1994 р. робилися спроби підготувати Державну програму будівництва Збройних Сил. 29 квітня 1994 р. на розширеному засіданні колегії Міністерства оборони України, за участю членів Комітету з питань оборони та національної безпеки Верховної Ради України, членів Ради національної безпеки і оборони України, вперше розглядався її проект і планувалося, після доопрацювання, винести на розгляд РНБО. Але ні В.Радецькому, ні в період перебування В.Шмарова на посаді Міністра оборони не вдалося завершити цю роботу [306].

Тільки в кінці 1996 р., за дорученням Президента України Л.Кучми, Міністерством оборони, членами Ради національної безпеки і оборони, Комітету з питань оборони та національної безпеки Верховної Ради України, було розроблено проект Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. [238, с. 256].

Під час роботи над проектом Державної програми Президент України визначив одним з пріоритетних питань створення національної системи протиповітряної оборони України. яка отримала назву “Єдина система протиповітряної оборони держави та Збройних Сил України” [176].

В цей самий час, паралельно з розробкою Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України, розпочалася робота над створенням Програми (концепції) будівництва та розвитку Військ ППО України. Програма мала стати основним документом, який конкретизував етапи будівництва єдиної системи ППО і вказував заходи, які необхідно було здійснити на кожному із запланованих етапів [123, с. 8].

Отже, на основі вище викладеного матеріалу дослідження, автор робить висновок, що період 1991 – 1996 рр. в історії будівництва системи протиповітряної оборони України був періодом створення її основ, тобто набуття нею вже певної структури в результаті перебудови фрагменту системи ППО колишнього СРСР. На це вказує становлення в кінці 1996 р. її територіальної структури та завершення формування функціональної структури. Війська Протиповітряної оборони України в Державній програмі будівництва та розвитку

Збройних Сил України були визначенні в якості виду Збройних Сил, відповідального за функціонування системи ППО держави [264, с. 63].

Автор вважає, що в заходах щодо будівництва ППО держави не враховувалися економічні можливості держави задовольнити потреби протиповітряної оборони, не було враховано погіршення фінансово-економічного стану, наростання кризи. Був також великий вплив суб'єктивного фактору, залежності планів вітчизняного військового будівництва від відношення керівників військового відомства до заходів, які пропонувалися з метою створення системи ППО.

На думку автора, створення нового виду Збройних Сил на основі об'єднання Військово-Повітряних Сил та Військ Протиповітряної оборони давало можливість повністю реалізувати принцип єдиної системи протиповітряної оборони держави та Збройних Сил оскільки давало можливість зосередити під єдиним керівництвом основну кількість сил та засобів протиповітряної оборони держави [267, с. 149].

На основі аналізу наукових публікацій, матеріалів періодичних видань та документів архівного фонду Командування Військ Повітряної Оборони, які вперше введено в науковий обіг, автор стверджує, що концепцією В.Антонця передбачалося не просто об'єднання Військ Протиповітряної оборони та Військово-Повітряних Сил, а будівництво нового виду Збройних Сил, до якого мали ще увійти армійська авіація, ракетні війська та авіація ВМС, що не мало аналогів в інших країнах.

Втіленню ідеї В.Антонця, на думку автора, завадили: недостатнє наукове обґрунтування кожного етапу будівництва Військ Повітряної Оборони України; суб'єктивний підхід до вирішення цього питання з боку керівництва Збройних Сил та командувачів видів Збройних Сил, які досить часто ставили відомчі інтереси вище інтересів оборони держави; відсутність прогнозування економічного стану в державі, можливостей її здійснити фінансове та матеріальне забезпечення заходів будівництва ВПО.

Вітчизняний історичний досвід будівництва єдиного виду Збройних Сил на основі об'єднання ВПС та Військ ППО, а також досвід будівництва національних систем протиповітряної оборони сусідніми державами потребує більш детального наукового аналізу та вивчення, з метою його впровадження в сучасних умовах реформування Збройних Сил України.

РОЗДІЛ 4

БУДІВНИЦТВО ЄДИНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

Розпочинаючи будівництво системи протиповітряної оборони України, державне та військове керівництво намагалося вибрати найбільш оптимальний варіант її побудови, який не тільки б забезпечував надійну оборону, але і не був би обтяжливим для економіки держави. Автор на основі вивчення та аналізу архівних та інформаційних джерел встановив, що вже в кінці 1991 р. керівництво Збройних Сил України вибрало в якості основної концепцію створення *Єдиної системи протиповітряної оборони держави та Збройних Сил України*.

В СРСР існувала система ППО держави, за яку відповідали Війська ППО країни і окремо система ППО збройних сил, за яку відповідали війська ППО Сухопутних військ. Ідея єдиної системи ППО полягала в тому, що ці окремі системи ППО об'єднувалися в єдину і, крім цього, до неї ще включалися сили та засоби ППО всіх інших видів Збройних сил (ВПС, ВМС), а також взаємодіяли з нею інші складові Воєнної організації держави (Прикордонні війська, війська Цивільної оборони і т.п.).

У загальному вигляді питання будівництва єдиної системи ППО не було чимось новим. Практично єдиними є системи ППО Франції, Німеччини (Центральна зона об'єднаної системи ППО НАТО на Центральноєвропейському театрі воєнних дій), Італії (Південна зона об'єднаної системи ППО НАТО). В більшості збройних сил цих країн з'єднання і частини ППО організаційно підпорядковані командуванню військово-повітряних сил, проте у всіх структурах ВПС існують ще окремі органи управління ППО [303, с. 8].

Слід зауважити, що національні ВПС цих держав виділені в окремий вид збройних сил, який має у своєму складі ударні сили (дивізії авіаційної підтримки, авіаційні бази, командування тактичних ВПС), сили і засоби ППО (авіаційні дивізії ППО, ракетні бази зенітних керованих ракет, командування ППО). Крім

цього, до складу ударних сил можуть бути включені керовані ракети “земля-земля”. Винищувальна авіація є обов’язковим компонентом ППО. Крім цього, до виконання завдань ППО можуть залучатися винищувачі-бомбардувальники із складу тактичної авіації [79; 336, s. 17-22].

Єдиною є також система ППО США і Канади (об’єднане командування Північноамериканського континенту), яка створена у 1958 р. і відома під назвою “NORAD” [246, с. 99].

Для керівництва Збройних Сил України створення єдиної системи ППО також не було чимось новим, оскільки в СРСР, починаючи з 1977 р., проводилися дослідницькі заходи щодо нової організації протиповітряної оборони. Експеримент проводився в Прибалтійському і Прикарпатському військових округах і полягав у підпорядкуванні дислокованих там корпусів ППО командуючим військових округів, В окрузі за протиповітряну оборону безпосередньо відповідав начальник військ ППО округу. Винищувальна авіація при цьому передавалася зі складу корпусу ППО до складу ВПС військового округу [78].

Ця експериментальна структура в певній мірі копіювала систему ППО НАТО в Європі і поклала початок нової реорганізації Військово-Повітряних Сил та Військ ППО Радянського Союзу, яка була проведена в 1980 р. Проте експеримент щодо створення єдиної системи ППО держави, який проводився в СРСР мав одну особливість – не передбачалося об’єднання видів збройних сил. Керівництво ж України на початку 90-х ХХ ст. планувало створювати єдину систему ППО паралельно з об’єднанням ВПС та Військ ППО в єдиний вид Збройних Сил.

Отже, на початок 90-х років ХХ ст. у керівництва Збройних Сил України, на основі як зарубіжного, так і вітчизняного досвіду, було достатньо фактичного матеріалу для вивчення, аналізу та формування наукових концепцій щодо втілення ідеї єдиної системи ППО України.

В 1992 р. в пресі з’являється ряд публікацій, на основі яких можна зробити висновок про погляди командування Військ ППО на основні наукові принципи створення єдиної системи ППО України. Найбільш повно сутність концепції

єдиної системи ППО України розкривала опублікована 4 липня 1992 р. в газеті Народна армія стаття начальника штабу 8-ї окремої армії протиповітряної оборони генерал-майора Володимира Ткачова “Научность, мобильность, надёжность, экономность – таковы требования, предъявляемые к противовоздушной обороне Украины”, яка відображала погляди командування Військ ППО на створення єдиної системи ППО України [293].

Командування Військ ППО вважало основою єдиної системи ППО держави Війська Протиповітряної оборони України, які формувалися в цей час на основі структур 8-ї окремої армії протиповітряної оборони і до складу яких необхідно було включити наявні на території держави елементи протиракетної оборони (ПРО) і оперативно підпорядкувати ще в мирний час єдиному командуванню всі сили і засоби Військ ППО України, сили ППО Військ наземної оборони (сили ППО військових округів), винищувальну авіацію Військово-Повітряних Сил, засоби ППО Військово-Морських Сил України, частини радіоелектронної боротьби (РЕБ) і розвідки повітряного противника.

До цього часу розрізненні сили ППО, що розгорнуті на території України, після об'єднання у складі єдиної системи повинні вирішувати завдання як в інтересах захисту окремого виду Збройних Сил, так і в інтересах захисту всієї території держави. Системний підхід до вирішення цієї проблеми дозволяв на більш високому рівні організувати застосування значних сил ППО і успішно вирішувати стратегічні і оперативні завдання.

Автор під час вивчення архівних документів фонду Комітету з питань оборони та національної безпеки України встановив, що вперше на засіданні цього Комітету 21 жовтня 1991 р. Міністр оборони К.Морозов доповів про плани військового керівництва стосовно будівництва єдиної системи ППО України. Пропонувалося на території України створити зону протиповітряної оборони, яка підпорядковувалася командувачу ВПС (Військ оборони повітряного простору). Зона ППО України поділялася на три райони протиповітряної оборони. В межах кожного району ППО сили та засоби Військ ППО та ВПС об'єднувалися під єдиним керівництвом командувачів повітряних армій. У випадку бойових дій всі

сили і засоби ППО повітряних армій та з'єднання і частини ППО Сухопутних військ в межах військового округу оперативно підпорядковувалися його командувачу, а в перспективі – командувачу оперативного командування, які планували створити замість військових округів [1, арк. 96-112].

Вже починаючи 1992 р. керівництво Збройних Сил намагалося практично реалізувати ідею єдиної системи ППО України. З цією метою частина зенітно-ракетних, радіотехнічних з'єднань і частин ППО Сухопутних військ була передана до складу Військ ППО України, щоб зосередити під єдиним керівництвом максимальну кількість найбільш сучасних систем озброєння ППО. Проте, дисертант вважає, що до середини 90-х ХХ ст. йшло становлення основ системи ППО України на основі перебудови фрагменту системи ППО колишнього СРСР, що знаходився на її території на момент проголошення державної незалежності.

На думку дисертанта, основною причиною низької ефективності заходів щодо будівництва єдиної системи ППО України було те, що вони носили хаотичний, безплановий характер, а саме головне – у керівництва Збройних Сил була відсутня чітка програма створення єдиної системи ППО України. Результатом діяльності державного та військового керівництва було те, що в 1996 р. було створено основи системи ППО України, але ні один із принципів побудови єдиної системи ППО ще не було практично втілено.

В середині 90-х ХХ ст. для державного та військового керівництва України все більше стає очевидним, що подальше будівництво Збройних Сил без Державної програми є неможливим. В питанні будівництва системи протиповітряної оборони України така програма давала можливість не лише визначати напрями та пріоритети будівництва, а й збалансувала її структуру, чисельність особового складу, склад сил та засобів із потенційними військовими загрозами національній безпеці України і наявними економічними можливостями держави.

Одним з найважливіших етапів будівництва Збройних Сил України є його другий етап, який охоплює період з 1997 до 2000 р. Саме в цей час військове будівництво вперше за роки незалежності набуло планового характеру, оскільки

здійснювалося згідно Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. [83].

В грудні 1996 р. проект Державної програми був розглянутий на засіданні Ради національної безпеки і оборони України, а 20 січня 1997 р. був підписаний Указ Президента, згідно якого вона вступила в силу [143, с. 3].

Державна програма стала першим комплексним документом, який окреслив мету, пріоритетні напрями та завдання військового будівництва, а головне – пов’язав їх із загальними процесами державотворення. Державною програмою перед керівництвом Збройних Сил ставилося завдання створення *єдиної системи ППО держави та Збройних Сил*. Як стверджує Олександр Стеценко (командувач Військ ППО України з травня 1996 по липень 2000 року), в 1996 р., під час роботи над проектом Державної програми, керівництвом Збройних Сил було отримано від Президента України завдання щодо створення в період до 2000 р. національної єдиної системи протиповітряної оборони держави [134].

Воєнно-політична ситуація сприяла введенню в дію основних положень Державної програми та їх практичній реалізації, оскільки на той момент, на думку вищого військового керівництва держави, воєнна загроза як можливість розв’язання повномасштабної війни проти України з боку будь-якої держави, або коаліції держав, була малоімовірною. Проте, керівництво держави розуміло, що воєнна небезпека (як потенційна можливість виникнення воєнного конфлікту) залишалася і серед основних факторів та умов, що визначали воєнну небезпеку для України, на перше місце ставилися територіальні проблеми [143, с. 4].

29 вересня 1997 р. Міністром оборони України була затверджена Програма (концепція) будівництва Сил Протиповітряної оборони України. Цією Програмою створення єдиної системи ППО держави безпосередньо пов’язувалося з будівництвом та розвитком виду Збройних Сил України – Силами ППО, які в період 1997 – 1999 рр. планували реформувати у Війська Протиповітряної оборони України. Програма деталізувала заходи, які необхідно було провести і була на той час основним програмним документом щодо створення в Україні

єдиної системи ППО держави та Збройних Сил, оскільки не було розроблено окремої програми, чи плану її будівництва [123, с. 7-8].

Державною програмою будівництва та розвитку ЗС України на період до 2005 р. та Програмою (концепцією) будівництва Сил ППО було передбачено три етапи реалізації запланованих заходів: перший – 1997–1998 рр., другий – 1999–2000 рр., третій – 2001–2005 рр.

В ході реалізації завдань першого етапу будівництва системи ППО України (1997 – 1998 рр.) передбачалося:

Сили ППО реформувати у Війська ППО України, надавши їм більше повноважень в питаннях забезпечення протиповітряної оборони держави;

забезпечити формування передумов для створення єдиної системи ППО держави та Збройних Сил;

удосконалити систему управління родами військ (ЗРВ, РТВ), об'єднаннями, з'єднаннями і частинами.

В ході реалізації завдань другого етапу будівництва системи ППО України (1999 – 2000 рр.) передбачалося:

реорганізувати систему зв'язку та управління;

удосконалити способи застосування, підготовки військ в єдиній системі протиповітряної оборони;

створити єдину систему протиповітряної оборони України з подальшим скороченням особового складу.

В ході реалізації завдань третього етапу будівництва системи ППО України (2001 – 2005 рр.) передбачалося:

подальший розвиток способів застосування Військ ППО;

підвищення бойового потенціалу сил та засобів єдиної системи ППО держави;

перехід до змішаної системи комплектування особовим складом (строкова служба і служба за контрактом) [143, с. 5-8].

Автор, використовуючи проблемно-хронологічний та системний методи здійснив дослідження заходів, що проводилися державним та військовим

керівництвом з метою створення єдиної системи ППО України, на основі вивчення особливостей побудови *територіальної* та *функціональної* структури в період другого етапу вітчизняного військового будівництва (1997 – 2000 рр.).

Автор здійснив аналіз формування *територіальної структури* єдиної системи ППО України в період з 1997 р. і встановив, що в основу її створення керівництвом Збройних Сил було покладено зонально-об'єктовий принцип побудови, що поряд з прикриттям окремих об'єктів, передбачає прикриття районів, напрямків. Зональна оборона покладалася на зенітно-ракетні комплекси середньої і далекої дії корпусів Сил ППО і винищувально-авіаційні полки ВПС, а об'єктова оборона в основному забезпечувалася військами ППО Сухопутних військ, а також стаціонарними ЗРК Сил ППО.

Територіальна структура єдиної системи ППО України повинна була включати в себе в межах території держави три зони відповідальності 28-го, 49-го і 60-го корпусів Військ ППО України, які в свою чергу оперативно підпорядковувалися командувачам військових округів, що в перспективі переформовувалися в оперативні командування. Командувач корпусу ППО повинен був виконувати обов'язки заступника командувача військового округу з протиповітряної оборони, причому, у випадку ведення бойових дій, під його керівництвом переходили всі сили та засоби ППО у межах території округу.

В масштабі всієї України керівництво єдиною системою ППО покладалося на начальника Генерального штабу Збройних Сил України, а безпосередня відповідальність покладалася на командувача Військ ППО України.

Архівні та літературні джерела свідчать, що керівництво Збройних Сил в цей період вирішило відказатися від побудови суцільної системи ППО держави по всьому периметру кордонів України, як це планувалося до 1996 р., оскільки здійснити це не дозволяли можливості економіки та вітчизняного ОПК. Пропонувалося перейти до більш стійкої мобільної ППО, яка давала можливість у загрозливий період зосереджувати зусилля на головному напрямку дій засобів повітряного нападу противника та прикрити найбільш важливі об'єкти та угруповання військ [117, с. 5-8].

Слід зазначити, що країни НАТО в цей час також відказалися від суцільної кругової системи ППО як високозатратної та неефективної, оскільки вона вела до розпорошення сил та засобів ППО по всій території країни і не забезпечувала надійне прикриття найбільш важливих об'єктів [336, s. 17-22].

Станом на 1997 р. в межах території України було два військових округи (Прикарпатський та Одеський) і три корпуси ППО. Крім цього, були два авіаційні корпуси ВПС України – 5-й та 14-й, в складі яких були всі винищувально-авіаційні полки, оскільки Війська ППО з 1996 р. своїх ВАП вже не мали. Межі двох ВО не співпадали з межами відповідальності трьох корпусів ППО, тому існувала проблема відпрацювання взаємодії між з'єднаннями і частинами корпусів ППО, військами ППО Сухопутних військ, що знаходилися у складі військових округів і винищувальною авіацією АвК ВПС України. Цю проблему планували вирішити під час військових навчань, як командно-штабних, так і практичних, в умовах полігону.

Практична робота щодо створення єдиної системи ППО держави розпочалася в 1997 р., під час першого етапу (1997 – 1998 рр.) виконання заходів Державної програми будівництва Збройних Сил України.

В 1997 р. Президентом було підписано Стратегічне рішення щодо застосування Збройних Сил України. Складовою частиною Стратегічного рішення був план ППО України. Всі основні питання стосовно планування системи ППО України були відпрацьовані у березні 1997 р. під час командно-штабної військової гри (КШВГ) “Бар’єр”. Тема КШВГ: “Підготовка Збройних Сил України до застосування у воєнному конфлікті” [304].

Під час КШВГ ставилося завдання удосконалення практичних навичок керівного складу всіх видів Збройних сил при підготовці Збройних сил України до застосування у воєнному конфлікті, плануванні всіх видів забезпечення, досягнення злагодженості органів управління при застосуванні військ у новій організаційно-штатній структурі. Стосовно нової організаційної структури в першу чергу мався на увазі майбутній перехід від військових округів до оперативних командувань. До навчання залучалися також підрозділи інших

силових структур держави: Національної гвардії України, Міністерства з питань надзвичайних ситуацій, Державного комітету у справах охорони державного кордону, Цивільної оборони, Служби безпеки України.

Згідно рішення командувача Сил ППО генерала О.Стеценка до гри були залучені управління двох корпусів ППО: 28-го (командувач – генерал-лейтенант Володимир Ткаченко) та 60-го (командувач – генерал-майор Анатолій Торопчин). Командування Сил ППО разом із представниками Генерального штабу Збройних сил здійснило планування єдиної системи ППО держави, а командувачі корпусів ППО здійснили планування протиповітряної оборони в межах відповідальності військових округів, на території яких дислокувалися корпуси.

В ході військової гри виявився цілий ряд недоліків: недостатня взаємодія між Силами ППО і ВПС під час дії в одній зоні; не було передбачено оперативне підпорядкування винищувальної авіації ВПС, сил та засобів ППО армійських корпусів, військових округів командувачам корпусів ППО; не було приділено достатньої уваги прикриттю винищувальною авіацією угруповань військ та об'єктів.

Всі виявлені недоліки потрібно було врахувати в процесі підготовки до стратегічних командно-штабних навчань (СКШН) “Чисте небо-97” і СКШН “Редут-97” та, як заявив на військовій раді Сил ППО начальник ГШ Збройних Сил України генерал-лейтенант Олександр Затинайко: “...розпочати роботу із створення в найближчі роки надійної єдиної системи ППО України... [310]”.

Першою практичною перевіркою основних положень концепції єдиної системи ППО, вироблення рекомендацій щодо її удосконалення стало дослідницьке стратегічне командно-штабне навчання (ДСКШН) “Чисте небо-97”, яке проводилося 28 липня–1 серпня 1997 р. за розпорядженням Президента України [99, с. 5].

Безпосереднє керівництво навчаннями здійснював начальник Генерального штабу Збройних Сил України О.Затинайко. На навчання залучалися: оперативна група Генерального штабу Збройних Сил України, командування Сил ППО, ВПС, військових округів, з'єднання і частини зі складу 49-го та 60-го корпусів ППО,

оперативні групи армійських корпусів і ВМС. Крім цього, на навчаннях були присутні представники Генеральної інспекції при Президентові України, оперативні групи від Національної гвардії України, Державного комітету у справах охорони державного кордону України [177].

В ході навчань планувалося практично дослідити і вивчити співвідношення та розподіл обов'язків, прав, відповідальності щодо організації протиповітряної оборони між видами Збройних Сил, оперативними командуваннями (вони ще тільки формувалися), корпусами ППО.

На момент проведення навчання “Чисте небо-97” вже відбулися зміни у плануванні протиповітряної оборони. Згідно концепції єдиної системи ППО України, протиповітряна оборона держави планувалася під керівництвом начальника Генерального штабу Збройних Сил України, за участю штабів Сил ППО, ВПС, ВМС, військових округів (оперативних командувань). Командування Сил ППО при плануванні ППО держави вже працювало як один із організацій Центрального апарату Міністерства оборони України, відпрацьовуючи рішення щодо загальної організації протиповітряної оборони країни. Отже, в 1997 р. вже проводилося єдине планування ППО для всіх армійських структур, що виступало передумовою єдиної системи протиповітряної оборони України.

Згідно оперативної директиви в ході навчань корпусам ППО ставилися завдання, в яких були відображені їх місце і роль у створенні протиповітряної оборони на відповідних напрямках. Корпуси ППО отримали завдання не лише з урахуванням інтересів Сил ППО, але і з повітряного прикриття об'єктів інших видів Збройних Сил. Так, наприклад, командувач південного об'єднання ППО планував виконання завдань щодо протиповітряної оборони районів базування ВМС України. Безпосередньо за це відповідав командувач 1-ї дивізії ППО, що входила до складу 60-го корпусу ППО і дислокувалася в Криму [176].

На навчаннях було відпрацьоване положення з оперативного підпорядкування частин винищувальної авіації ВПС командувачам корпусів ППО. Це було досить важливо, оскільки, як про це вже автор згадував, вся

винищувальна авіація Збройних Сил України з кінця 1996 р. знаходилася у складі ВПС.

На полігоні Чауда, де проходила практична фаза навчань, з боку керівництва ВПС було задіяно 100 бойових літаків, з яких 80 визначали дії противника, а 20 виконували завдання протиповітряної оборони. Реально відпрацьовувались питання тактичного управління винищувачами ВПС і зенітно-ракетними військами Сил ППО у взаємодії з частинами протиповітряної оборони Сухопутних військ. В ході навчання відпрацьовувалися також маневренні можливості системи ППО: розгорталися на нових місцях КП, передислоковувалися на інші позиції підрозділи [176].

14-24 жовтня 1997 р. проведено стратегічне командно-штабне навчання “Редут-97”, яке проходило під безпосереднім керівництвом Президента України, Верховного головнокомандувача Збройними Силами України Л.Кучми. Головним завданням ставилося відпрацювання управління всіма структурами Воєнної організації держави на період війни. Щодо системи ППО планувалося в першу чергу відпрацювати взаємодію Сил ППО з винищувальною авіацією ВПС та частинами ППО Сухопутних військ [182].

21 жовтня 1997 р., у присутності Міністра оборони України О.Кузьмука на Центральному КП Сил ППО командування Сил ППО відпрацьовало питання ППО держави в умовах масованого нальоту умовного повітряного противника.

24 жовтня 1997 р. у присутності Президента України та Міністра оборони відбулася заключна частина СКШН на полігоні “Чауда”, під час якої проводилися бойові пуски зенітних керованих ракет по навчальним мішеням. Вперше для управління силами та засобами ППО було задіяно рухомий командний пункт (РКП) Сил ППО [145].

Сили ППО під час цих навчань утвердилися в якості виду Збройних Сил, який є основою системи ППО України. Крім цього, командуванням Сил ППО спільно з науковцями провідного вузу ППО – Харківського військового університету проведена наукова робота щодо визначення перспективної моделі Військ ППО України, їх місця та ролі в рамках єдиної системи ППО України.

1997 р. знаменувався поживаленням контактів між Україною та сусідніми державами з питань ППО. В першу чергу це стосується співробітництва з Російською Федерацією, чому сприяло підписання в 1997 р. президентами обох держав договору про дружбу та співробітництво.

26 березня 1997 р. делегація Міністерства оборони України на чолі з Міністром оборони О.Кузьмуком в ролі спостерігача взяла участь в засіданні Ради міністрів оборони країн-учасниць СНД, яке відбулося в Москві. На засідання Ради виносилося сімнадцять документів, але Міністр оборони України підписав лише два з них, які стосувалися розрахунків на створення і розвиток системи протиповітряної оборони та проектів керівних документів щодо застосування системи радіолокаційного розпізнання "Пароль". В липні 1997 р. до Києва прибув командувач Військ ППО Російської Федерації генерал армії Віктор Прудніков. Під час переговорів О.Стеценка з В.Прудніковим 16 липня 1997 р. підписали документи про напрямки військово-технічної співпраці обох країн з питань протиповітряної оборони, а також про основні напрямки взаємодії Військ ППО обох держав [105].

Військовими відомствами обох держав також був підготовлений проект угоди, яка визначатиме порядок контролю повітряного простору над акваторією Чорного моря. Потреба такої угоди виникла після того, як весною 1997 р. російські бомбардувальники під час навчань над Чорним морем увійшли без попередження в зону відповідальності українських засобів протиповітряної оборони. У відповідь Міністерство оборони України на тиждень закрило весь повітряний простір над країною для прольоту будь-яких російських літаків.

Крім цього, військові підготували ще один документ – Положення про порядок взаємодії чергових сил та засобів Військ Протиповітряної оборони України та Росії. Аналогічні російсько-білоруське та російсько-казахське Положення передбачають, зокрема, їхні спільні бойові дії під час повітряно-космічного нападу. Командувач Сил ППО України О.Стеценко з цього приводу заявив перед журналістами на прес-конференції, що в українсько-російському Положенні мова не йде про спільне застосування чергових сил, а лише про

посилення радіолокаційного контролю за повітряним простором на прохання взаємодіючих структур двох країн для супроводження особливо важливих повітряних суден та літальних апаратів.

Під час переговорів також піднімалося питання погашення 5-мільйонного (в доларах США) боргу за експлуатацію Росією вузлів системи попередження про ракетний напад, розташованих під Мукачевим та в Криму. Погашення боргу передбачалося постачанням комплектуючих та запасних частин для зенітних ракетних комплексів Сил ППО України.

Генерал В.Прудніков також заявив, що Росія вкрай зацікавлена у військово-технічній співпраці з Україною, оскільки на той момент продукція, вироблена на Дніпровському машинобудівному заводі становила 70–80% в окремих видах озброєння російських Військ ППО. Насамперед це стосувалося ЗРС С-300 [105].

Слід зауважити, що 1997 р. знаменувався значним послабленням військового співробітництва між Україною та США. Стало помітно, що після вивезення за межі України останнього ядерного боєприпасу в 1996 р., військове відомство Сполучених Штатів Америки втратило інтерес до розвитку військового співробітництва з Україною, за виключенням спільної участі в міжнародних миротворчих операціях [41, с. 32-36].

В 1998 р. відбулися зміни у системі воєнно-адміністративного поділу території держави. Замість двох військових округів було створено три оперативних командування: Західне, Південне та Північне. Функціонально вони стали постійними оперативно-стратегічними об'єднаннями, призначеними для виконання як у мирний, так і воєнний час оперативних, мобілізаційних завдань і завдань територіальної оборони у встановлених для них межах, а також для технічного, тилового, медичного та інших видів забезпечення військ (сил), що знаходяться на їхніх територіях, незалежно від відомчої підпорядкованості [164].

Практика підтвердила, що у сучасних умовах такий розподіл є найефективнішим, спроможним забезпечити якісне планування, організацію застосування та забезпечення різновидових сил в інтересах оборони держави.

Зони відповідальності корпусів Сил ППО в результаті формування цих трьох ОК не зовсім точно співпадали із межами їх відповідальності, але це вважалося командуванням Збройних Сил України не великою проблемою, оскільки єдина система ППО України планувалася повністю централізованою, не прив'язаною до адміністративних меж та територій і в межах відповідальності корпусів ППО їх командувачі повністю відповідали за протиповітряну оборону всіх об'єктів, угруповань військ, незалежно від їх видової приналежності [136].

Отже, дисертант стверджує, що в 1998 р. в результаті створення трьох ОК територіальна структура єдиної системи ППО України, що в цей час формувалася, істотних змін не зазнала.

З боку керівництва ОК, а також командування військ ППО Сухопутних військ в 1998 р. йшли пропозиції стосовно більш чіткого визначення системи оперативного підпорядкування командувачам ОК всіх сил та засобів ППО, що знаходилися в межах відповідальності оперативних командувань. Були пропозиції будувати в подальшому єдину систему ППО України на основі військ ППО ОК. Подібна структура єдиної системи ППО формувалася на той час у Росії [51; 164].

Керівництвом військ ППО Сухопутних військ аргументувалися ці пропозиції тим, що Війська ППО України та війська ППО Сухопутних військ мають різну специфіку виконання завдань щодо ураження засобів повітряного нападу. Війська ППО створені для прикриття адміністративних, промислово-економічних центрів та угруповань військ в районах їх дислокації, але вони самотійно не в змозі прикрити від ударів повітряного противника об'єднання та з'єднання Сухопутних військ в ході операцій, які проводяться оперативними командуваннями, тому під час бойових дій необхідно повністю підпорядкувати корпуси ППО командувачам ОК, а безпосереднє керівництво ними повинні здійснювати начальники військ ППО оперативних командувань [51].

Керівництво Військ ППО було категорично проти такого підпорядкування і, навпаки, вимагало зберегти існуючий порядок щодо оперативного підпорядкування всіх сил та засобів ППО оперативних командувань командувачам корпусів ППО, які повинні були під час бойових дій виконувати

обов'язки заступників командувачів оперативних командувань з протиповітряної оборони і нести пряму відповідальність за протиповітряну оборону всіх об'єктів та угруповань військ в межах відповідальності оперативних командувань [136].

Перевагою єдиної системи ППО держави та Збройних Сил, на думку командування Військ ППО України було і те, що її створення встановлювало єдину відповідальність за протиповітряну оборону всієї території держави, яка покладалася на заступника Міністра оборони України – командувача Військ ППО України. Такий варіант керівництва єдиною системою ППО держави отримав підтримку з боку керівництва Збройних Сил і постійно відпрацьовувався в ході навчань, що проводилися в цей час в Україні з метою практичної перевірки ефективності управління силами і засобами єдиної системи ППО, що створюється.

У 1998 р. на основі вивчення досвіду роботи Центрального навчально-тренувального центру Сил ППО у корпусах ППО також створюються свої НТЦ, що дозволяло економити кошти, необхідні для перевезення особового складу підрозділів на заняття в ЦНТЦ Сил ППО (сmt. Калинівка Київської області). В той же час, Центральний НТЦ Сил ППО дооснащується всіма зенітними ракетними комплексами та раділокаційними системами, які є на озброєнні зенітних ракетних та радіотехнічних з'єднань і частин, що дозволяє особовому складу прибувати на навчання в НТЦ без техніки і озброєння – це також з метою економії державних коштів [124].

10-28 жовтня 1998 р., згідно плану бойової підготовки Збройних Сил України на 1998 навчальний рік, було проведено стратегічне комплексне командно-штабне навчання (СККШН) “Осінь-98”. “Осінь-98” стала логічним продовженням аналогічних минулорічних навчань “Редут-97”, оскільки в ході цих СККШН також відпрацьовувалися питання комплексного планування заходів оборони, взаємодії усіх державних органів та роботи ставки Верховного Головнокомандування України, проте керівництво практичною частиною навчань безпосередньо на полігоні вперше здійснювалося командувачем оперативного командування – командувачем Південного ОК генерал-полковником Олександром Затинайком. Стосовно єдиної системи ППО відпрацьовувалася

система взаємодії та управління сил та засобів ППО всіх видів Збройних Сил в межах відповідальності ОК.

Практична частина навчань із бойовими стрільбами проходила 22-28 жовтня 1998 р. одночасно на двох полігонах – на “Чауді” та “Опук”, який вперше був задіяний (знаходиться біля гори Опук за 70 км від Феодосії) [176].

Під час навчань вперше були застосовані для управління бойовими діями сил та засобів ППО всі наявні рухомі командні пункти, як корпусів ППО, так і Центральний РКП командування Сил ППО України. Разом із ЗРВ Сил ППО на полігоні здійснили бойові стрільби Ракетні війська і артилерія СВ Збройних Сил, в тому числі реактивні системи залпового вогню (РСЗВ) “Смерч” [176].

Результати вже перших днів навчання свідчили про значне покращення підготовленості органів управління всіх ланок. Значно краще також діяли пілоти винищувальної авіації ВПС, які влучніше, ніж торік вели вогонь по повітряних мішенях. У порівнянні із стрільбами 1996 – 1997 рр. відмічалось підвищення ефективності бойових стрільб по навчальним цілям на полігоні “Чауда” зенітних ракетних комплексів і зенітних ракетних систем Сил ППО та військ ППО Сухопутних військ. Крім цього, вперше відпрацьовувалася взаємодія Сил ППО із ВМС України, причому ЗРВ досить успішно вражали зенітними керованими ракетами не тільки повітряні, але й надводні цілі, які імітували висадку десанту противника [122].

Проте, 1998 р. виявився в цілому для підготовки військ досить складним, що в першу чергу було пов'язано з фінансовою кризою в державі, зменшенням фінансових витрат на утримання Збройних Сил України. В результаті чого прийшлося зменшити кількість заходів бойової та оперативної підготовки в Збройних силах. Вже в 1997 р. з державного бюджету Міністерству оборони України не було виділено жодної гривні безпосередньо на виконання заходів, передбачених Державною програмою. Така сама ситуація була і в 1998 р.

2 грудня 1998 р. відбулося спільне засідання Комітету з питань оборони та національної безпеки Верховної Ради України і Колегії Міністерства оборони України. На засіданні було відзначені позитивні зрушення в бойовій готовності та

бойовій підготовці військ. В той же час керівники військового відомства та члени Комітету акцентували увагу на тому, що одночасно у військовому будівництві визріли надзвичайно складні проблеми, які в першу чергу пов'язані з недостатнім фінансуванням [7; арк 78].

Перш за все відзначалося, що на даний час ще не склався національний оборонний комплекс (ОПК) України, причому оборонна промисловість держави перебуває на грані банкрутства. озброєння та військової техніки випускалося в 1998 р. 5-6% від рівня 1991 р. Фінансування НДКР у сфері оборони становило 15% від потреб і продовжувався відтік науковців.

Пропонувалося членами Комітету також порушити питання щодо розгляду на засіданнях Верховної Ради Програми створення в Україні замкнутого циклу виробництва бойових літаків. Питання забезпечення літаками-винищувачами було важливим для ППО держави, оскільки з 1992 р. на озброєння Збройних сил України не поступило жодного бойового літака [7; арк 67].

В листі на ім'я Президента України Л.Кучми від Голови Комітету з питань оборони та національної безпеки Верховної Ради України Геннадія Крючкова (відправлений 14 грудня 1998 р.), висловлювалася тривога стосовно стану справ у вітчизняному військовому будівництві і відзначалося, що найгірший стан щодо забезпечення озброєнням та військовою технікою склався у ВПС та Силах ППО, причому бойові літаки вичерпають свій ресурс в період 2000 – 2005 рр., а зенітні ракетні комплекси та зенітні керовані ракети – в період 2005 – 2010 рр. (додаток Б.10).

Такі ж проблеми було піднято і в листі від 18 листопада 1998 р. на ім'я Голови Верховної Ради України О.Ткаченка [7; арк. 66].

Фінансування заходів будівництва Збройних сил було надзвичайно складною проблемою, оскільки в державі тривала фінансово-економічна криза. За свідченням начальника Генерального штабу Збройних Сил України генерала О.Затинайка, на виконання заходів першого етапу Державної програми пішли кошти виділені безпосередньо на утримання Збройних Сил. В таких умовах,

звичайно, не могло бути мови про якісне виконання завдань, які стояли перед керівництвом Збройних Сил щодо створення системи ППО України [99, с. 4-7].

Проте, Міністр оборони О.Кузьмук вважав, що в цілому ситуація була нормальною, в основному через те, що починаючи з 1997 р. вдалося зупинити падіння боєздатності військ і розпочати планомірну роботу щодо її підвищення [144, с. 3-7].

В 1998 р. у Військах ППО проведено майже 180 різноманітних навчань із частинами та підрозділами родів військ та спеціальних військ, 134 маневри із зміною позицій підрозділів ЗРВ та РТВ. 10 зенітно-ракетних частин брали участь у проведенні тактичних навчань із бойовою стрільбою по реальних повітряних цілях. На достатньо високому рівні пройшли оперативні та методичні збори, командно-штабні тренування, навчання військові ігри та інші сплановані заходи з корпусами ППО та Харківським військовим університетом. В той же час слабкою була маршова підготовка водіїв-військовослужбовців строкової служби. Недостатньо якісно та кваліфіковано працювали створені у 1998 р. навчально-тренувальні центри в корпусах ППО.

В кінці 1998 р. відбулася подія, яка в значній мірі привернула увагу державного керівництва до оборонних питань і в першу чергу до будівництва системи ППО та стану Військ ППО. 16-20 грудня 1998 р. США та Великобританія провели воєнну операцію проти Іраку "Лис пустелі". Удари на території Іраку було нанесено тільки із застосуванням військово-повітряних сил та високоточної зброї повітряного та морського базування, без залучення сухопутних військ, причому в першу чергу знищувалися пункти управління та об'єкти ППО [341, р. 14-15].

Верховна Рада України осудила дії США та Великобританії щодо Іраку і під час прийняття Постанови Верховної Ради №327–XVI від 22 грудня 1998 р. "Про чисельність Збройних Сил України" було зазначено "...протягом 2000 – 2005 року вважати неприпустимим подальше скорочення Збройних Сил, враховуючи нинішню політичну ситуацію в Європі і в світі... [9 арк. 10]".

Питання подальшого скорочення чисельності особового складу у великій мірі стосувалося Військ ППО, які станом на 1998 р. мали у своєму складі приблизно 46 тис. осіб. У період з 1992 р. вони були скорочені на 27,6% – у процентному відношенні найбільше зі всіх видів Збройних Сил (Сухопутні війська – на 25%, ВПС – на 20%) [9, арк. 117].

У вересні 1998 р. на засіданнях Комітету з питань оборони та національної безпеки Верховної Ради України було піднято питання про необхідність провести парламентські слухання на сесії Верховної Ради з обговоренням питань вітчизняного військового будівництва. Членами Комітету було запропоновано провести їх 29 червня 1999 р. [9, арк. 4].

Кінець 1998 р. знаменував собою закінчення другого етапу виконання заходів Державної програми будівництва та розвитку Збройних сил України та другого етапу Програми (концепції) будівництва Військ ППО України. Загальними підсумками виконання заходів другого етапу було те, що відбулося становлення Сил ППО як виду Збройних сил, який став основою системи ППО держави.

Військова операція "Лис пустелі", яка проводилася в кінці 1998 р. в значній мірі привернула увагу державного керівництва до проблем Збройних сил. Але ще більшим каталізатором уваги до оборонних питань і виділення особливого місця для вивчення та аналізу стану системи ППО України, стану бойової готовності Сил ППО, стали події на Балканах на початку 1999 р.

В березні 1999 р. розпочалася військова операція країн НАТО проти Югославії під назвою "Союзницька сила", яка в черговий раз показала роль і значення протиповітряної оборони в сучасній локальній війні [249, с. 44].

В таких умовах воєнно-політичної ситуації в світі розпочався другий етап (1999 – 2000 рр.) виконання завдань Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України, кінцевою метою якого планувалося завершити створення єдиної системи ППО держави та Збройних Сил.

Верховну Раду, Президента України на початку 1999 р. в першу чергу хвилювало питання, чи зможе система ППО держави виконати своє основне завдання – надійно захистити територію держави від повітряного противника. З

цією метою члени Комітету Верховної Ради України з питань оборони та національної безпеки провели 15 квітня 1999 р. виїзне засідання у Силах ППО України сумісно з командуванням, членами Військової ради Сил ППО, побували на Центральному командному пункті Сил ППО.

На ЦКП Сил ППО депутати ознайомилися з його діяльністю та можливостями. Ознайомилися також з організацією бойового чергування та обладнанням Розвідувально-інформаційного центру (РІЦ) ЦКП. Ознайомилися також з діяльністю навчально-тренувального центру Сил ППО. Їм було продемонстровано можливості бойової техніки та озброєння ППО, в першу чергу ЗРС С-300, ЗРК С-200, С-75, С-125, “Бук”. Особовий склад зенітно-ракетного дивізіону, озброєного ЗРС С-300 продемонстрував можливості цієї системи озброєння, як вогневі, так і маневрені, виконав дії із засідки.

Командувач Сил ППО доповів депутатам про результати діяльності Військ ППО і про перспективи створення єдиної системи радіолокаційної розвідки (єдиного радіолокаційного поля) повітряного простору України, а також єдиної системи контролю за викоистанням повітряного простору держави [8; арк. 71-73].

Генерал О.Стеценко зазначив, що до бойового чергування з протиповітряної оборони України щодобово залучається понад 70 командних пунктів, 80 підрозділів зенітних ракетних та радіотехнічних військ, 40 постів спеціальних військ, екіпажів винищувальної та армійської авіації. На бойове чергування одночасно заступають 2300 військовослужбовців. Станом на початок 1999 р. школу бойового застосування в умовах, близьких до бойових на Державному полігоні застосування зенітно-ракетних військ Сил ППО під час тактичних навчань з бойовою стрільбою пройшло більше 40 зенітних ракетних підрозділів Сил ППО.

В той же час практична відсутність фінансування за статтями бойової підготовки та недостатнє централізоване постачання матеріально-технічних засобів, відсутність паливно-мастильних матеріалів породжували цілий ряд проблем: постійні відключення від промислової електромережі підрозділів ППО, командних пунктів, залучення до господарських робіт та некомплект особового

складу, проблеми із підвозом продуктів, доставкою дітей військовослужбовців на навчання у школи.

Стосовно відключення промислової електромережі виникали досить тривожні ситуації, при яких від рішення керівників районних, або обласних електромереж залежала безпека держави, оскільки обезструмлювалися позиції радіотехнічних та зенітно-ракетних підрозділів, а саме головне командні пункти, з яких здійснювалося управління системою ППО України. Тому це питання було піднято пізніше в ході Парламентських слухань 29 червня 1999 р. і було прийняте рішення Верховною Радою про заборону відключення військових частин від електромереж, мереж зв'язку та водопостачання [9 арк. 2-3].

На основі результатів виїзного засідання Комітет з питань оборони та національної безпеки Верховної Ради України прийняв рішення, яке направив до Верховної Ради та Кабінету міністрів України. В рішенні зазначалося, що Комітет занепокоєний станом забезпечення Військ ППО України сучасним озброєнням і вважає неприпустимим будь-яке скорочення бюджетних витрат, направлених на підтримання на необхідному рівні боєздатності і боєготовності військ ППО [7, арк. 65].

20 травня 1999 р. Верховна Рада України приймає Постанову №683–XIV "Про проведення парламентських слухань з питань реформування Збройних сил України", якою визначено порядок денний парламентських слухань "Реформування Збройних сил України. Політико-правові та соціально-економічні аспекти" [9, арк 6].

В ході підготовки до парламентських слухань комітетами Верховної Ради, міністерствами Кабінету міністрів було вивчено та проаналізовано цілий ряд документів, які стосувалися питань будівництва Воєнної організації України і які отримали своє озвучення в ході самих парламентських слухань, які відбулися 29 червня 1999 р.

За результатами Парламентських слухань Верховна Рада України 14 липня 1999 р. прийняла Постанову №931–XIV "Про схвалення рекомендацій парламентських слухань з питань реформування Збройних сил України", в якій виражалася тривога стосовно стану Збройних сил України

В Додатку до Постанови Верховна Рада вимагала від виконавчих органів влади забезпечити пріоритетність дослідженням та розробці сучасних та перспективних систем озброєння, модернізацію та продовження ресурсу наявному озброєнню і створити замкнуті цикли їх виробництва, причому серед пріоритетів називалися системи озброєння та військової техніки для Сил Протиповітряної оборони (поряд з танками, воєнно-транспортною авіацією) [9, арк. 1].

На чергових переговорах з питань військового співробітництва між військовими делегаціями України та Росії, що відбулися в Москві 27 серпня 1999 р., Міністри оборони України та Російської Федерації нарешті затвердили Положення про порядок взаємодії чергових сил і засобів ППО обох держав, розробка якого велася ще з 1997 р. Документ визначав порядок взаємодії, організацію зв'язку і обміну інформацією про повітряну обстановку, порядок обміну планово-диспетчерською і метеорологічною інформацією, а також порядок дій чергових бойових розрахунків взаємодіючих КП ППО України і Росії за форсмажорних обставин.

Міністр оборони О.Кузьмук від імені керівництва України офіційно запросив Міністра оборони Російської Федерації маршала І.Сергєєва на навчання з відпрацювання питань функціонування єдиної системи ППО України, які планувалися восени 1999 р. [134].

У вересні 1999 р. було проведено стратегічне командно-штабне навчання Збройних Сил України “Південний редут-99”, основним змістом якого було удосконалення системи управління та підготовка військ до застосування під час локальної війни середньої інтенсивності. Відпрацьовувалися питання управління не тільки Збройними Силами, але і всіма силовими та державними структурами України, а також управління всіма складовими єдиної системи ППО держави [171].

СКШН “Південний редут-99” передувало комплексному дослідницькому командно-штабному навчанню (КДКШН) “Дуель-99”, що відбулося в Криму, безпрецедентному не тільки для України, але і для всіх країн-учасників СНД за

розмахом та вирішенням завдань, які планувалися під час його проведення. Навчання проходило під керівництвом Першого заступника Міністра оборони України генерал-полковника І.Біжана.

Головна роль у навчанні відводилася Військово-Повітряним Силам і Силам Протиповітряної оборони, між якими, згідно задуму навчань, відбулася справжня повітряно-наземна дуель. Згідно планів керівництва Збройних Сил України, КДКШН “Дуель-99” повинні були стати своєрідним підсумком створення єдиної системи ППО України [287, с. 7].

На КДКШН “Дуель-99”, що проходило в період 11-12 жовтня 1999 р. були задіяні всі види Збройних Сил, 20 командних пунктів і пунктів управління видів та родів військ Збройних Сил, 30 зенітних ракетних дивізіонів, окремий радіотехнічний батальйон, 10 ракетних пускових установок ракет Р-300, “Точка”, “Смерч” Ракетних військ Сухопутних військ, 52 літальних апарата, 3 безпілотні літальні апарати дистанційного управління “Стриж”, 4 кораблі ВМС України, 1000 одиниць автомобільної і спецтехніки, 4,5 тис. військовослужбовців [261, с. 387].

Більше половини особового складу військової техніки та озброєння на навчаннях представляли Сили ППО України, які застосували всі зенітні ракетні комплекси та зенітні ракетні системи, що були в той час на їх озброєнні (С-300, “Бук”, С200, С-75, С-125, “Круг”). Корпуси ППО були підсилені частинами військ ППО Сухопутних військ з метою відпрацювання взаємодії між ними. Війська ППО Сухопутних військ залучили до навчань ЗРК “Оса”, “Стріла-10” та переносні зенітні ракетні комплекси (ПЗРК) “Ігла” [287, с. 7-10].

Вперше виконувалися корпусні стрільби у складі ЗРБр та ЗРП (раніше стріляли тільки дивізіони), причому стрільбу ЗРС та ЗРК вели по потоку крилатих ракет, а не по окремих мішенях. Завдання протиповітряної оборони сумісно з Силами ППО в єдиній системі ППО відпрацювали кораблі ВМС України (“Сагайдачний”, “Луцьк”), які застосували корабельні зенітні ракетні та зенітні гарматні комплекси. Застосована модернізована українськими виробниками РЛС 35Д6, було створене у кілька смуг маловисотне радіолокаційне поле, причому

радіолокаційна розвідка велася в умовах масованої постановки радіоелектронних перешкод, підрозділи радіотехнічних військ видавали бойову інформацію на автоматизовані КП зенітних ракетних бригад та полків і в умовах полігону "Чауда" вперше до бойових стрільб залучалися зенітні ракетні комплекси далекої дії С-200А, які мають дальність ураження повітряних цілей до 255 км (додаток В.1).

В умовах полігону пройшла випробування вітчизняна система радіоелектронної боротьби (РЕБ) призначена для протидії високоточній зброї під назвою "Сполох", з допомогою якої вдавалося під час навчань добитися відхилення керованих авіабомб на сотні метрів від об'єктів, по яким здійснювалися удари.

Підрозділи зенітних ракетних військ постійно маневрували, зосереджувалися на найбільш важливих напрямках, проводилися заходи маскування. В ході навчань було створено дві хибні і одна справжня позиції. Маневрували і командні пункти, були задіяні РКП корпусів і центральний РКП Сил ППО – тобто були продемонстровані переваги мобільної системи ППО над стаціонарною [287, с. 10].

Присутні на навчаннях іноземні представники з Росії, Грузії, Молдови, Білорусі і держав - членів НАТО дали високу оцінку навчань. Особливо відзначив їх рівень міністр оборони Російської Федерації маршал Ігор Сергєєв, який сам перед цим керував подібними навчаннями об'єднаної системи ППО країн СНД за участю Російської Федерації, Республіки Беларусь і Казахстану, що проводилися на полігоні "Ашулук" в Астраханській області і які були значно скромнішими за своїм розмахом [156].

За підсумками навчань командувач Сил ППО України генерал-полковник Олександр Стеценко заявив представника преси про те, що єдина система ППО України створена і функціонує [146].

На прес-конференції командувач Сил ППО України О.Стеценко зауважив: "...Сьогодні Війська ППО – єдиний вид військ, який перебуває у повній боєготовності: 43% нових систем ППО, якими оснащені війська нададуть змогу виконати завдання по відбиттю атаки повітряного противника із застосуванням

крилатих ракет як наземного (морського), так і повітряного базування. У складі Військ ППО в цей час було більше 100 зенітних ракетних дивізіонів, що мали у сукупності 450 цілевих каналів. Більше 50 ЗРС С-300, що на озброєнні Військ ППО, здатні вражати цілі на віддалі до 150 км, діяти автономно, без прив'язки до космічних систем цілевказання. Всього мобільних засобів у складу Сил ППО більше 30%... [261, с. 377]”.

В той же час, за словами генерала О.Стеценка, загострилася проблема модернізації озброєння Військ ППО, а сподівання на співпрацю з Російською Федерацією виявилися передчасними. Позитивним було те, що підприємства ВПК України покращили характеристики ЗРС С-300, збільшивши дальність ураження нею повітряних цілей з 75 до 150 км.

В 1999 р. по суті справи вже завершилося реформування Сил ППО у Війська ППО України – від Збройних Сил, який став основою системи ППО України, проте на законодавчому рівні структура Збройних сил визначалася трьох видовою (ВПС, Сухопутні війська, ВМС). Необхідно було внести поправки до Закону України “Про Збройні Сили України” стосовно чотирьохвидової структури Збройних Сил України. Відповідна робота розпочалася після проведення парламентських слухань у Верховній Раді України з питань реформування Збройних сил України [257, с. 48-49].

КДКШН “Дуель-99” виявили не тільки позитивні моменти, але і цілий ряд проблемних питань в єдиній системі ППО, без вирішення яких не можна говорити про її надійне функціонування:

відсутність єдиної системи управління та АСУ всіх сил та засобів ППО;

зниження технічного ресурсу озброєння ЗРВ та РТВ;

погана взаємодія з ВАП ВПС України в єдиній системі ППО.

Командуванням Сил ППО прийнято рішення про зняття з озброєння ЗРК "Куб", який вичерпав свій ресурс і до того ж сильно застарів за своїми тактико-технічними характеристиками. Подібна ситуація в найближчі 5-8 років могла виникнути із іншими системами озброєння ППО держави [46, с. 25].

З метою покращення ППО столиці України міста Києва, в кінці 1999 р. завершується формування у складі 49-го корпусу Сил ППО 2-ої дивізії протиповітряної оборони, до складу якої увійшли зенітно-ракетні, радіотехнічні частини, радіоелектронної боротьби, зв'язку, а також 40-е авіаційне крило. 1 грудня 1999 р. Міністр оборони О.Кузьмук особисто вручив цьому з'єднанню бойовий прапор [147].

В кінці 1999 р. в Україні під повітряним захистом трьох корпусів Сил ППО знаходилося 20 значних адміністративно-політичних і промислових центрів, близько 1200 окремих об'єктів – АЕС, ГРЕС, залізничні вузли, місця зосередження понад 200 тис. т сильнодіючих отруйних речовин (хлор, аміак, азотна кислота), десятки тисяч кілометрів магістральних нафто-, газо-і аміакопроводів [169, с. 121].

23 листопада 1999 р. відбулося розширене засідання Колегії Міністерства оборони, на якому були присутні Президент України, секретар РНБО, Генеральний прокурор України, Голова Комітету Верховної Ради з питань оборони та національної безпеки, Генеральний інспектор, мер Києва. Президент України Л.Кучма зауважив, що бойові дії на Балканах і Кавказі вимагають коректив до Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України. Було вказано, що у Військах ППО не скрізь навчають діяти в складних умовах повітряної обстановки по цілям, що імітують високоточну зброю, в першу чергу крилаті ракети. Президент зазначив, що 1999 р. проходив під знаком Військ ППО, а 2000 р. – це буде рік Військово-Повітряних Сил [42; 43].

Початок 2000 р. знаменувався тим, що вперше на засіданні Верховної Ради України в січні було прийнято рішення виділити кошти для розробки та виробництва радіолокаційних комплексів. На це за статтею “Спеціальні витрати Мінпромполітики” виділялося 12,3 млн. гривень. Сума невелика, проте, це вперше Верховною Радою України здійснювалося цільове фінансування системи озброєння, пов'язаної із забезпеченням протиповітряної оборони держави [10, арк. 53].

Для порівняння, в той же час для підтримки бронетанкової галузі ОПК України було розроблено Закон “Про визнання бронетанкової галузі однієї з

пріоритетних у промисловості України та заходи щодо надання їй державної підтримки”, який передбачав цілий перелік заходів та достатнє фінансування, в результаті чого вдалося вирішити всі питання щодо створення замкнутого циклу виробництва танків. В пріоритетній ролі Сухопутних військ в Збройних Силах України та розвитку для них систем озброєння, в першу чергу бронетанкового, відчувався суб'єктивний підхід тодішнього Міністра оборони О.Кузьмука [6, арк. 1-2].

Нічого подібного державним та військовим керівництвом з 1991 по 2000 рік для потреб системи ППО України не проводилося, хоча існували всі передумови для створення замкнутого циклу виробництва, або в кооперації з підприємствами Росії зенітної ракетної системи С-300. Особливо враховуючи такий факт, що за даними Стокгольмського міжнародного інституту досліджень миру (SIPRI) Україна тільки один раз (в 1996 р.) зуміла заключити контракт та здійснити продажу танків (Ісламській Республіці Пакистан). Це пов'язано із зменшенням попиту на бронетехніку та зростанням попиту на засоби повітряного нападу та протиповітряної оборони, ціна на які значно зросла [286, с. 414–415].

Для порівняння, ринкова ціна танка Т-80У складала 2,5–4 млн. доларів, а ціна ЗРС С-300В – 65 млн. доларів [166].

Як вказує академік В.Горбулін, який тривалий час очолював РНБО, в Україні було відсутнє прогнозування економічного розвитку держави та розвитку ОПК як на найближчу, так і на середньострокову перспективу, не враховано ресурсних обмежень і небезпечних темпів виведення із експлуатації наявних озброєнь через вичерпання технічного ресурсу вже в середньостроковій перспективі, не було розроблено достатньо обґрунтованих шляхів компенсації можливих наслідків взаємозалежності ОПК України і Російської Федерації на випадок негативних тенденцій у військово-технічному співробітництві між ними.

В той же час, в 1997 – 2000 рр. Російська Федерація, виробництво озброєння в якій зросло за цей період вдвічі, за даними SIPRI здійснила продажу ЗРС С-300 Греції, Китаю, Республіці Кіпр та Індії [286, с.383-384].

2000 рік в будівництві системи ППО відзначався значним зменшенням масштабів навчань з питань ППО держави, що пов'язано з недостатнім рівнем фінансування заходів бойової підготовки.

13-17 березня 2000 р. в ході СКШН “Південний редут-2000” було проведено навчання тільки з одним з корпусом ППО (командувач корпусу С.Хімченко), з метою перевірки системи управління. Увага надавалася дослідженню можливостей удосконалення системи зв'язку та автоматизованої системи управління військами як основним елементам системи управління силами та засобами системи ППО [170].

В ході КШН “Чисте небо-2000” 18-20 липня 2000 р. продовжувалося удосконалення єдиної системи ППО України [47].

5 жовтня 2000 р. Верховною Радою були внесені доповнення до Закону України "Про Збройні Сили України", в результаті яких закріплювалася чотирьохвидова структура Збройних Сил України, а Сили ППО України отримували назву “Війська Протиповітряної оборони України”. Тим фактом зміцнювався статус Військ ППО, як окремого виду Збройних Сил [257, с. 48-49].

Окрім суто військових та технічних аспектів з питань будівництва єдиної системи ППО, державне та військове керівництво України в період з 1996 до 2000 р. велику увагу надавало підготовці кадрів для військових структур протиповітряної оборони. На виконання постанови Кабінету міністрів України від 15 грудня 1997 р. №1410 “Про створення єдиної системи військової освіти” було затверджено Концепцію військової освіти в Україні. При розробці Концепції військовим керівництвом було враховано попередні помилки допущені під час виконання Постанови Кабінету міністрів від 19 серпня 1992 р. №440 [83].

Реалізація положень Концепції військової освіти сприяла усуненню дублювання у напрямках та профілях підготовки військових фахівців. Базовим навчальним закладом з підготовки фахівців для протиповітряної оборони, в тому числі для військ ППО Сухопутних військ став Харківський військовий університет, який готував офіцерів із тактичним та оперативно-тактичним рівнем

підготовки за військовими спеціальностями: ракетні системи і комплекси, радіоелектронні системи, автоматизовані системи управління [63, с. 8].

У Силах ППО також набув більш інтенсивного характеру процес інтеграції системи військової освіти в загальнодержавну систему освіти. Так, наприклад, 21 січня 1998 р. відділення військової підготовки КНУ реформовано у Військовий інститут Київського національного університету ім. Т.Шевченка і підпорядковано командувачу Сил ППО України з метою підготовки фахівців за спеціальностями: картографія; фінанси і економіка; спеціалісти юридичної служби, іноземна мова; військова психологія. Інтеграція в систему загальнодержавної освіти дала військовим навчальним закладам, крім економії коштів, можливість максимально використовувати науково-педагогічний потенціал цивільних навчальних закладів.

В 2000 р. на базі Харківського ВУ створено єдиний вищий навчальний заклад Військ ППО України, в якому розпочали підготовку не тільки офіцерів, але й прапорщиків і сержантів для структур ППО держави [298, с. 7].

Надавалася певна увагу з боку державного та військового керівництва не тільки підготовці, але й військово-патріотичному вихованню, вихованню гордості за приналежність до воїнів протиповітряної оборони. З цією метою 11 січня 1999 р. наказом №8 заступника Міністра оборони України – командувача Сил ППО України засновано нагрудні знаки “Відмінник Військ ППО”, “За бойове чергування”, “Класність”.

Керівництвом держави та Збройних Сил впроваджувалася в дію практика присвоєння почесних найменувань військовим частинам за їх вклад у забезпечення оборони держави. Знаменно те, що саме 1014-а зенітна ракетна бригада Сил ППО України першою серед всіх військових частин Збройних Сил України, згідно Указу Президента України №517 / 97 від 10 червня 1997 р., отримала почесне найменування “Феодосійська”. Станом на кінець 2000 р. почесні найменування отримали сім військових з’єднань і частин [289, с. 10-12].

2 липня 1997 р. Указом Президента України №602 / 97 в державі встановлено професійне свято – День Військ Протиповітряної оборони України, а наказом Міністра оборони України №227 від 2 липня 1997 р. засновано нагрудний знак

“Війська ППО України”, який вручається кращим військовослужбовцям за успіхи в бойовій підготовці та відмінне виконання завдань бойового чергування з охорони повітряних рубежів України [209; 211, с. 226].

Досліджуючи формування функціональної структури єдиної системи ППО України, автор виявив, що найбільш важливим завданням державним та військовим керівництвом в першу чергу було визначено створення такої її складової як *єдина система управління* всіма силами та засобами, які під єдиним керівництвом мали забезпечити її високу ефективністю, особливо в умовах бойових дій. Саме єдина система управління дозволяла реалізувати внайбільшій мірі принцип єдиної системи ППО України.

Питання управління силами та засобами протиповітряної оборони держави, їх взаємодії, удосконалення способів застосування сил та засобів єдиної системи ППО планувалося відпрацювати під час проведення стратегічних командно-штабних (СКШН) та тактичних навчань (ТН), які обов'язково повинні були супроводжуватися бойовою стрільбою зенітних ракетних комплексів та зенітних ракетних систем з'єднань та частин Сил ППО, військ ППО Сухопутних військ, зенітно-ракетних комплексів бойових суден ВМС та навчаннями винищувальної авіації Військово-Повітряних Сил.

Сприятливою умовою для проведення такого роду навчань була наявність Державного полігону застосування зенітних ракетних військ, на якому було можливим не тільки проведення стрільб ЗРК, але і навчання з'єднань і частин всіх видів Збройних Сил із застосуванням різноманітного озброєння та бойової техніки [142, с. 3-7].

Крім цього, необхідно було оснастити пункти управління ППО всіх видів Збройних Сил України автоматизованими системами управління на комп'ютерній базі. Для цього Центральний КП єдиної системи ППО України (ним було визначено ЦКП Військ ППО України) необхідно було пов'язати єдиною АСУ з КП корпусів ППО, КП оперативних командувань, КП армійських корпусів, КП авіаційних корпусів, КП з'єднань і частин. В цю ж систему входили також рухомі командні пункти (РКП).

21-24 жовтня 1997 р. під час СКШН "Редут-97" вперше задіяний рухомий командний пункт (РКП) Сил ППО на полігоні "Чауда" [145].

В 1998 р. у складі полків зв'язку корпусів ППО формуються рухомі батальйони зв'язку (БЗ РКП), які забезпечують командуванню корпусів всі види зв'язку з рухомих командних пунктів. Введення рухомих батальйонів зв'язку значно підвищувало мобільність та живучість системи управління протиповітряною обороною [309, с. 147].

На СКШН "Осінь-98" вперше були застосовані для управління бойовими діями сил та засобів ППО всі рухомі командні пункти, як корпусів ППО, так і Центральний РКП командування Сил ППО України [175; 285, с. 9].

Протягом 1997–1998 рр. під час стратегічних і тактичних навчань, які проводилися під керівництвом Президента України – Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, Міністра оборони України, Начальника Генерального штабу Збройних Сил України вдалося добитися єдності планування ППО держави та Збройних Сил, удосконалити систему управління силами та засобами, які залучаються до єдиної системи ППО, що було першим кроком до створення єдиної системи управління та АСУ силами та засобами ППО всіх видів Збройних Сил [84].

В той же час підсистема зв'язку, як складова єдиної системи управління значно відставала від сучасного рівня. 60–80% радіостанцій відпрацювали свій ресурс, а в цілому підрозділи зв'язку Збройних Сил були в основному оснащені системами зв'язку 60-х–70-х років минулого століття. Частка найсучасніших – тільки 20%. Відсутня узгодженість з цивільними системами зв'язку, оскільки вони вже використовують цифрові системи зв'язку, а це може створити проблемні ситуації в ході ведення бойових дій, оскільки передбачається в загрозовий період, згідно Закону України "Про зв'язок", використовувати цивільні системи зв'язку [116, с. 10-13; 216, с. 466].

В 1998 р. депутати із складу Комітету направили листа в Кабінет міністрів України, в якому звертали увагу міністрів на те, що система зв'язку в Збройних Силах значно відстала від розвитку загальних мереж зв'язку держави, де

інтенсивно впроваджуються сучасні цифрові системи. За таких умов, вважали члени комітету, можлива перспектива через 2–3 роки відриву системи зв'язку Збройних сил від загальнодержавної і втрати управління ними як в мирний, так і у воєнний час. Це було надзвичайно актуально для протиповітряної оборони України, оскільки основою створення єдиної системи ППО було створення єдиної системи управління силами та засобами ППО, основу якої складає єдина система зв'язку та АСУ [7, арк. 98; 303, с. 10].

Під час КДКШН "Дуель-99" в жовтні 1999 р. були задіяні РКП корпусів і центральний РКП Сил ППО, які під час навчань постійно маневрували – тобто були продемонстровані переваги мобільної системи ППО над стаціонарною [287, с. 10].

18-20 липня 2000 р. на КШН "Чисте небо-2000" була вперше випробувана новітня комп'ютерна система автоматизації процесів бойового управління Військ ППО "Ореанда". Цією системою було оснащено ЦКП Військ ППО. Створила її група фахівців Харківського військового університету та Науково-дослідного центру Військ ППО України на чолі з підполковником Б.Нізієнком та полковником В.Грачовим. Усі напрацювання в ній були виключно українського походження [47; 170].

Комп'ютерна система автоматизації процесів бойового управління "Ореанда" значно доповнила розгорнуту з 1999 р. першу чергу елементів автоматизованої системи управління повсякденною діяльністю Збройних Сил та захищеної системи управління військами (силами) у ланці Генеральний штаб – штаби видів Збройних Сил, а також штаби оперативних командувань і корпусів, оскільки вона стосувалося безпосередньо управління силами та засобами єдиної системи ППО. Проте вона в основному забезпечувала автоматизоване управління бойовим застосуванням сил та засобів Військ Протиповітряної оборони, але ж в єдиній системі ППО ще були задіяні і сили та засоби військ ППО Сухопутних військ, винищувальна авіація ВПС та засоби ППО ВМС [83].

Отже, в кінці 2000 р. ще не було створено єдиної автоматизованої системи управління силами та засобами, що виконували завдання протиповітряної оборони України.

Аналіз будівництва *єдиної комплексної системи розвідки повітряного противника* свідчить про те, що станом на кінець 2000 р. розвідувально-інформаційні центри КП Військ ППО та корпусів ППО вже були оснащені автоматизованими робочими місцями для прийому радіолокаційної та планової інформації від районних центрів "Украероруху", але створення автоматизованої системи управління обробкою та відображенням інформації про повітряну обстановку не було завершено [285, с. 18-22].

В період 1997 – 2000 рр. деякі віддалені радіотехнічні підрозділи ППО через низький рівень матеріально-технічного забезпечення, побутові проблеми приходилося розформовувати, або згортати і передислоковувати в більш обжиті місця, а їх техніку ставити на зберігання. Але ж ці підрозділи знаходилися на найбільш зручних для контролю повітряного простору України позиціях (високогір'я Крапат, Криму).

Не було створено і єдине радіолокаційне поле держави, як важлива складова єдиної комплексної системи розвідки повітряного противника, оскільки радіотехнічні засоби всіх відомств, які мали засоби збору радіолокаційної інформації, в першу чергу намагалися забезпечувати свої потреби. Створенню єдиного радіолокаційного поля України, поєднанню в ньому засобів радіолокаційної розвідки не тільки Військ ППО, але і інших видів Збройних Сил, а також засобів радіолокації "Украероруху" в першу чергу завадили вузьковідомчі інтереси, оскільки відомства намагалися вирішувати тільки свої питання, не зважаючи на інтереси протиповітряної оборони всієї держави [300, с. 13-16; 301, с. 10-11].

Основою *системи зенітного ракетно-артилерійського прикриття* в період 1997 – 2000 рр. стали зенітно-ракетні з'єднання і частини Військ ППО України, а також військ ППО Сухопутних військ Збройних Сил України, оснащені мобільними та стаціонарними ЗРС, ЗРК та зенітні гарматно-ракетні комплекси

(ЗГРК), які забезпечували прикриття окремих важливих об'єктів, угруповань військ, оскільки керівництво Збройних Сил відказалося від створення суцільної, кругової системи ППО всієї території держави [284; 303, 8-13].

З метою удосконалення тренованості особового складу зенітно-ракетних частин в 1997 р. передбачалося проведення планових практичних стрільб ЗРВ Військ ППО та військ ППО СВ на полігоні “Чауда” два рази в рік, але через недостатнє фінансування прийшлося відказатися від цього і вже починаючи з 1998 р. проводити бойові стрільби один раз в рік. Під час виконання бойових стрільб використовується техніка базових дивізіонів та батарей, яка зосереджена на полігонах. Частини, що не виконали бойові стрільби, оцінювалися протягом року на позаштатних навално-тренувальних центрах корпусів та навчально-тренувальному центрі Сил ППО України.

Маневри із зміною позицій проводилися поблизу постійних місць дислокації підрозділів і тільки під час зміни чергових сил; маршову допідготовку водіїв було здійснено у комплексі з виконанням вантажних перевезень матеріально-технічних засобів. Тобто, відбувалося постійне спрощення виконання завдань бойової підготовки [122, с. 8-9].

За свідченням командувачів Військ ППО України генерала О.Стеценка та генерала В.Ткачова, не завжди війська ППО СВ діяли узгоджено з Військами ППО України, що показали проведені навчання. Основна причина – відсутність єдиної системи управління та АСУ, а також відомчі протиріччя стосовно оперативного підпорядкування з'єднань і частин ППО Сухопутних військ командувачам корпусів ППО [146; 298, с. 4-7].

Керівництвом держави та Збройних Сил вказувалося командуванню Військ ППО на досить невисокий рівень підготовки бойових розрахунків ЗРС та ЗРК. Причина вбачалася в тому, що була ще низька злагодженість підрозділів та тренованість особового складу. На навчаннях 1996 року кожен підрозділ знав свою мішень, а на навчаннях в квітні 1997 р. в зону стрільби запускали відразу по дві мішені, що вело до пропуску цілей.

Командування Військ ППО намагалося ускладнити завдання, що ставилися розрахункам ЗРВ під час навчань з бойовими стрільбами, проте через відсутність коштів не було змоги всі підрозділи навчати в умовах полігону. Тому в листопаді 1999 р. на розширеному засіданні Колегії Міністерства оборони, на якому були присутні Президент України, секретар РНБО, Голова Комітету Верховної Ради з питань оборони та національної безпеки було вказано, що у Військах ППО не скрізь навчають діяти в складних умовах повітряної обстановки по цілям, що імітують високоточну зброю, в першу чергу крилаті ракети [42; 43].

Через низький рівень матеріально-технічного забезпечення і з метою збереження ресурсу озброєння керівництво Збройних Сил вимагало від командування Військ ППО більш широко використовувати навчальні тренажери для підготовки обслуг ЗРК та ЗРС. Проте, це корінним чином не вирішувало питання бойової підготовки зенітних ракетних частин, оскільки відсутні сучасні тренажери, за винятком для ЗРС-300В1, причому деякі з них мали понад 20 років. Для всіх типів ЗРК не створено операційних адаптативних тренажерів, які забезпечують індивідуальну підготовку операторів без витрат ресурсу техніки.

В той же час, тренажери не можуть замінити реальних практичних навчань із бойовою стрільбою, оскільки розрахунки, проведені науковцями показували, що ймовірність виконання бойових завдань в реальних умовах може скласти лише 0,33 для ЗРК великої дальності, 0,17 для ЗРК середньої і 0,5 для ЗРК малої дальності [255, с. 32-37].

Через низький рівень боєготовності винищувальної авіації ВПС України і відсутність власних ВАП (до кінця 1999 р.), основним ударним вогневим компонентом системи ППО України періоду 1997 – 2000 рр. були мобільні зенітні ракетні системи середньої дальності С-300 і стаціонарні зенітні ракетні комплекси великої дальності С-200, які забезпечували створення зони суцільного ураження повітряного противника на середніх та великих висотах. Для порівняння, в Російській Федерації в кінці 90-х ХХ ст. також основна роль в системі ППО держави відводилася ЗРВ. Російські військові вчені експериментальним шляхом

виявили, що один ВАП винищувачів МіГ-29 в умовах РЕБ здатний знищити за один виліт 6-8 літаків, а зенітно-ракетний полк – 18-24 літаки [273].

В кінці 90-х ХХ ст. керівництву Збройних Сил прийшлося розпочати організаційні заходи щодо розформування зенітно-ракетних частин скороченого складу та кадру, які призначалися для нарощування сил та засобів ППО на загрозливих напрямках. Причина полягала в недостатнім фінансуванні утримання цих військових частин та закінченні технічного ресурсу озброєння. Також продовжувалися розпочаті ще на початку 90-х заходи щодо розформування частин, оснащених застарілими ЗРК типу С-75 та С-125 [14; 16-18].

Проблема закінчення технічного ресурсу, недостатнього фінансування та матеріально-технічного забезпечення питань бойової підготовки та життєдіяльності зенітно-ракетних частин стала на першому плані в 1999 – 2000 рр. і негативно впливала на стан їх бойової готовності.

На початку 1996 р. *система винищувально-авіаційного прикриття* була виведена із безпосереднього керівництва Військ ППО України, оскільки командувач Військ ППО О.Стеценко погодився з тим, щоби всі винищувально-авіаційні полки та авіаційні бази передати до складу Військово-Повітряних Сил України [280].

Щоби якимось чином компенсувати відсутність з 1997 р. винищувально-авіаційної складової в прямому підпорядкуванні командування Військ ППО, було визначено керівництвом Збройних Сил три ВАП Військово-Повітряних Сил, які оперативно підпорядковувалися командувачам корпусів в межах зони їх відповідальності за ППО території України ППО – по одному ВАП на кожний корпус ППО. Це були колишні ВАП Військ ППО (Бельбек, Озерне, Васильків), які передали в 1996 р. із Сил ППО до складу ВПС, згідно директиви МО від 23 березня 1996 р. [161, с. 73].

До несення бойового чергування з ППО повітряних рубежів України в 1997 – 2000 рр. залучалися також вертолітні бригади та полки армійської авіації оперативних командувань, для виявлення та перехоплення малошвидкісних та низьковисотних цілей [298, с. 4-7].

Керівництво Військ ППО намагалося удосконалити систему взаємодії з винищувальною авіацією ВПС, для чого планувалося з 1999 р. розгорнути всі пункти наведення авіації. Проте це не вирішувало корінним чином питання ефективного функціонування підсистеми винищувально-авіаційного прикриття системи ППО України [147].

Проведені дослідницькі навчання 1997 – 1999 рр. показали, що рішення стосовно передачі всіх ВАП до складу ВПС було помилковим, оскільки виникали проблеми стосовно взаємодії ВАП Військово-Повітряних Сил і ЗРВ Військ ППО, крім цього система протиповітряної оборони позбулася свого маневреного компоненту. Були випадки, коли винищувачі чергових підрозділів ВПС, що залучалися до виконання завдань бойового чергування, не були готові до виконання покладених на них завдань з протиповітряної оборони [261, с. 308].

З метою покращення ефективності системи ППО держави наказом Міністра оборони України від 5 грудня 1999 р. комісією Міністерства оборони на чолі з керівником адміністрації МО генерал-лейтенантом В.Ткачевим було здійснено передачу до складу Сил ППО 8-го винищувально-авіаційного полку (колишній 93-й ВАП) та частин забезпечення (Васильків). На базі 8-го ВАП почалося формування 40-го винищувально-авіаційного крила Сил ППО України. 15 лютого 2000 р. особовий склад 40-го авіакрила заступив на бойове чергування з протиповітряної оборони повітряних рубежів України [172].

Станом на 2000 р. підсистему винищувального авіаційного прикриття складала вісім ВАП ВПС та єдине 40-е винищувально-авіаційне крило Військ ППО, причому ВАП ВПС підпорядковувалися командувачам корпусів ППО оперативно, а не безпосередньо, що часто приводило до неузгодженості дій. Крім цього, у Військах ППО України та ВПС не було єдиної системи управління, яка в цілому в Збройних Силах ще знаходилася в стадії будівництва.

Командувач ВПС України генерал В.Стрельников повідомляв, що станом на 2000 р. до виконання бойових завдань у ВПС готові були лише основні льотні екіпажі (40 %) [65, с. 11].

Протягом 90-х років ХХ ст. у Збройних Силах України не з'явилося жодного літака. Лише винищувачі Міг-23МЛД мали ресурс до 2010 р., а винищувачі 4-го покоління Міг-29 (145 літаків), Су-27 (66 літаків) станом на 1999 р. мали ресурс до 2004 – 2005 рр., але на їх модернізацію до 2000 р. включно коштів не виділялося [261, с. 376].

Науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень при Адміністрації Президента України О.Маначинський, оцінюючи стан підсистеми винищувально-авіаційного прикриття, звертає увагу на те, що 35-40 винищувачів Міг-29, які є у складі Військ ППО (40-е авіакрило), маючи низький рівень підготовки пілотів, не забезпечать винищувально-авіаційного прикриття території держави. Пілоти ж восьми ВАП, які є у складі ВПС України, не володіють навичками пілотів-перехоплювачів системи ППО. До того ж більшість із них мають низький рівень нальоту (до 20 годин) і з метою економії паливо-мастильних матеріалів літають в основному на учбово-бойовому літаку Л-39, який за своїми основними ТТХ (стеля – 11 000 м, швидкість – 750 км / год) не дає досвіду та майстерності пілотування бойового винищувача [167, с. 3].

В цілому підсистему винищувально-авіаційного прикриття в кінці 2000 р. можна оцінити як таку, що в деякій мірі відповідає вимогам ППО території України, але стан підготовки пілотів і авіаційної техніки ставить під сумнів її ефективність.

Стосовно участі в єдиній системі ППО Військово-Морських Сил, що також передбачено концепцією єдиної системи ППО України, то їм відводилося незначне місце, в основному через незначну кількість боєздатних кораблів. Проте під час навчань 1998 – 2000 рр., в першу чергу КДКШН “Дуель-99”, відпрацьовували питання взаємодії з мобільними зенітними ракетними з'єднаннями Військ ППО щодо прикриття районів базування ВМС України. Крім цього, бойові судна ВМС виконували завдання бойового чергування з протиповітряної оборони в місцях свого базування [266, с. 110-116; 287, с. 10].

Не дивлячись на певні успіхи у вітчизняному військовому будівництві, вже в 1999 р. все сильніше давали про себе знати проблеми, які ставили під сумнів

реальні результати діяльності державного та військового керівництва щодо створення системи ППО України.

Хоча державне та військове керівництво постійно підкреслювало, що Збройні Сили відбулися як гарант забезпечення оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканості, проте вже не можна було зауважити, що в їх будівництві назріли істотні проблеми, які потребували негайного вирішення. На проблеми в будівництві Воєнної організації держави почали вказувати і недержавні організації, громадськість [83].

В 2000 р. відбулися зміни у керівництві Військ ППО. 31 липня на посаду командувача Військ ППО України було призначено генерал-лейтенанта Володимира Ткачова. Новий командувач Військ ППО України також підтвердив слова свого попередника генерала О.Стеценка про те, що в Україні створена єдина система ППО держави та її Збройних Сил на засіданні військової ради Військ ППО, що відбулося 4 листопада 2000 р.: “На сьогоднішній день створена єдина система ППО, яка здатна ефективно вирішувати поставлені завдання...[173]”.

Хоча в 1999 р. було заявлено, а в 2000 р. підтверджено новим командувачем Військ ППО факт створення в Україні єдиної системи ППО, проте на той час не всі основні вимоги до створення та надійного функціонування єдиної системи ППО були в повній мірі реалізовані.

Станом на 2000 р. не було закінчено створення двох основних складових системи ППО:

1. *Єдиної системи управління сил та засобів ППО*. Не дивлячись на те, що в 2000 р. була розроблена і прийнята на озброєння система бойового управління Військ ППО “Ореанда”, проте вона не забезпечувала вирішення всіх питань управління, оскільки не було досягнуто повної автоматизації управління винищувальною авіацією ВПС та Військ ППО, зенітно-ракетними та радіотехнічними військами, силами та засобами ППО Сухопутних військ;

2. *Єдиної комплексної системи розвідки повітряного противника*, в основному через незавершеність створення єдиного радіолокаційного поля України.

Незавершеність процесу створення цих двох складових системи ППО дає підставу говорити про те, що заяви керівництва Військ ППО про створення єдиної системи ППО держави були передчасними. Тому не дивно, що в публікаціях командувачів Військ ППО О.Стеценка за 2000 р. та В.Ткачова за 2001 р. знову ведеться розмова про те, що єдина система ППО України ще перебуває в стані будівництва [289, с. 8-12; 298, с. 4-7].

Та найбільш важливою проблемою, без вирішення якої ставало неможливим надійне функціонування єдиної системи ППО України, був технічний стан та наявність сучасних систем озброєння у військових структурах, на основі яких будувалася система протиповітряної оборони держави.

Військові фахівці вважають, що здатними до виконання завдань сучасної війни вважаються ті збройні сили, які мають не менше 30% найсучасніших систем озброєння. В збройних силах країн – членів НАТО в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. частка сучасних озброєнь сягала 60-70% [261, с.253-254].

Командувач Військ ППО України заявив в кінці 2000 р., що у Військах ППО частка сучасних озброєнь становить 43%, а всього мобільних засобів ППО 60-70%, але найкращі вітчизняні зенітно-ракетні системи С-300 і зенітно-ракетні комплекси “Бук” поступаються за деякими тактико-технічними характеристиками кращим світовим аналогам, в першу чергу російським ЗРС “Антей-2500”, “Фаворит” і ЗРК “Урал”, які є подальшим розвитком ЗРС С-300П, С-300В і ЗРК “Бук”, а також ЗРК “Patriot” (США), який неодноразово модернізувався [38, с. 12-13; 39, с. 26-28].

Сподівання керівництва України на співпрацю з Росією в галузі сумісного виробництва засобів ППО в період, який окреслюється хронологічними рамками даного дисертаційного дослідження, виявилися передчасними, хоча підприємства оборонного-промислового комплексу України працювали над модернізацією ЗРС С-300 і їм вдалося покращити тактико-технічні характеристики цієї зенітної

ракетної системи (збільшити максимальну дальність ураження до 150 км) [289, с. 8-12].

Фахівці Українського центру економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова наводять дані, що 50% українських ЗРК і ЗРС та дві третини радіолокаційних систем Військ ППО України в 2000 р. повністю застаріли [63, с. 11].

Не кращий стан стосовно озброєння у військах ППО Сухопутних військ. Закінчується ресурс експлуатації ЗРК "Куб", а зенітні гарматні комплекси на 60% зношені. Проблеми закінчення ресурсу зенітних систем озброєння військ ППО СВ піднімалися членами Комітету з питань оборони та національної безпеки Верховної Ради України під час проведення виїзного засідання спільно з Військовою радою Сухопутних військ Збройних Сил України та Західного оперативного командування 4-5 травня 2000 р. [10, арк. 61].

О.Маначинський, науковий співробітник НІСД при Адміністрації Президента України висловив припущення, що система ППО України станом на кінець ХХ ст., у випадку воєнного конфлікту, вже взагалі не зможе забезпечити захист об'єктів держави. Особливо слабким місце він вважає відсутність сучасних озброєнь та низький рівень боєготовності частин.

Не дивлячись на те, що згідно Державної програми будівництва і розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. пріоритетними в розвитку озброєння визначено засоби ППО, бойова авіація, засоби радіоелектронної боротьби (РЕБ), автоматизовані системи управління (АСУ), системи зв'язку, високоточна зброя (ВТЗ) - для переозброєння та підтримання в належному стані наявного озброєння за стандартами передових країн світу необхідно 5,5-7,5 млрд. доларів щорічно, причому на засоби ППО необхідно близько 1 млрд. доларів, що було нереальним для військового бюджету України [59].

ОПК України тільки спромігся для потреб ППО держави в кінці 90-х створити єдиний взірець зенітного озброєння власного виробництва - самохідний зенітний ракетно-гарматний комплекс "Донець", який був розроблений в Харкові на заводі ім. Малишева шляхом встановлення на шасі танка Т-80У вежі від ЗСУ-

23-4"Шилка", та з боків вежі спарених транспортно-пускових контейнерів з ракетами "Стріла-10М" [53, с. 414].

В той же час, для порівняння, з 1991 р. по 2000 р. на озброєння тільки винищувальної авіації Російської Федерації прийнято 15 зразків нової техніки, на озброєння Військ ППО РФ в кінці 90-х прийнято нові ЗРС "Антей-2500", "Фаворит" і ЗРК "Урал", крім цього було модернізовано ЗРК С-125 (С-125 "Печора-2") та ЗРК "Бук" ("Бук"-М1-2) [38, с. 12-13; 53, с. 226; 93, с. 6; 96, с. 80-82; 321, с. 14-17].

Ще одна проблема полягала у надзвичайно низькому рівні матеріально-технічного забезпечення завдань бойової підготовки військ, які задіяні в єдиній системі ППО – практична відсутність фінансування за статтями бойової підготовки та недостатнє централізоване постачання матеріально-технічних засобів, нестача необхідних ПММ, постійні відключення від промислової електромережі підрозділів ППО, некомплект особового складу. В Україні стало нормою, що бойова підготовка проводиться при обмеженому залученні військової техніки і особового складу, встановлюються неприпустимі для повноцінних тренувань обмеження, заняття і навчання проводяться в пунктах постійної дислокації.

Вже в 1997 р. керівництво Збройних Сил через фінансові обмеження відмовилося від проведення оперативних навчань (із залученням військ корпусів, оперативних командувань) як високозатратних і тільки проводило стратегічні командно-штабні (залучалися лише органи управління) та тактичні навчання (навчання частин та підрозділів) [143, с. 3-8].

В результаті цього корпуси ППО не залучали до навчань максимальну кількість своїх з'єднань і частин, не відпрацьовували питання маршу, розгортання, створення угруповань сил та засобів ППО на найбільш важливих напрямках – тобто практично не відпрацьовувалися ті заходи, які буде необхідно здійснювати в умовах реальних бойових дій. На полігоні ж, навіть при проведенні корпусних стрільб в 1998 – 1999 рр., залучалася обмежена кількість частин та з'єднань із складу корпусів і використовувалося в основному не штатне

озброєння та техніка, яким вони оснащені, а озброєння так званих “базових частин”, яке постійно знаходилося на полігоні [122, с. 8-9].

В кінці 1999 р. виникла ситуація, коли керівництву держави та Збройних сил стало зрозумілим, що завдання Державної програми будівництва та розвитку Збройних сил України на період до 2005 р. в частині, що стосується виконання заходів третього етапу (2001 – 2005 рр.) Державної програми не будуть реалізовані.

Стосовно будівництва єдиної системи ППО держави на третьому етапі передбачалася розробка нових способів застосування військ ППО, підвищення бойового потенціалу сил та засобів системи ППО держави, оснащення їх новими системами озброєння та військової техніки. Це було не реальним, оскільки фінансування потреб ППО держави було недостатнім, а за даними фахівців НІСД через 5-8 років розпочнеться масовий вихід із ладу більшості взірців зенітного озброєння Військ ППО через закінчення у них технічного ресурсу експлуатації [46, с. 25].

Досвід та результати реалізації першого та другого етапів Державної програми, соціально-економічні зміни в державі зумовили нагальну потребу уточнити Державну програму на третій період (2001 – 2005 рр.). Перед державним та військовим керівництвом України виникла проблема доопрацювання Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України, оскільки стало зрозумілим, що вона потребує коректування, враховуючи реальний стан Збройних Сил та фінансово-матеріальні ресурси, які виділялися державою на їх забезпечення. В повній мірі це стосувалося також системи ППО держави. Постало питання реформування Збройних Сил України, яке в першу чергу передбачало перехід від кількісних до якісних параметрів у військовому будівництві, удосконалення структури та забезпечення військовою технікою і озброєнням [83].

15 грудня 1999 р. Президент України Л.Кучма підписав розпорядження Міністру оборони О.Кузьмуку щодо початку роботи з уточнення основних

положень третього етапу Державної програми будівництва та розвитку Збройних сил України на період до 2005 р. [83].

В грудні 1999 р. створено міжвідомчу робочу групу на чолі з Міністром оборони України генералом армії О.Кузьмуком. До складу цієї групи увійшли представники Верховної Ради України, апарату Ради національної безпеки і оборони України, Кабінету міністрів України, Генеральної військової інспекції при Президентові України, Національного інституту стратегічних досліджень [238, с. 256].

В травні 2000 р. проект Державної програми було схвалено Радою національної безпеки та оборони України, а 28 липня 2000 р. Державна програма реформування та розвитку Збройних сил України на період до 2005 р. вводиться в дію Указом Президента України [83].

В ході роботи над створенням Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил на період до 2005 р. перед керівництвом Збройних Сил виникла проблема подальшої оптимізації їх структури, оскільки в даній структурі та чисельності Збройні Сили України продовжували залишатися досить обтяжливими в плані утримання для бюджету держави. Виникли перспективні плани об'єднання Військово-Повітряних Сил та Військ Протиповітряної Оборони. Але при цьому наголошувалося, що йде мова не про об'єднання в прямому розумінні, а про створення на базі ВПС та Військ ППО якісно нового виду Збройних Сил України.

У Державній програмі реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. передбачено проведення досліджень із подальшим опрацюванням відповідних пропозицій щодо поступового переходу Збройних Сил на трьохвидову структуру. Тому в Державній програмі зазначено, що не можна виключати, що такий крок може бути надалі здійснено за умов створення відповідних матеріальних і фінансових ресурсів [83].

В Росії, яка є нашим близьким сусідом і яка розвивала свої Збройні сили подібними шляхами, в тому числі шляхом проб і помилок, в 1999 р. було завершено об'єднання ВПС та Військ ППО в єдиний вид – ВПС, хоча вона також зіштовхнулася в цьому плані з багатьма проблемами.

В результаті завершення об'єднання відбулося скорочення особового складу (з 318 тис. осіб у ВПС та Військах ППО – до 185 тис. осіб у ВПС після об'єднання), в той же час вдалося підняти укомплектованість офіцерським складом, озброєнням та військовою технікою майже до 100%.

У створених п'яťох арміях нового виду збройних сил Російської Федерації командувачами трьох призначені колишні генерали ВПС, а в двох - колишні генерали ППО. Було проведено декілька навчань у новій структурі, які показали, що не дивлячись на деякі проблеми, новий вид збройних сил керований і ефективний, в тому числі під час виконання завдань протиповітряної оборони [82, с. 4].

Питання будівництва системи ППО України на основі єдиного виду Збройних Сил шляхом об'єднання ВПС та Військ ППО не можна знімати з порядку денного враховуючи такий факт, що в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Україна була в числі небагатьох держав, в яких продовжували залишатися ВПС та Війська ППО окремими видами збройних сил. І це на фоні того, що більшість провідних у військовому відношенні держав світу об'єднали свої військово-повітряні сили та війська протиповітряної оборони в єдиний вид збройних сил (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Структура збройних сил провідних країн світу
(станом на кінець 2000 р.) [82, с. 4]

Країна	Кількість видів збройних сил	Види збройних сил
Великобританія	Три	ВПС, СВ, ВМС
Італія	Три	ВПС, СВ, ВМС
Китайська Народна Республіка	Чотири	РВСП, ВПС та ППО, СВ, ВМС
Російська Федерація	Чотири	РВСП, ВПС, СВ, ВМС
Сполучені Штати Америки	Три	ВПС, СВ, ВМС
Федеративна Республіка Німеччини	Три	ВПС, СВ, ВМС
Франція	Три	ВПС, СВ, ВМС

Якщо проаналізувати публікації керівництва Військ ППО України в період до 2000 р., то звертає на себе увагу намагання довести, що об'єднання Військ ППО та ВПС не доцільне і не потрібне. І це на фоні того, що в ході навчань 1997 – 2000 рр. постійно виникали проблеми через неузгодженність дій між винищувальною авіацією ВПС та зенітними ракетними частинами, особливо враховуючи відсутність до кінця 1999 р. винищувальної авіації у складі Військ ППО [289, с. 10; 119, с. 16].

В позиції командування Військ ППО України щодо недоцільності об'єднання Військово-Повітряних Сил та Військ Протиповітряної оборони автор дослідження вбачає намагання захистити відомчі інтереси, зберегти відповідні структури та посади, без врахування оборонних інтересів держави та її економічних можливостей.

Отже, підсумовуючи за розділ, автор на основі вивчення та аналізу архівних та інформаційних джерел стверджує, що в період з 1991 до 2000 року державним та військовим керівництвом України проводилися заходи щодо реалізації ідеї єдиної системи протиповітряної оборони України [267, с. 150]. Аналіз проведених з цією метою організаційних заходів свідчить, що до 1996 р. вони носили в цілому підготовчий характер, оскільки не мали плановості та законодавчої основи.

З прийняттям в 1997 р. Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. і Програми (концепції) будівництва та розвитку Військ Протиповітряної оборони України на період до 2005 р. створення єдиної системи ППО набуло планового характеру.

Автор дослідження стверджує, що не дивлячись на певні успіхи, станом на 2000 р. кінцева мета Державної програми в частині, що стосується створення єдиної системи ППО держави та Збройних Сил не була досягнута, оскільки не відбулося створення двох її важливих складових – єдиної системи управління силами та засобами ППО всіх видів Збройних Сил та єдиної комплексної системи розвідки повітряного противника, в основі якої лежить єдине радіолокаційне поле.

Основними причинами цього, на думку автора, були в деякі мірі міжвідомчі протиріччя, але перш за все це недостатнє фінансове забезпечення заходів, пов'язаних з будівництвом ППО держави.

На основі вивчених документів, заяв та публікацій державних та військових діячів України, провідних фахівців як державних, так і недержавних установ автор береться стверджувати, що в кінці 90-х років ХХ ст. наступив період воєнно-технічної деградації озброєння та військової техніки системи ППО України, оскільки закінчується ресурс на основні типи озброєння, в той же час в напрямку модернізації та закупівлі нового озброєння практично нічого державним керівництвом не зроблено. У свою чергу такий стан викликає сумніви щодо ефективності системи ППО України.

Аналізуючи обставини введення в дію в 2000 р. Державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р., автор стверджує, що її основною метою в частині, що стосується будівництва системи ППО держави, було не тільки покращення якісного стану військових структур, залучених до її функціонування, але і намагання військового керівництва знайти вихід в умовах відсутності фінансового забезпечення потреб оборони.

Проте автор вважає, що в період до 2000 р. було допущено багато помилок, які в цілому вплинули на досягнуті результати. Основним недоліком цього періоду було те, що тривалий час (до 1997 р.) була відсутня державна програма, яка би визначала напрямки та етапи будівництва єдиної системи протиповітряної оборони держави.

Значно вплинула також відсутність наукового обґрунтування заходів, що планувалися і проводилися. Не враховувалася можливість погіршення економічно-фінансової ситуації в державі. Автор дослідження робить висновок про те, що з боку керівництва держави було відсутнє стратегічне прогнозування кон'юнктури міжнародного ринку озброєнь, в результаті чого не отримало державної підтримки виробництво зенітно-ракетного озброєння, попит на яке на міжнародному ринку зброї в кінці ХХ ст. значно збільшився, в результаті чого втрачена можливість в перспективі також забезпечити потреби своєї ППО.

Аналізуючи джерела, в першу чергу архівні документи фонду Адміністрації Президента України, автор приходить до висновку, що до цілого ряду проблем в будівництві системи ППО привело знищення наукової школи протиповітряної оборони Сухопутних військ, що існувала в Києві на основі Військової академії ППО Сухопутних військ, двох вищих військових училищ та НДІ-39, в результаті чого втрачено велику кількість досвідчених високопрофесійних наукових кадрів, а Харківський військовий університет в результаті різних реорганізацій не відразу зумів стати на ноги та створити відповідного рівня наукову базу Військ ППО України.

Вивчаючи результати виконання Програми (концепції) будівництва та розвитку Військ ППО України на період до 2005 р., яка у порівнянні з Державною програмою будівництва та розвитку Збройних сил України на період до 2005 р. більш конкретизувала заходи щодо будівництва єдиної системи ППО, автор приходить до висновку, що основним недоліком її було те, що вона введена в дію наказом Міністра оборони України і тому не мала сили Закону України, а це значно вплинуло на виділення коштів Кабінетом міністрів України на фінансування запланованих заходів.

В цілому ж, аналізуючи результати, досягнуті в кінці 2000 р. щодо будівництва системи протиповітряної оборони України, автор робить висновок, що всі основні організаційні заходи, які можна було здійснити в цьому плані державному та військовому керівництву без достатнього рівня матеріально-фінансового забезпечення вже вичерпали себе. Тому подальший розвиток та удосконалення протиповітряної оборони, які повинні привести до створення високоефективної єдиної системи ППО України потребують належного рівня бюджетного забезпечення з боку вищих органів державної влади.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дисертаційного дослідження, завдяки обраній автором методології, отримано нове вирішення наукового завдання, що виявляється у встановленні залежності процесу створення системи протиповітряної оборони України від наявних історичних передумов, здійснено періодизацію історії будівництва вітчизняної системи ППО, виявлено взаємозв'язок між законодавчими, організаційними заходами, які проводилися керівництвом держави і Збройних Сил у сфері військового будівництва та якісним станом системи ППО, розроблено рекомендації щодо забезпечення реформування та розвитку вітчизняної системи ППО, що має суттєве значення для розвитку воєнно-історичної науки та забезпечення оборони України у повітряному просторі. Відсутність аналогічних рішень робить результати цього дослідження пріоритетними.

1. На основі аналізу наявної історіографії, архівних документів та інформаційних джерел дисертант стверджує, що історія будівництва системи ППО України залишається на сьогоднішній день недостатньо розробленою складовою частиною воєнної історії України. В той же час вже існує досить широка джерельна база, яка дозволяє усунути цей недолік.

Опубліковані праці не мають комплексного, цілісного характеру, присвячені дослідженню лише окремих аспектів її будівництва, мають нерідко описовий характер, проглядається суб'єктивна оцінка подій і містять іноді суперечливі положення та висновки, в яких ігнорується глибинне історичне підґрунтя процесу становлення протиповітряної оборони держави.

2. Для розгортання будівництва вітчизняної системи ППО існувала низка передумов історичного характеру.

Сприятливими передумовами були:

військово-технічні, які полягали в наявності на території України на момент проголошення державної незалежності великої кількості військових структур

системи протиповітряної оборони колишнього Радянського Союзу, оснащених достатньою кількістю сучасного на той час озброєння та військової техніки;

воєнно-наукові передумови, які включали в себе широку воєнно-наукову базу та достатню кількість наукових кадрів, що дозволяло здійснити наукове обґрунтування напрямків та принципів будівництва системи ППО та забезпечити в подальшому його наукове супроводження, з врахуванням як вітчизняного, так і зарубіжного досвіду;

правові передумови, які полягали в наявності законодавчих актів, прийнятих на початку будівництва Збройних Сил, що сприяло діяльності державного та військового керівництва в напрямку створення системи ППО України.

Проте, існувала несприятлива передумова воєнно-економічного характеру, оскільки та частина військово-промислового комплексу, що залишилася після розпаду Радянського Союзу в Україні, не була спроможна самостійно забезпечити потреби протиповітряної оборони в сучасному озброєнні та військовій техніці. Керівництвом держави в найкоротший термін необхідно було вирішувати завдання щодо створення замкнутого циклу виробництва озброєння, або ж налагодження його спільного виробництва із сусідніми державами, в першу чергу колишнього СРСР, які до цього часу були поєднані єдиним ВПК.

В цілому наявні на момент проголошення незалежності України історичні передумови, як вважає дисертант, дозволяли здійснити створення ефективної системи протиповітряної оборони держави, а також у перспективі забезпечити її розвиток та вдосконалення.

3. Автор стверджує, що на основі фрагменту системи ППО колишнього СРСР, що залишився на території України на момент проголошення державної незалежності, в 1996 р. сформувалася територіальна та функціональна структура системи ППО держави, що дає підстави автору стверджувати про створення основ системи ППО України.

На основі аналізу діяльності державного та військового керівництва України щодо створення системи протиповітряної оборони дисертант вважає, що не зважаючи на достатньо стабільну воєнно-політичну обстановку, яка сприяла

здійсненню планомірного військового будівництва, воно носило недостатньо системний і плановий характер, на що вказують дві зміни територіальної структури системи ППО та тривала відсутність державної програми будівництва системи ППО України.

Причинами такої ситуації були:

відсутність наукового обґрунтування напрямків будівництва системи протиповітряної оборони держави;

неврахування керівництвом Збройних Сил економічної ситуації в державі, можливостей вітчизняного оборонно-промислового комплексу;

застарілі підходи до будівництва системи ППО, що проявилися в намаганні створити суцільну, кругову, високозатратну систему ППО, яка могла би виконувати завдання в умовах широкомасштабної війни;

а також великий вплив суб'єктивного фактору, а подекуди і професійна некомпетентність.

4. Досліджуючи дві спроби об'єднання Військ ППО та ВПС в єдиний вид Збройних Сил, автор на основі вивчення архівних документів здійснив відтворення хронології заходів, що проводилися з цією метою і прийшов до висновку, що причинами невдалого їх завершення були:

відсутність наукового обґрунтування заходів щодо об'єднання Військ протиповітряної оборони та Військово-Повітряних Сил;

неврахування можливостей вітчизняного оборонно-промислового комплексу забезпечити потреби нового виду Збройних Сил відповідними системами управління та зв'язку, а також озброєнням та військовою технікою;

відсутність перспективного прогнозування економічного стану в державі, можливостей її здійснити фінансове забезпечення заходів будівництва нового виду Збройних Сил України;

суб'єктивний фактор: відомчі інтереси окремих керівників, відсутність достатнього досвіду, а також небажання окремих керівників змінювати звичну для них чотирьохвидову структуру Збройних Сил.

На сьогоднішній день є актуальним вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо переходу на трьохвидову структуру збройних сил враховуючи те, що це завдання визначене на перспективу Державною програмою реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р.

5. Автор стверджує, що втілення концепції єдиної системи ППО України державним та військовим керівництвом розпочалося в 1991 р., а не в 1995 р., як це вважали попередні дослідники. Проте до 1996 р. воно не було законодавчо забезпеченим.

Поворотним моментом стало прийняття в 1997 р. Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. та розробка на її основі Програми (концепції) будівництва та розвитку Військ Протиповітряної оборони України, що стали першими документами державного рівня, в яких вже було визначено етапи та основні заходи будівництва єдиної системи ППО, що дозволило розпочати планомірну роботу щодо її створення.

Результатом діяльності державного та військового керівництва на другому етапі виконання Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України, який охоплює період 1999 – 2000 рр., на думку автора, стало завершення створення системи ППО України. В той же час дисертант стверджує, що концепція єдиної системи ППО держави та Збройних Сил станом на 2000 р. не була практично реалізована, оскільки не створено дві її основні складові функціональної структури – єдина система управління силами та засобами протиповітряної оборони всіх видів Збройних Сил та єдина система розвідки повітряного противника.

Автор вважає, що практичному вирішенню питання створення ефективної єдиної системи ППО в умовах реформування Збройних Сил України може сприяти в першу чергу прийняття науково та економічно обґрунтованих, фінансово забезпечених державних документів та програм, оскільки організаційні заходи, що не потребують відповідного фінансування та матеріально-технічного забезпечення вже себе вичерпали.

З метою вирішення проблеми забезпечення потреб системи ППО сучасним озброєнням та військовою технікою, на думку дисертанта, необхідно здійснити цільове фінансування та законодавчо забезпечити державну підтримку галузей вітчизняного ОПК, що пов'язані з виробництвом зенітно-ракетного, радіотехнічного озброєння і автоматизованих систем управління.

Необхідно також здійснити перспективне прогнозування варіантів військово-технічного співробітництва України із сусідніми державами, відказавшись при цьому від односторонньої орієнтації в якості партнера із виробництва озброєння ППО тільки на одну країну, наприклад, Росію, як це було досі. Слід використати досвід європейських країн, де існує практика виробництва в кооперації більшості основних, найбільш науково- та фінансовозатратних систем озброєння, причому вони здатні скласти конкуренцію компаніям США.

Автором пропонується наступна періодизація історії створення вітчизняної системи протиповітряної оборони: 1991 – 1996 рр. – період формування основ системи протиповітряної оборони України; 1997 – 2000 рр. – період будівництва єдиної системи протиповітряної оборони, згідно Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року.

Зміст дослідження дає підстави дисертанту сформулювати наступні практичні рекомендації.

1. Внести зміни до статті 3 Закону України “Про Збройні Сили України”, оскільки вона вимагає формування чотирьохвидової структури Збройних Сил, а заплановані заходи щодо реформування Збройних Сил передбачають об’єднання Військово-Повітряних Сил та Військ Протиповітряної оборони в єдиний вид – “Повітряні Сили Збройних Сил України”, в результаті чого структура Збройних Сил України стане трьохвидовою.

2. Створити словник термінів та понять з питань протиповітряної оборони, який використати в майбутньому під час підготовки фундаментальної вітчизняної воєнної енциклопедії.

3. Підготувати і видати окремою науковою працею “Історію Військ Протиповітряної оборони України” – виду Збройних Сил, який тривалий час знаходився в основі системи ППО України.

4. Продовжити традицію надання почесних найменувань з'єднанням і частинам, поширивши цю практику і на радіотехнічні з'єднання і частини і частини зв'язку, оскільки досі почесні найменування отримували тільки зенітно-ракетні з'єднання і частини.

5. З метою вшанування всіх військовослужбовців, що виконують завдання бойового чергування з протиповітряної оборони в мирний час, встановити професійне свято “День воїнів протиповітряної оборони України”. Існуюче на сьогодні професійне свято “День Військ Протиповітряної оборони України” не враховує заслуги воїнів з'єднань і частин ППО Сухопутних військ, винищувальної авіації Військово-Повітряних Сил, з'єднань і частин зв'язку, які також виконують завдання протиповітряної оборони нашої держави.

6. Перспективними напрямками подальших досліджень дисертант вважає:
розвиток форм і способів застосування сил та засобів протиповітряної оборони України;

історія створення вітчизняних систем озброєння та військової техніки протиповітряної оборони;

аналіз та узагальнення досвіду передових держав щодо будівництва національних систем протиповітряної оборони;

історія формування вітчизняної воєнної думки з питань забезпечення протиповітряної оборони держави;

вивчення досвіду зарубіжних держав щодо вирішення проблеми об'єднання Військ Протиповітряної оборони та Військово-Повітряних Сил в єдиний вид збройних сил з метою його використання на етапі реформування Збройних Сил України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Архівні джерела

Архів Верховної Ради України (АВР України, м. Київ)

1. *Протоколи № 1-20 засідань комісії // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки.* – Оп. 22. – Од. зберіг. 2179. – 151 арк.
2. *Протоколи №21-40 засідань комісії // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки.* – Оп. 22. – Од. зберіг. 2190. – 71 арк.
3. *Протоколи №12-20 засідань підкомісії з питань військово-промислового комплексу і конверсії // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки.* – Оп. 22. – Од. зберіг. 2190-а. – 12 арк.
4. *Протоколи засідань комісії №23-55 // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки.* – Оп. 22. – Од. зберіг. 3755. – 173 арк.
5. *Документи про розробку Постанови Верховної Ради України “Про стан боєздатності Збройних Сил України та хід виконання заходів розділу “Обороздатність держави” Програми діяльності Кабінету міністрів України (Постанови Верховної Ради України, Президії Верховної ради України, доручення, подання Комісії, висновки, листування) // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки.* – Оп. 22. – Од. зберіг. 3795.– 148 арк.
6. *Документи про розробку Закону України від 11 січня 2001 р. “Про визнання бронетанкової галузі однією з пріоритетних у промисловості України та заходи щодо надання їй державної підтримки. 12 вересня 2000 р. – 11 січня 2001 р. // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки.* – Оп. 22. – Од. зберіг. 88. – 86 арк.
7. *Листування з керівництвом Верховної Ради України, Президентом України та Кабінетом міністрів України з питань, що стосуються роботи Комітету.*

- 8 червня 1998 р. – 14 грудня 1998 р. // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки. – Оп. 22. – Од. зберіг. 15. – 75 арк.
8. *Протоколи* засідань №24-58. 12 січня 1999р.–22 грудня 1999 р. // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки. – Оп. 22. – Од. зберіг. 18. – 73 арк.
9. *Документи* про розробку Постанови Верховної Ради України “Про схвалення рекомендацій парламентських слухань з питань реформування Збройних Сил України (текст Постанови, подання Комітету, листування, стенограма). 4 вересня 1998 р. – 14 липня 1999 р. // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки. – Оп. 22. – Од. зберіг. 43. – 117 арк.
10. *Протоколи* засідань комітету №59-87. 11 січня 2000 р. – 20 грудня 2000 р. // Фонд №Р-1. Комісія з питань оборони і державної безпеки. – Оп. 22. – Од. зберіг. 49. – 50 арк.

Галузевий державний архів Міністерства оборони України
(ГДА МО України, м. Київ)

11. *Історична* довідка Командування Військ Повітряної Оборони України // Фонд 2859. Головне управління Військ Повітряної Оборони України; з 1995 р. – Командування Військ Повітряної Оборони України (штаб Командування Військ Повітряної Оборони України). – Оп. 10023. – Спр. 1. – 4 арк.
12. *Книга* алфавітного обліку офіцерів та прапорщиків // Фонд 2859. Головне управління Військ Повітряної Оборони України; з 1995 р. – Командування Військ Повітряної Оборони України (штаб Командування Військ Повітряної Оборони України). – Оп. 100452. – Спр. 1. – 200 арк.
13. *Журнал* обліку наказів та директив начальника Головного управління Військ Повітряної Оборони, Командуючого Військ Повітряної Оборони України // Фонд 2859. Головне управління Військ Повітряної Оборони України; з 1995 р. – Командування Військ Повітряної Оборони України

- (штаб Командування Військ Повітряної Оборони України). – Оп. 10217. – Спр. 1. – 29 арк.
14. *Історичний* формуляр за 1963 – 1999 рр. // Фонд 3481. Кадр зенітно-артилерійської дивізії (в/частина 83487); база зберігання озброєння та техніки (в/частина А2090). – Оп. 20886. – Спр 1. – 158 арк.
15. *Історичний* формуляр // Фонд 3096. Авіаційна база (в/частина А2438). – Оп. 12792. – Спр. 3. – 75 арк.
16. *Історичний* формуляр // Фонд 3220. Зенітний ракетний полк (в/частина 51838; в/частина А4330). – Оп. 20932. – Спр. 3. – 206 арк.
17. *Історична* довідка // Фонд 3436. Зенітно-ракетний дивізіон С-75 зенітно-ракетної бригади (в/частина 26709; з 1.12.1996 р. в/частина А4320). – Оп. 16657. – Спр. 1. – 8 арк.
18. *Історична* довідка // Фонд 3436. Зенітно-ракетний дивізіон С-125 зенітно-ракетної бригади (в/частина 26709; з 1.12.1996 р. в/частина А4320). – Оп. 16652. – Спр. 1. – 8 арк.
19. *Історична* довідка // Фонд 3436. Відділення стикування групи ЗРД С-200 зенітно-ракетної бригади (в/частина 26709; з 1.12.1996 р. в/частина А4320). – Оп. 16063. – Спр. 1 – 8 арк.
20. *Співробітництво* з відомствами // Фонд 3657. Секретаріат Головного штабу Збройних Сил України. – Оп. 18640. – Спр. 10. – 39 арк.
21. *Доповіді* начальника Головного штабу Збройних Сил України з різних питань // Фонд 3657. Секретаріат Головного штабу Збройних Сил України. – Оп. 20593. – Спр. 2. – 72 арк.
22. *Історична* довідка // Фонд 3031. Кадр зенітного ракетного полку (в/частина А31590). – Оп. 12033. – Спр. 1. – 64 арк.
23. *Історична* довідка // Фонд 3138. Винищувальний авіаційний полк, з 10.11.1997 р. в/частина А1747. – Оп. 18136. – Спр. 1. – 128 арк.
24. *Витяг* з історичного формуляру за період з березня 1961 року по грудень 2001 року // Фонд 1285. Управління зенітно-ракетного полку, з 1.10.1997 р. в/частина А4326. – Оп. 2915. – Спр. 1. – 21 арк.

25. *Витяг з історичного формуляру // Фонд 1003. Зенітна ракетна бригада (в/частина 27309). – Оп. 14508. – Спр. 1. – 10 арк.*
26. *Історична довідка // Фонд 1872. Зенітний ракетний полк (в/частина 83216). – Оп. 5646. – Спр. 1. – 41 арк.*
27. *Історичний формуляр // Фонд 3947. Кадр зенітного ракетного полку (в/частина 25460, з 1.12.1997 р. в/частина А 4602). – Оп. 28231. – Спр. 1. – 51 арк.*

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
(ЦДА ВОВУ України, м. Київ)

28. *Укази Президента України №249-325 / 92 та матеріали до них // Фонд 5233. Адміністрація Президента України. Справи постійного зберігання (1991 – 1994 рр.). – Оп. 1. – Спр. 43. – 250 арк.*
29. *Укази Президента України №1-34 / 93 та матеріали до них. // Фонд 5233. Адміністрація Президента України. Справи постійного зберігання (1991 – 1994 рр.). – Оп. 1. – Спр. 141. – 223 арк.*
30. *Листування Президента України з військовими, правоохоронними установами і організаціями // Фонд 5233. Адміністрація Президента України. Справи постійного зберігання (1991 – 1994 рр.). – Оп. 1. – Справа 67. – 112 арк.*

II. Література

31. *Абашин В. Модернизация российских зенитных комплексов ближнего действия // Военный парад. – 1999. – №2. – С. 18-20.*
32. *Авдеев Г. Небо любит порядок // Народна армія. – 1993, 26 лютого.*
33. *Алексеев А. Владимирский В. Единая система управления объединёнными ВВС и ПВО НАТО в Европе // Зарубежное военное обозрение. – 2000. – №10. – С. 27-33.*

34. *Антонець В.М.* Концептуальні основи будівництва Військово-Повітряних Сил // Наука і оборона. – 1998. – №1. – С. 9-11.
35. *Артамонов А.С., Снегов А.П.* Опыт применения ВВС и Войск ПВО в локальных войнах (50-е – 80-е гг.). – М.: ВАГШ. – 1990. – 53 с.
36. *Артюшин Л.М., Мосов С.П., П'ясковський Д.В., Толубко В.Б.* Аерокосмічна розвідка в локальних війнах сучасності: досвід, проблемні питання і тенденції: Монографія. – К.: НАОУ, 2002. – 208 с.
37. *Ашкеров В.П., Уваров М.А.* Противовоздушная оборона. – М.: Изд. ДОСААФ, 1972. – 142 с.
38. *Бабичев С., Якутин Л.* "Триумф" выходит на линию огня // Военный парад. – 1999. – №3. – С. 12-13.
39. *Безель Я.* Современные системы и средства противовоздушной и тактической противоракетной обороны // Военный парад. – 1999. – №1. – С. 26-28.
40. *Безчасний Л.* Умови оборонної достатності // Політика і час. – 1997. – №3. – С. 32-35.
41. *Бєлов О.Ф.* Основні оборонні компоненти економічного простору держави // Стратегічна панорама. – 1999 – №4. – С. 32-36.
42. *Білан В., Вачасєв О.* На порядку денному – завдання вищого гатунку // Народна армія. – 1999, 1 грудня.
43. *Білан В., Швирьов В.* Тільки рухаючись уперед можна побудувати сучасні Збройні Сили // Народна армія. – 1999, 25 листопада.
44. *Близнюков С.П., Найко О.А.* Проблеми розвитку Військово-Морських Сил Збройних Сил України // Наука і оборона. – 2002. – №4. – С. 9-13.
45. *Богданович В., Троцько В., Цибуленко М.* Оборонна достатність держави // Військо України. – 1997. – №3-4. – С. 6-7.
46. *Боднарчук Р.В., Шевцов А.І.* Концептуальні підходи до формування державної політики підтримання в боєздатному стані озброєння та військової техніки Збройних Сил України // Наука і оборона. – 2001. – №2. – С. 24-30.

47. *Бойко О.* Хочеш миру – готуйся до війни // Вартові неба. – 2000. – №81-83, липень.
48. *Бондарев Ю.* Россия не ослепнет // Независимое военное обозрение. – 2000. – №19. – С. 6.
49. *Борискин В.* Военно-политическая и военно-стратегическая оценка возможности и характера локальных войн и конфликтов для Украины // Наука і оборона. – 1995. – №1. – С. 52-65.
50. *Бунин В.* С-300 ефективніше "Патриота" // Красная звезда. – 1991, 27 июня.
51. *Бут М.* Всі разом – сила // Народна армія. – 1998, 26 серпня.
52. *В* Министерстве обороны Украины: Будут Войска воздушной обороны // Народна армія. – 1992, 1 вересня.
53. *Василин Н.Я., Гуринович А.Л.* Зенитные ракетные комплексы // Худ. обл. М.В.Драко. – Мн.: ООО "Попурри", 2002. – 464 с.
54. *Вачасєв О.* Вироби "Топазу" виявляють і бачать все // Народна армія. – 1999, 27 травня.
55. *Вачасєв О.* І щит, і меч // Народна армія. – 1995, 5 жовтня.
56. *Верой* и правдой служить народу Украины: Выступление Министра обороны Украины генерал-полковника К.П.Морозова на Всеукраинском совещании по вопросам военного строительства // Народная армия. – 1992, 14 января.
57. *Верховна Рада:* депутати дбають про обороноздатність держави // Вартові неба. – 1999. – №54-56, квітень.
58. *Вирва В.* Заступник Міністра оборони України – командувач Військ Протиповітряної оборони України генерал-полковник Олександр Стеценко: Війська ППО є провідним видом Збройних Сил України // Народна армія. – 1999, 31 грудня.
59. *Виступ* Міністра оборони України на зборах офіцерів Збройних Сил України // Військо України. – 1999. – №7-8. – С. 4-7.

60. *Відбулося* засідання Ради Міністрів оборони держав-учасниць СНД (Прес-служба МО України) // Народна армія. – 1995, 22 квітня.
61. *Відкритий* лист генералів і офіцерів центрального апарату Міністерства оборони України // Народна армія. – 1996, 16 лютого.
62. *Військове* будівництво в Україні в ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. Кузьмука О.І. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001 – 488 с.
63. *Війська* Протиповітряної оборони України. – К.: Командування Військ ППО України, 1998. – 24 с.
64. *Військове* законодавство України: Збірник нормативних актів. Станом на 1 лютого 1999 р. / В.М.Саганюк та ін (укл.). В.І.Кравченко (ред.). – 2 вид. – К.: Атіка, 1999. – 799 с.
65. *Воєнна* реформа в Україні: старт чи черговий фальстарт? (Аналітична доповідь УЦЕПД) // Національна безпека і оборона. – 2000. – №1. – С. 2-39.
66. *Военная* авиация. Кн.1 / Худ. обл. М.В.Драко. – Мн.: ООО "Попурри". – 1999. – 512 с.
67. *Военная* история: Учебник / И.Е.Крупченко, М.Л.Альтговзен, М.П.Дорофеев и др. – М.: Воениздат, 1984. – 375 с.
68. *Воєнна* доктрина України // Військо України. – 1993. – №12. – С. 6-12.
69. *Войска* противовоздушной обороны страны / Под ред. В.П.Демидова. – М.: Воениздат, 1960. – 238 с.
70. *Войска* противовоздушной обороны страны. Исторический очерк. – М.: Воениздат, 1968. – 436 с.
71. *Воронюк В.* Заступник Міністра оборони України – Командувач Військ ППО генерал-полковник О.Стеценко: Створення єдиної системи ППО – головне завдання наших військ // Народна армія. – 1997, 23 січня.
72. *Георгиев В.* Деградація ОПК України // Независимое военное обозрение. – 1999. – №21, 4-10 июня. – С. 1.
73. *"Глушити"* навчилися. Вчимося продавати (УНІАН-ВПК для "Народної армії" // Народна армія. – 1998, 1 вересня.

74. *Гончаров С.* Вспомогательное несчастье // Телеграфъ. – 19.11-25.11, 2001.
75. *Горбулін В.* Архітектура системи європейської безпеки: вплив на стратегію національної безпеки України і наступні кроки у подальшій інтеграції // Стратегічна панорама. – 2001. – №3-4. – С. 29-34.
76. *Горбулін В.* Оборонне будівництво в Україні: проблемні питання розвитку ОПК і підходи до їх вирішення // Стратегічна панорама. – 2001. – №1-2. – С. 135-142.
77. *Горенко Н.* В ответе за небо // Народна армія. – 1992, 31 липня.
78. *Гречанінов В.* Новый вид вооружённых сил: что взять из прошлого опыта // Народна армія. – 1993, 11 вересня.
79. *Гречанінов В., Крюков Н., Андросов А.* Целесообразно, эффективно и экономически выгодно, или о некоторых проблемах объединения ВВС и Войск ПВО и создания единой структуры Военно-Воздушных Сил (Войск обороны воздушного пространства) // Народна армія. – 1993, 11 серпня.
80. *Гриценко К.І.* Спільна європейська політика безпеки та оборони: проблеми формування і перспективи реалізації // Стратегічна панорама. – 1999. – №4. – С. 27-31.
81. *Дейнега О., Загорка О.* Війська ППО повинні мати сучасне озброєння // Народна армія. – 1998, 4 вересня.
82. *Дейнекин П., Рог В.* Ответственность за своё пространство // Независимое военное обозрение. – 2002. – №33. – С. 4.
83. *Державна* програма реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року // Народна армія. – 2000, 13 жовтня.
84. *Для* защиты от воздушного нападения (материал подготовлен аналитической группой журнала «Военный парад») // Военный парад. – 1999. – №4. – С. 38-42.
85. *Донеллі К.* Перетворення у галузі оборони у нових демократичних державах // Наука та оборона. – 1997. – № 1-2. – С. 15-21.
86. *Донеллі К.* Реальність реформ // НАТО ревю. – Т. 49. – 2001, осінь. – С. 30-33.

87. *Дружинин В.В. Конторов Д.С.* Вопросы военной системотехники. – М.: Воениздат, 1976. – 224 с.
88. *Дубров Г.* России грозит слепота // Независимое военное обозрение. – 2000. – №15, 2 червня.
89. *Дуров В.Р.* Боевое применение и боевая эффективность истребителей-перехватчиков. – М.: Воениздат, 1972. – 280 с.
90. *Духов В.И., Оленович И.Ф.* Некоторые выводы по боевому применению средств воздушного нападения стран антииракской коалиции в зоне Персидского залива. – К.: Академия, 1991. – 28 с.
91. *Дьяков В.В., Дейнега О.В., Загорка О.М.* Зенітно-ракетний комплекс для протиракетної оборони об'єктів: універсальний чи спеціалізований? // Наука і оборона. – 1999. – №2. – С. 44-50.
92. *Егоров В.* “Печора-2М” выходит на финишную прямую // Независимое военное обозрение. – 2002. – №16. – С .6.
93. *Егоров В.* Компания нового поколения: Россия и Белорусия объединяют усилия в оборонной сфере // Независимое военное обозрение. – 2002. – №5. – С. 6.
94. *Економічні проблеми будівництва Збройних Сил України на сучасному етапі / М.М.Кирієнко, Л.О.Ніколаєва, В.Ю. Запаренко та ін. / М.М.Кирієнко (ред.).* – К.: КВГІ, 1999. – 308 с.
95. *Ефремов В.* Многоканальная мобильная зенитно-ракетная система С-300В // Военный парад. – 1996. – №1, январь-февраль. – С. 80-82.
96. *Задера В.П., Вертегел С.Г.* До питання створення Єдиної автоматизованої системи управління Збройних Сил України // Наука і оборона. – 2001. – №2. – С. 36-38.
97. *Законодательные акты Украины по военным вопросам.* – К.: Варта, 1992. – 38 с.
98. Засідання Військової колегії (Прес-служба Міністерства оборони України) // Народна армія. – 1994, 21 липня.

99. *Затинайко О.* Збройні Сили України – головний фактор незалежності держави // *Військо України.* – 1997. – №9-12. – С. 4-7.
100. *Затинайко О., Пальчук М.* Удосконалення системи управління Збройними Силами України: проблеми та шляхи вирішення // *Народна армія.* – 1998, 24 січня.
101. *Заява* Колегії Міністерства оборони України // *Народна армія.* – 1993, 5 січня.
102. *Заявление* Верховного Совета Украины относительно решений Верховного Совета России по вопросу о Крыме // *Народная армия.* – 1992, 5 июня.
103. *Збройні Сили України: стан та проблеми розбудови* / О.Я.Маначинський, В.Ф.Онищенко, М.І.Онищук та ін. – К.: Науковий ін-т стратег. дослід. – К, 1994. – Випуск 27. – 57 с.
104. *Збройні Сили України: трьохвидова структура* (Прес-служба Міністерства оборони України) // *Народна армія.* – 2002, 12 березня.
105. *Згурець С.* ППО України та Росії: співпраця активізується // *Народна армія.* – 1997, 18 липня.
106. *Згурець С.* Генерал-лейтенант Михайло Лопатін: Підписання Алматинської Угоди щодо протиповітряної оборони не є порушенням позаблокового статусу України // *Народна армія.* – 1995, 22 лютого.
107. *Згурець С.* Договір про протиракетну оборону: чи є вихід з глухого кута? // *Народна армія.* – 1997, 25 січня.
108. *Згурець С.* Міністри оборони країн СНД, за звичаєм, зустрілися у Москві // *Народна армія.* – 1995, 26 квітня.
109. *Згурець С.* Обговорено проблеми військового будівництва // *Народна армія.* – 1996, 6 лютого.
110. *Згурець С.* Чи встоїть на "Граніті" протиповітряна оборона СНД? // *Народна армія.* – 1997, 16 січня.
111. *Ильин В., Левин М.* Истребители. – М.: Виктория АСГ, 1997. – 288 с.

112. *Іванов Б.М.* Війна у зоні Перської затоки. – К.: АЗС України, 1998. – 53 с.
113. *Історія* будівництва та розвитку Сил ППО (управління виховної роботи Сил ППО України) // Вартові неба. – 1998. – №73-75. – С. 9-10.
114. *Історія* України: нове бачення: У 2 Т. / Під ред. В.А.Смоля. – К.: Україна, 1995. – Т.2 / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, В.М.Даниленко та ін. – 1996. – 494 с.
115. *Історія* українського війська (1917 – 1995 рр.) / В.Гриневич, Л.Гриневич Б.Якимович та ін. / Упоряд. Я.Дашкевич. – Львів: Світ, 1996. – С. 840.
116. *Іщук В.* Військовий зв'язок – матеріальна основа системи управління Збройних Сил // Військо України. – 1998. – №5-6. – С. 10-13.
117. *Камінський В.* Протиповітряна оборона: погляд у ХХІ століття // Військо України. – 1999. – №5-6. – С. 5-8.
118. *Камінський В.* Розвиток озброєння системи ППО та його вплив на організаційну структуру і застосування Військ ППО // Наука і оборона. – 2000. – №2. – С. 14-17.
119. *Карев И.* Вооружённые Силы Украины придётся сокращать // Независимое военное обозрение. – 2000. – №19. – С. 3.
120. *Клименко С.* Головному командуванню ВПС – 10 років // Крила України. – 2002. – №19 (129). – С. 5.
121. *Клімов С.* Повсякденна діяльність військ та шляхи її оптимізації // Наука і оборона. – 1999. – №3. – С. 33-34.
122. *Клімов С.* В умовах обмеженого фінансування шукаємо шляхи раціональної організації бойової підготовки // Військо України. – 1999. – №1-2. – С. 8-9.
123. *Клімов С. Стеценко О.* Шляхи удосконалення та наукового супроводження повсякденної діяльності Військ Протиповітряної оборони України // Наука і оборона. – 1999. – №2. – С. 7-12.
124. *Клімов С.* Професіоналізм – вимога часу // Вартові неба. – 1997. – №56-58, травень.

125. *Клочков В.* Новому веку – новые технологии // Военный парад. – 2000. – №2 (38). – С. 52-53.
126. *Ключников Г.* Леонид Кравчук разоблачил "подпольный штаб" в Министерстве обороны Украины // Киевские ведомости. – 1996, 6 февраля.
127. *Книш В.* Події в Югославії несуть і нам певну загрозу // Народна армія. – 1999, 17 квітня.
128. *Книш В.* Сили ППО: термін готовності від двох з половиною хвилин // Народна армія. – 1996, 27 березня.
129. *Ковальський В.* Техническая оснащённость Вооружённых Сил Украины: оценка и прогноз. – К.: НИСИ, 1995. – 80 с.
130. *Кожевников А., Микитенко Т.* О некоторых тенденциях развития ППО в локальных войнах // Военно-исторический журнал. – 1984. – №2. – С. 21-27.
131. *Концепція оборони та будівництва Збройних Сил України // Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки.* – К.: МО України. – 1992. – С. 8-13.
132. *Корбут А.* Украинские лётчики подводят итоги // Независимое военное обозрение. – 1999, 9-15 июля.
133. *Корнев С.* Боеготовность не пострадает. А люди? // Народна армія. – 1992, 2 мая.
134. *Коробков В.* Генерал-полковник Александр Стеценко: В Украине "югославский вариант" бомбёжек повторится не может // Вартові неба. – 1999. – №128-129, жовтень.
135. *Коробков В.* Сили ППО. Відповідальність за небо України // Народна армія. – 1994, 17 червня.
136. *Коробов В.* Під одним началом сила // Народна армія. – 1998, 6 жовтня.
137. *Король В.* Реформування Збройних Сил: будуть Війська оборони повітряного простору? // Народна армія. – 1993, 29 січня.
138. *Кравчук М.* Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914 – 1993 рр. (організація, структура, штати): Історико-правове

- дослідження / Прикарпатський університет ім. В.Стефаника. – Ів.-Франківськ: Плай; Коломия: Бік, 1997. – 292 с.
139. *Краснов А.* Боевое применение крылатых ракет воздушного базирования // Зарубежное военное обозрение. – 2001. – №2. – С. 30-35.
140. *Кроль І.* Українські льотчики-винищувачі показали вищий клас у небі Росії // Вартові неба. – 2000. – №98-100, серпень.
141. *Крутий В.* “Південний щит-2000” // Вартові неба. – 2000. – №30-32, березень.
142. *Кузьмук О.* Збройні Сили України на початку ХХІ сторіччя // Наука і оборона. – 1999. – №4. – С. 3-7.
143. *Кузьмук О.* Основні напрямки та пріоритети будівництва Збройних Сил України // Наука і оборона. – 1998. – №1. – С. 3-8.
144. *Кузьмук О.* Сьогодні вже не виникає сумніву – ми вистояли і зберегли бойовий потенціал Збройних Сил України // Вартові неба. – 1997. – №126-128, грудень.
145. *Кулеха І.* "Рухомий" бере управління на себе // Вартові неба. – 1999. – №72-74, травень.
146. *Кулеха І.* Війська Протиповітряної оборони – провідний вид Збройних Сил України // Вартові неба. – 2000. – №1-3, січень.
147. *Кулеха І.* Лише у польоті живуть літаки, але не небом єдиним живуть льотчики // Вартові неба. – 2000. – №1-3, січень.
148. *Кутовий О.* Тенденції розвитку безпілотних літальних апаратів // Наука і оборона. – 2000. – №4. – С. 39-47.
149. *Кучейко А.* С орбиты видно всё // Независимое военное обозрение. – 2000. – №18. – С. 6.
150. *Лавренюк О.* Военна доктрина і проблеми її реалізації // Розбудова держави. – 1995. – №11. – С. 17-24.
151. *Леманский А.* Вторая жизнь "Волги" и "Печоры" // Военный парад. – 2000. – №2 (38). – С. 40-41.

152. *Леміш В.* Законодавчі акти є. Справа за чітким їх виконанням // Народна армія. – 1993, 17 березня.
153. *Лисиця Н.* Військово-Повітряні Сили навчаються, реформуються, зберігаються // Народна армія. – 1995, 14 грудня.
154. *Лисиця Н.* Командующий ВВС України генерал-лейтенант Валерий Васильев: Авиаторы сделали свой выбор – служить народу Украины // Народная армия. – 1992, 2 июля.
155. *Лисиця Н.* Командуючий 14-ю повітряною армією генерал-майор Віктор Ляшенко: Бути відданим справі розбудови Збройних Сил України // Народна армія. – 1993, 26 червня.
156. *Лисиця Н.* Літаки-розвідники розпочинають і... // Народна армія. – 1999, 20 жовтня.
157. *Лисиця Н.* Стан справ задовільний. Але є тенденція до погіршення // Народна армія. – 1994, 25 листопада.
158. *Локальные войны: история и современность* / Под ред. И.Е. Шаврова. – М.: Воениздат, 1981. – 304 с.
159. *Лопата А.* Одинадцять років Збройних Сил України. Думки про сучасне з огляду на минуле // Військово-історичний альманах. – 2002. – №2 (5). – С. 66-89.
160. *Лопатін М.* Війська Повітряної оборони України – новий вид Збройних Сил // Військо України. – 1995. – №3-4. – С. 4-7.
161. *Лопатін М.* На службі Україні // Військово-історичний альманах. – 2003. – №1 (6). – С. 67-78.
162. *Лопатін М.* Зберегти бойовий потенціал ВПС та ППО – наше головне завдання сьогодні // Вартові неба. – 1995, 3 червня.
163. *Лосев И.Ф., Маначинский А.Я.* Противовоздушная оборона сухопутных войск НАТО // Военная мысль. – 1991. – №2. – С. 60-67.
164. *Лосев І. Антонець В.* Переформування управлінь військових округів в оперативні командування // Народна армія. – 1998, 29 травня.
165. *Лукин С.* Быть ? // Народна армія. – 1993, 28 вересня.

166. *Лук'янов А., Хахлюк А.* Що й почім на світовому ринку озброєнь // Народна армія. – 1998, 15 грудня.
167. *Маначинский А.* Мифическая сила: ПВО // Независимое военное обозрение. – 2002. – №29, 5 апреля.
168. *Маначинський О.Я., Пронкін Є.К.* Україна і воєнно-політична обстановка у світі. – К.: НІСД, 1995. – 49 с.
169. *Маначинський О.Я., Соболев А.А.* Воєнна безпека України та вплив на неї геополітичних факторів: Монографія. – К.: НІСД, 1997. – 163 с.
170. *Машовець К.* "Ореанда" – погляд у майбутнє // Вартові неба. – 2000. – №84-86, липень.
171. *Машовець К.* "Південний редут" – це лише початок // Вартові неба. – 1999. – №115-117, вересень.
172. *Машовець К.* Довга дорога в небо // Вартові неба. – 2000. – №19-21, лютий.
173. *Машовець К.* Лише конкретна, реальна праця здатна принести успішний результат // Вартові неба. – 2000. – №127-129, листопад.
174. *Мелешин В.Я., Руснак І.С.* Противовоздушная оборона: проблемы и суждения // Военная мысль. – 1993. – №4. – С. 21-25.
175. *Мельничук І.* Щоб не залишилося підстав для пересудів // Народна армія. – 1993, 27 лютого.
176. *Мирончук А.* "Осінь-98" – відмінна перевірка для всіх – від Міністра оборони до командира відділення // Вартові неба. – 1998. – №127-129, листопад.
177. *Мирончук А.* "Чисте небо", або ще один крок до створення єдиної системи ППО держави // Народна армія. – 1997. – №135, 17 жовтня.
178. *Мирончук А.* Генерал-лейтенант Олександр Стеценко: Війська Повітряної оборони – надійний щит мирного неба України // Народна армія. – 1995, 14 червня.
179. *Мирончук А.* Полк змінює "прописку" // Військо України. – 2000. – №3-4. – С. 7.

180. *Мирончук А.* Чи “стануть” льотчики на крило? // Вартові неба. – 2000. – №8-9, січень.
181. *Михайленко В.П. Корняков О.С.* Основи побудови автоматизованих систем управління РТВ ППО – К.: ВІ при КУ ім. Шевченка, 2002. – 72 с.
182. *Міністр* оборони перевіряє готовність Сил ППО (інф.”НА”) // Народна армія. – 1997, 22 жовтня.
183. *Морозов К.* Аналіз воєнного будівництва в Україні (1991 – 1995 рр.): здобутки та помилки. Актуальні проблеми воєнної реформи // Визвольний шлях. – 1996. – №4. – С. 418-427.
184. *Морозов К.* Ми впевнено будемо сучасну армію // Військо України. – 1993. – №8. – С. 6-13.
185. *Накреслені* напрямки розбудови ВПС (Прес-служба МО України) // Народна армія. – 1993, 29 червня.
186. *НАТО* створює єдину ПВО (РІА "Новости") // Независимое военное обозрение. – 1999. – №29, 30 июля-5 августа.
187. *Некоторые* вопросы боевого применения группировок вооружённых сил США и их союзников в зоне Персидского залива. – К.: Академия, 1991. – 39 с.
188. *Новосьолов В.* Протиповітряна оборона Сухопутних військ: проблеми та перспективи // Народна армія. – 1998, 28 серпня.
189. *О* командующем Военно-Воздушными Силами Украины: Указ Президента Украины // Народная армия. – 1992, 29 апреля.
190. *Олійник С.* Виникнення пострадянських армій: український варіант // Народная армия. – 1994, 15 червня.
191. *Павленко А.* Авіація ВМС України // Військо України. – 1997. – №1-2. – С. 10-11.
192. *Пайсон Д., Сокут С.* Ключ к победе – на орбите // Независимое военное обозрение. – 1999. – №5. – С. 6.
193. *Палий А.И.* Радиоэлектронная борьба. – 2-е изд., перераб., доп. – М.: Воениздат, 1989. – 350 с.

194. *Папікян А.* Види Збройних Сил України: історія розвитку. – Л.: ЛВІ при НУ “Львівська політехніка”, 2001. – 52 с.
195. *Папікян А.* Збройні Сили України на шляху її незалежності: Дис. ... канд. істор. наук: 20.02.22. – Львів, 1997.
196. *Папікян А.* Збройні Сили України ХХ століття. – Л.: КП “Видавництво Кобзар”, 1999. – 308 с.
197. *Перепелиця Г.М.* Без'ядерний статус і національна безпека України: Монографія. – К.: НІСД, 1998. – 109 с.
198. *Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: Указ Президента України № 888 / 97 від 21 серпня 1997 року // Народна армія. – 1997, 29 серпня.*
199. *Полонський І.* КП особливого призначення // *Військо України. – №1-2. – 2000. – С. 8-9.*
200. *Портрет авіації ХХ века: краткий справочник / Ж.К.Шишкин, Р.Н.Макаров. – Москва, 2001. – 406 с.*
201. *Про будівництво та організаційно-штатну структуру Військ Повітряної оборони України: Директива Міністра оборони №Д-32 від 9 вересня 1995 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 305.*
202. *Про введення в дію Положення про Головне управління військ Повітряної оборони Міністерства оборони України: Наказ Міністра оборони №158 від 9 червня 1994 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 237.*
203. *Про введення в дію Положення про командування Військово-Повітряних Сил України: Наказ Міністра оборони №197 від 8 липня 1996 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 254.*
204. *Про введення в дію положення про штаб оперативного керівництва ВПС (ВОПП): Наказ Міністра оборони №111 від 24 травня 1993 р. //*

- Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 226.
205. *Про* введення об'єднань, з'єднань і частин ВПС, які базуються на території України, до складу Збройних сил України: Наказ Міністра оборони №28 від 5 березня 1992 р. // Довідник наказів та директив міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 216.
206. *Про* вдосконалення системи управління повітряним рухом України: Наказ Міністра оборони №Д-11 від 27 квітня 1993 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 300.
207. *Про* Війська Повітряної Оборони України: Указ Президента України №326 / 95 від 20 квітня 1995 року // Військо України. – 1995. – №3-4. – С. 5.
208. *Про* військові формування на Україні: Постанова Верховної Ради України №1936-ХІІ від 6 грудня 1991 р. // Законодавчі акти України з питань державної безпеки і військової сфери. – К.: МО України, 1992. – С. 3.
209. *Про* День Військ Протиповітряної оборони України: Указ Президента України від 2 липня 1997 року // Народна армія. – 1997, 4 липня.
210. *Про* державний кордон України: Закон України // Закони України. – К: Інст-т законодавства Верховної Ради України. – 1996. – Т. II. – С. 242-247.
211. *Про* заснування нагрудного знаку "Війська Протиповітряної оборони України": Наказ Міністра оборони №227 від 2 липня 1997 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 226.
212. *Про* затвердження Концепції кадрової політики в Збройних Силах України на період до 2005 р.: Наказ Міністра оборони №313 від 17 серпня 1998 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 280.
213. *Про* затвердження Тимчасового положення про командування оперативного командування: Наказ Міністра оборони №267 від 8 липня

- 1998 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 278.
214. *Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 р. // Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К.: МО України, 1992. – С. 27-28.*
215. *Про Збройні Сили України: Указ Президента України №4 від 12 грудня 1991 р. // Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К.: МО України, 1992. – С. 8.*
216. *Про зв'язок: Закон України // Відомості ВР України, 1995, 16 травня. – №20. – С. 466.*
217. *Про зниження вимог при начисленні вислуги років на пенсію на пільгових умовах льотному складу авіації ЗСУ за 1993 р.: Наказ Міністра оборони №83 від 26 березня 1994 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 235.*
218. *Про зниження норм нальоту для обчислення вислуги років на пенсію на пільгових умовах льотному складу авіації Збройних Сил України за 1992 рік: Наказ Міністра оборони №37 від 24 лютого 1993 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 224.*
219. *Про Командуючого Військово-Повітряними Силами України: Наказ Міністра оборони України №29 від 17 лютого 1993 року // Народна армія. – 1993, 18 лютого.*
220. *Про концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України: Постанова Верховної Ради України №1659-ХІІ від 11 жовтня 1991 р. // Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К.: МО України, 1992. – С. 7.*
221. *Про ліквідацію Київського військового округу. №184: Наказ Міністра оборони №184 від 24 жовтня 1992 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 221.*

222. *Про ліквідацію комерційного центру при Міністерстві оборони України: Указ Президента України від 4 червня 1993 року // Народна армія. – 1993, 8 червня.*
223. *Про Міністра оборони України: Указ Президента України від 8 жовтня 1993 року // Народна армія. – 1993, 9 жовтня.*
224. *Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України: Указ Президента України № 209 від 5 квітня 1992 р. // Укази Президента України (1991 – 1994 рр.) / Зі зм-ми. і доп. станом на 1 січня 1997 р. – К.: Мін. юстиції України. – 1997. – Т. 1. – С. 505–506.*
225. *Про організацію модернізації зенітно-ракетного комплексу С-125М Сил Протиповітряної оборони України: Наказ Міністра оборони №Д-40 від 21 жовтня 1996 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 307.*
226. *Про організацію роботи по переводу військовослужбовців у Збройні Сили України: Наказ Міністра оборони №216 від 16 грудня 1992 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 222.*
227. *Про порядок введення в дію Закону України "Про Збройні Сили України": Постанова Верховної Ради України № 1935-ХІІ від 6 грудня 1991 р. // Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К.: МО України, 1992. – С. 29.*
228. *Про порядок реалізації військами Збройних Сил на території України матеріальних засобів, техніки, озброєння і нерухомості: Указ Президента України № 28 від 31 грудня 1991 р. // Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К.: МО України, 1992. – С. 72.*
229. *Про початок організації органів єдиної системи управління повітряним рухом України: Директива Міністра оборони №Д-31 від 7 жовтня 1992 р. // Довідник наказів та директив міністра оборони України станом на 1 січня 2000 року. – К: "Варта", 2000. – С. 299.*

230. *Про* призначення командуючих арміями Збройних Сил України: Указ Президента України №161 від 18 березня 1992 року // Народная армия. – 1992, 21 марта.
231. *Про* Прикордонні війська України: Закон України // Закони України. – К: Інст-т законодавства Верховної Ради України. – 1996. – Т. II. – С. 248-251.
232. *Про* проведення організаційних заходів у Військово-Повітряних-Силах України: Наказ Міністра оборони №Д-23 від 17 липня 1993 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 р. – К: "Варта", 2000. – С. 300.
233. *Про* реформування системи військової освіти в Україні: Наказ Міністра оборони №133 від 25 липня 1992 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 р. – К: "Варта", 2000. – С. 220.
234. *Про* розформування Військової академії ППО Сухопутних військ імені Маршала Радянського Союзу Василевського О.М.: Директива Міністра оборони №Д-32 від 16 вересня 1993 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 р. – К: "Варта", 2000. – С. 301.
235. *Про* створення комітету по використанню повітряного простору України: Постанова Кабінету міністрів України №429 від 27 липня 1992 р. // Збірник постанов Уряду України . – 1992. – №8. – С. 60-62.
236. *Про* створення комітету по використанню повітряного простору України: Постанова Кабінету міністрів України №142 від 26 лютого 1993 р. // Збірник постанов Уряду України. – 1993. – №7. – С. 84.
237. *Про* створення Національного інституту стратегічних досліджень: Указ Президента України №127 від 4 березня 1992 р. // Укази Президента України (1991 – 1994 рр.) / Зі зм-ми. і доп. станом на 1 січня 1997 р. – К.: Мін. юстиції України. – 1997. – Т. 1. – С. 438-440.
238. *Про* створення робочої групи для доопрацювання проекту Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року: Наказ Міністра оборони №247 від 31 серпня 1996 р. // Довідник наказів

- та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 р. – К: "Варта", 2000. – С. 256.
239. *Про* створення Українського центру планування використання повітряного простору України та регулювання повітряного руху: Наказ Міністра оборони №11 / 7 від 23 січня 1995 р. // Довідник наказів та директив Міністра оборони України станом на 1 січня 2000 р. – К: "Варта", 2000. – С. 241.
240. *Проблемы и опыт* противовоздушной обороны в операции "Буря в пустыне" / МО Украины, АВС Украины; под. общ. ред. В.Д.Борискина. – К.: Изд-е академии, 1994. – 107 с.
241. *Противовоздушная* оборона сухопутных войск / Ю.А.Андерсен, А.И.Дрожжин, П.М.Лозик; под. общ. ред. П.Г.Левченко. – М.: Воениздат, 1979. – 303 с.
242. *Противопітряна* оборона // Довідник НАТО. – К: Центр інформації та документації НАТО в Україні. – 2001. – С. 194-195. (україномовний модуль веб-сторінки: <http://www/nato.int/docu/other/ukr/ukraine.htm>).
243. *Радецький В.* Збройні Сили: Проблеми будівництва в контексті національної безпеки України // Військо України. – 1996. – №3-4. – С. 4-6.
244. *Радецький В.* Основні аспекти нової Воєнної доктрини України в контексті Концепції національної безпеки України // Військо України. – 1997. – № 9-12. – С. 14-15.
245. *Радиоэлектронные* станции воздушной разведки / А.А.Комаров, Г.С.Кондратенков, Н.Н.Курилов и др. / Под ред. Кондратенкова Г.С. – М.: Воениздат, 1983. – 152 с.
246. *Развитие* противовоздушной обороны / Под ред. Г.В.Зимины. – М.: Воениздат, 1976. – 200 с.
247. *Рибак М.І., Бадах Ю.Г.* Воєнне мистецтво в локальних війнах після Другої світової війни: Навчальний посібник для слухачів Національної академії оборони України. – К.: Вид. Академії. – 2000. – 136 с.

248. *Рог В., Дробышевский А.* Импровизаций не было // Независимое военное обозрение. – 2000. – №47. – С. 4.
249. *Родин-Сова Ю.* Уроки войны на Балканах // Военный парад. – 1999. – №4. – С.44-46.
250. *Розглянуто* напрямки будівництва ВПС (Прес-центр ВПС) // Народна армія. – 1994, 20 жовтня.
251. *Роль О.* Не допустити розколу в Українській армії // Військо України. – 1993. – №6. – С. 7.
252. *Романов В.В., Чиган В.П.* О применении космических средств в районе Персидского залива // Военная мысль. – 1991. – №3. – С. 76-80.
253. *Россия (СССР) в локальных войнах и вооруженных конфликтах второй половины XX века* / Под ред. В.А. Золотарева. – М.: Кучково поле; Полиграфресурсы. – 2000. – 576 с.
254. *Руснак І.С., Кохно В.Д.* Досвід воєнних конфліктів і проблеми реформування Збройних Сил України // Реформування Збройних Сил України: пріоритети, передумови та перспективи: За матеріалами міжнародних семінарів “Реформування Збройних Сил України. Потреба у змінах” (14-15 лютого 2000 р., м. Київ). – К., 2001. – С. 28-34.
255. *Руснак І.С., Шевченко В.Л.* Проблеми модернізації та створення тренажерно-моделювальних комплексів військового призначення // Наука і оборона. – 2002. – №1. – С. 32-39.
256. *Русначенко А.М.* На шляху до національної армії (1989 – 1991 рр.). – К., 1992. – 75 с.
257. *Сагайдачний В.* Реформування законодавчої бази у військовій сфері // Військо України. – 2000. – №3-4. – С. 48-49.
258. *Сень І.* Радіоелектронна боротьба – сучасний стан та перспектива // Військо України. – 1997. – №9-12. – С. 12-13.
259. *Сидор М.* Точність, досяжність, міць // Крила України. – 2002. – №6. – С. 3

260. *Словарь иностранных слов* / Под ред. И.В.Лехина, С.М.Локшиной, Ф.Н.Петрова (гл. ред.) и Л.С. Шаумяна, изд-е 6-е, переработаное и дополненное. – М.: Изд-во "Советская энциклопедия", 1964. – 784 с.
261. *Смолянчук В.Ф.* Військова могутність України: Теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років): [Монографія]. – Київ, Ірпінь: ВТФ "Перун", 2000. – 448 с.
262. *Совенко А.Ю.* ВВС Украины: яркие достижения, тяжелые проблемы // *Авиация и время*. – 2000. – №5. – С. 32.
263. *Советская военная энциклопедия: В 8 т.* / Пред. Гл. ред. комиссии К.В.Огарков. – М.: Воениздат. – 1978. – Т. 6. – 671 с.
264. *Сокаль І.І.* Будівництво системи протиповітряної оборони України (1997 – 2000 рр.) // *Збірник наукових праць Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. – 2003. – №4 (35). – С. 54-63.
265. *Сокаль І.І.* Передумови формування протиповітряної оборони України // *Збірник наукових праць Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. – 2002. – №6 (31). – С. 41-50.
266. *Сокаль І.І.* Роль Військово-Морських Сил у виконанні завдань єдиної системи протиповітряної оборони України // *Бойове застосування флотів в локальних війнах і збройних конфліктах другої половини ХХ століття: проблеми розвитку теорії та практики. Матеріали Міжнародної наукової конференції (14 квітня 2003 р., м. Київ)*. – К.: УІВІ. – 2003. – С. 110-116.
267. *Сокаль І.І.* Формування концепції єдиної системи протиповітряної оборони України // *Вісник наукових праць Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України*. – 2003. – №3. – С. 148-152.
268. *Сокаль І.І.* Формування системи протиповітряної оборони в локальних війнах другої половини ХХ століття // *Збірник наукових праць Військового гуманітарного інституту Національної академії оборони України*. – 2002. – №4 (29). – С. 44-53.

269. *Сокол С.* "Ключі" від неба – в надійних руках // Військо України. – 2000. – №3-4. – С. 12-13.
270. *Сокол С.* Начальник Головного управління радіоелектронної боротьби Збройних Сил України генерал-майор Іван Сень: РЕБ збереже свою актуальність і в майбутньому // Військо України. – 2002. – №9-10. – С. 16-17.
271. *Сокут С.* "Зонтик" над содружеством продолжает раскрываться // Независимое военное обозрение. – 2000. – №4, 4-10 февраля.
272. *Сокут С.* ВВС России в минувшем году достигли достойных результатов // Независимое военное обозрение. – 1999. – №2, 22-28 января.
273. *Сокут С.* Дальше сокращать ВВС нельзя // Независимое военное обозрение. – 1999. – №31, 13-19 августа.
274. *Сокут С.* Комплексная защита // Независимое военное обозрение. – 1999. – №34, 3-9 сентября.
275. *Сокут С. Коротченко И.* В 2000 году доходы оборонки возрастут // Независимое военное обозрение. – 2000. – №4, 4-10 февраля.
276. *Сокут С.* Под общим зонтиком // Независимое военное обозрение. – 1999. – №29, 30 июля-5 августа.
277. *Соловьёв В.* Россия не может вести большую войну // Независимое военное обозрение. – 2000. – №43, 17 ноября.
278. *Степанин А.* Генштабовский пасьянс: кто останется при бубновых интересах // Киевские ведомости. – 1996, 29 февраля.
279. *Стеценко О.* Війська ППО на варті мирного неба України // Військо України. – 1996. – №9-12. – С. 4-7.
280. *Стеценко О.* Війська ППО на варті мирного неба України // Вартові неба. – 1997. – №10-12, січень.
281. *Стеценко О. Клімов С.* Повсякденна діяльність військ. Частина 1: Основи повсякденної діяльності військ: Підручник. – К.: Вид. МО України, 1997. – 258 с.

282. *Стеценко О. Клімов С.* Повсякденна діяльність військ. Частина 3: Сержант Військ Протиповітряної оборони України: Підручник. – К.: Війська ППО України, 1998. – 353 с.
283. *Стеценко О. Клімов С.* Шляхи удосконалення та наукового супроводження повсякденної діяльності Військ Протиповітряної оборони України // Наука і оборона. – 1999. – №2. – С. 7-12.
284. *Стеценко О.* Створення мобільних, боєготових і боездатних Військ Протиповітряної Оборони – вимога часу // Народна армія. – 1998, 9 червня.
285. *Стеценко О.О., Коротков В.Ю.* Створення єдиної системи радіолокаційної розвідки повітряного простору: проблеми та шляхи їх розв'язання // Наука і оборона. – 1999. – № 4. – С. 18-22.
286. *Стокгольмський міжнародний інститут досліджень миру (SIPRI):* Довідник, 20002. – 682 с.
287. *Ступак І.* "Дуель-99": поєдинок без компромісів // Військо України. – 1999. – №11-12. – С. 7-10.
288. *Ступак І.* 96-а Київська: володарі "блискавок" // Військо України. – 1999. – №3-4. – С. 16-17.
289. *Ступак І.* Генерал-полковник Олександр Стеценко: Війська ППО готові до захисту держави // Військо України. – 2000. – №3-4. – С. 8-12.
290. *Ступак І.* Єдиній системі ППО країни – бути // Вартові неба. – 1997. – №19-21, лютий.
291. *Ступак І.* Чергування – постійне, зв'язок – безперебійний // Військо України. – 1999 – №5–6. – С. 9.
292. *Су-15, Су-27, Міг-23, Міг-25, Міг-29* // Боевые самолёты / Справочник военной авиации (<http://www.airwar.ru/ain.html>).
293. *Твайнінг Д.* Оборонна концепція України // Військо України. – 1993. – №5. – С. 13-20.
294. *Телелим В.М., Денсжкін М.М.* Про методологічний підхід до визначення структури Збройних Сил України // Наука і оборона. – 2000. – №3. – С. 33-38.

295. *Тереверко О.* Реформи невідворотні, але реформуємося без метушні // Народна армія. – 1996, 28 лютого.
296. *Терещенко Ю.М., Лапицький С.В., Випирайло В.І.* Зенітний артилерійський комплекс: перспективи розвитку // Наука і оборона. – 2001. – №3. – С. 64-66.
297. *Ткаченко В.І., Карпенко В.І., Дробаха Г.А., та ін.* Військово-технічні погляди на способи організації боротьби з крилатими ракетами в загальній системі ППО держави та Збройних Сил // Збірник наукових праць. – Харків: ХВУ. – 2000. – Випуск 4 (30). – С. 3-22.
298. *Ткачов В.* Війська Протиповітряної оборони України: вчора, сьогодні, завтра // Військо України. – 2001. – №3-4. – С. 4-7.
299. *Ткачов В.* Научность, мобильность, надёжность, экономичность - таковы требования, предъявляемые к противовоздушной обороне Украины // Народная Армия. – 1992, 4 июня.
300. *Ткачов В.* Об'єднана цивільно-військова система організації повітряного руху України – реально безпечний простір для користувачів // Наука і оборона. – 1999. – №2. – С. 13-16.
301. *Ткачов В.* Об'єднана цивільно-військова система організації повітряного руху в Україні // Військо України. – 1999. – №3-4. – С. 10-11.
302. *Ткачов В.* Повітряні кордони і мирне небо Вітчизни надійно захищені // Народна армія. – 2001, 30 червня.
303. *Ткачов В.В., Загорка О.М., Дейнега О.В.* Принципи побудови системи протиповітряної оборони України // Наука і оборони. – 2001. – №2. – С. 8-13.
304. *Тактико-технічні характеристики бойових літаків ВПС // Вартові неба. – 1999. – №121-123, жовтень.*
305. *Тактико-технічні характеристики зенітно-ракетних комплексів ППО // Вартові неба. – 1999. – №121-123, жовтень.*
306. У Міністерстві оборони України (Інф. "НА") // Народна армія – 1994, 4 травня.

307. *Украинская техника модернизируется (ИТАР - ТАСС) // Независимое военное обозрение. – 2000. – №20. – С. 3.*
308. *Україні потрібні не потішні війська, а повноцінна армія: Виступ Президента України Л.Д.Кучми на розширеному засіданні колегії Міністерства оборони, 13 грудня 1996 року // Урядовий кур'єр. – 1996, 17 грудня.*
309. *Усик П.А., Межуєв М.М. Війська зв'язку України: героїчні сторінки історії. – Фастів: Поліфаст, 2002. – 288 с.*
310. *Холява О. Є всі можливості створити сильну та надійну ППО // Вартові неба. – 1997. – №46-48, квітень.*
311. *Хромов В.Г., Пригоцький А.Б., Субботин В.А. Противовоздушная оборона: реформа, история и тенденции развития // Военная мысль. – 1997. – №3. – С. 55-57.*
312. *Череватий С. Відверта розмова професіоналів // Вартові неба. – 2001. – №7-9, січень.*
313. *Череватий С. Презентовано програму реформування Збройних Сил України // Вартові неба. – 2000. – №113-115, жовтень.*
314. *Чечило В. Какую армию строит Украина // Независимое военное обозрение. – 2000. – №47.*
315. *Чорний В.С. Типологізація армій нових незалежних держав та їхня участь у суспільно-політичних процесах. – К.: Науковий світ, 2000. – 76 с.*
316. *Чорноус С. Вартові неба здійснили перші ракетні пуски на українських полігонах // Народна армія. – 1996, 29 серпня.*
317. *Чорноус С. Випуск двадцятий і останній // Народна армія. – 1994, 22 червня.*
318. *Чумак В.М., Бегма В.М., Кунін А.Ф. та ін. Україна і світовий ринок озброєнь: Монографія. – К.: НІСД. – 1997. – Випуск 5. – 118 с.*
319. *Швед В. Чи є перспективи розвитку безпілотних літаючих апаратів у світі та в Україні? // Народна армія. – 2000, 11 липня.*

320. *Швирьов В.* Ми зуміємо створити сучасні Збройні Сили України // Народна армія. – 1995, 1 грудня.
321. *Швирьов В.* Навчання на НТЦ не знає перерв // Народна армія – 1997, 15 березня.
322. *Шевцов А.І.* Перспективи співробітництва України з Західноєвропейським Союзом // Стратегічна панорама. – 1999. – №4. – С. 32-36.
323. *Шевцов А.І., Боднарчук Р.В.* Міжнародна інтеграція оборонно-промислового комплексу України: стан і проблеми розвитку // Стратегічна панорама. – 2000. – №3-4. – С. 119-127.
324. *Шесть* стратегических бомбардировщиков из Бобруйска не вернулись ("Укринформ.") // Народная армия. – 1992, 1 апреля.
325. *Шеховцев В., Боднарчук Р.* Оборонний промисловий комплекс України: стан і перспективи розвитку // Народна армія. – 1999, 12 травня.
326. *Шипунов А., Дудка В., Образулов В.* "Тунгуска" становится эффективнее // Военный парад. – 1999. – №2. – С. 14-17.
327. *Шипунов А., Дудка В., Образулов В.* Зенитный ракетно-пушечный комплекс "Панцирь-С1" и его модификации // Военный парад. – 1999. – №1. – С. 11-14.
328. *Шкурко Д.* Генерал-лейтенант Михайло Лопатін: Об'єднана система ППО відповідає національним інтересам України // Народна армія. – 1995, 15 березня.
329. *Якимович Б.* Збройні Сили України: Нарис історії. – Львів: Просвіта, 1996. – 360 с.
330. *Bohle H.* Technologie muss die Luftverteidigung sichern // Flug Revue. – 1988. – №5. – S. 43.
331. *Die Luftstreitkräfte der Ukraine* // Flieger Revue. – 1996. – №4. – S. 22-26.
332. *Erl M.* Die NAPMA feiert Geburtstag // Soldat und Technik. – 1999. – №10. – S. 620-623.
333. *Müller Klaus.* AWACS sorgt für Ordnung // Flug Revue. – 1991. – №4. – S. 43.

334. *Müller Klaus*. Knick im Strahl: Mit einem technischen Trick blicken Riesen-Radars hinter den Horizont // Flug Revue. – 1991. – №1. – S. 66-69.
335. *Müller Klaus*. Flugkörper mit Stealth // Flug Revue. – 1991. – №1. – S. 65.
336. *Naskrent Dieter, Ebersbach Joachim*. Erweiterte Luftverteidigung // Europäische Sicherheit. – 1998. – №1. – S. 17-22.
337. Fleisige Drohne // Flug Revue. – 1991. – № 6. – S. 71.
338. *Schwarz Karl*. Die Bilanz eines einseitigen Kriegs // Flug Revue. – 1991. – №4. – S. 41.
339. *Schwarz Karl*. S-300PMU: Sowietische Patriot // Flug Revue. – 1991. – №8. – S. 55.
340. *Timm H.-I*. Integriertes Diagnosesystem für Patriot // Soldat und Technik. – 1998. – №2. – S. 140-142.
341. *Wall R*. New weapons debut in attacks on Iraq // Aviation week & space technology. – 1998. – № 21 / 28. – P. 14-15.
342. *Wolfle M*. Ariadne 2000: Flugabwehr auf Kreta // Heer. – 2000. – №11. – S. 2-5.

Додаток А.1

Постанова Верховної Ради України
Про військові формування на Україні

Верховна Рада України постановляє:

1. Підпорядкувати всі військові формування, дислоковані на території республіки, Верховній Раді України.
2. Утворити Міністерство оборони України.
3. Урядові України приступити до створення Збройних Сил України, республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України.

Голова Верховної Ради України Л.Кравчук.

м. Київ, 24 серпня 1991 року

№1431-ХІІ

Додаток А.2

Концепція оборони та будівництва Збройних Сил України

II. Основні принципи створення
Збройних Сил України

Створення Збройних Сил України, формування військового керівництва й управління обороною України здійснюються з урахуванням таких основних принципів:

1. Збройні Сили України передбачають три види військ: Сухопутні війська (війська наземної оборони), **Військово-повітряні сили і Сили протиповітряної оборони (Війська повітряної оборони)**, Військово-морські сили...

2. Будівництво власних Збройних Сил України здійснюється за принципом розумної достатності як за чисельністю та структурою, так і за озброєнням...

5. Створення Збройних Сил України здійснюється у напрямі **поетапного скорочення і послідовного переформування** військ Київського, Одеського, Прикарпатського військового округів, **окремої армії протиповітряної оборони**, повітряних армій, Чорноморського флоту. Формування Головного штабу Збройних Сил України і створення системи військового управління проводиться до формування військових структур при максимальному використанні наявних систем управління та зв'язку.

1. Про концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України: Постанова Верховної Ради України №1659-ХІІ від 11 жовтня 1991 р. // Законодавчі акти України з питань військової сфери і державної безпеки. – К.: МО України. – 1992. – С. 7.

Додаток А.3

Указ Президента України

Про призначення командуючих арміями Збройних Сил України

1. Призначити командуючим 14 повітряною армією генерал-майора авіації Антонця Володимира Михайловича.
2. Призначити командуючим 24 повітряною армією генерал-лейтенанта авіації Васильєва Валерія Опанасовича.
3. **Призначити командуючим 8 окремою армією протиповітряної оборони генерал-лейтенанта Лопатіна Михайла Олексійовича.**
4. Призначити командуючим 5 повітряною армією генерал-майора авіації Стрельникова Віктора Івановича.

Президент України М.Кравчук

м. Київ

18 березня 1992 р.

№161

Додаток А.4

Указ Президента України

Про призначення Командуючого Військами Протиповітряної оборони
України

Призначити генерал-лейтенанта ЛОПАТІНА Михайла Олексійовича
Командуючим Військами Протиповітряної оборони України.

Президент України Л.Кравчук

м. Київ

27 травня 1992 року

№310 / 92

Додаток А.5

Указ Президента України
Про Військово-Повітряні Сили України

З метою підвищення бойової готовності і реформування Збройних Сил України та відповідно до статті Закону України "Про Збройні Сили України" постановляю:

1. Сформувати на базі Військово-Повітряних Сил та Військ Протиповітряної оборони єдиний вид Збройних Сил України – Військово-Повітряні Сили України (Війська оборони повітряного простору).
2. Міністерству оборони України сформувати органи управління Військово-Повітряних Сил України.

Президент України Л.Кравчук.

м. Київ

28 січня 1993 року

№ 31 / 93

Додаток А.6

Указ Президента України

Про Командуючого Військово-Повітряними Силами України

У зв'язку з об'єднанням Військово-Повітряних Сил та Військ Протиповітряної оборони в єдиний вид Збройних Сил України - Військово-Повітряні Сили України постановляю:

1. Призначити генерал-лейтенанта Антонця Володимира Михайловича Командуючим Військово-Повітряними Силами України.
2. Звільнити генерал-лейтенанта авіації Васильєва Валерія Опанасовича від обов'язків Командуючого Військово-Повітряними Силами України.
3. Звільнити генерал-лейтенанта Лопатіна Михайла Олексійовича від обов'язків Командуючого Військами протиповітряної оборони України.
4. Указ довести до відома військових частин, установ та оголосити особовому складу.

Президент України Л.Кравчук.

м. Київ

28 січня 1993 року

№ 32 / 93

Додаток А.7

Наказ Міністра оборони України №29 від 17 лютого
Про командуючого Військово-Повітряних Сил України

Оголошую Указ Президента України від 28 січня 1993 року №32/93 "Про командуючого Військово-Повітряними Силами України".

Ввести дві посади заступника командуючого Військово-Повітряними Силами України.

Призначити генерал-лейтенанта Васильєва Валерія Опанасовича командуючим авіацією - заступником командуючого Військово-Повітряними Силами України.

Призначити генерал-лейтенанта Лопатіна Михайла Олексійовича командуючим військами Протиповітряної оборони - заступником командуючого Військово-Повітряними Силами України.

Наказ довести до окремої військової частини.

Міністр оборони України
генерал-полковник К.Морозов

Додаток А.8

Указ Президента України
Про командуючих Військово-Повітряними Силами та Силами
Протиповітряної оборони України

Відповідно до статті 5 Закону України "Про оборону України" (1932-12) та статті 4 Закону України "Про Збройні Сили України" (1934-12)

Постановляю:

1. Призначити генерал-лейтенанта Антонця Володимира Михайловича Командуючим Військово-Повітряними Силами України.
2. Призначити генерал-лейтенанта Лопатіна Михайла Олексійовича Командуючим Силами протиповітряної оборони України.
3. Визнати такими, що втратили чинність Укази Президента України від 28 січня 1993 року №31 "Про Військово-Повітряні Сили України та №32 "Про командуючого Військово-Повітряними Силами України".

Президент України Л.Кравчук.

м. Київ

18 лютого 1994 року

№ 54 / 94

Додаток А.9

Указ Президента України
Про Війська Повітряної Оборони України

Відповідно до статті 4 Закону України "Про Збройні Сили України" та статті 5 Закону України "Про оборону України" постановляю:

1. Утворити командування Військ Повітряної Оборони України (ВПС і Сил ППО).
2. Призначити генерал-лейтенанта Лопатіна Михайла Олексійовича командуючим Військами Повітряної Оборони України, звільнивши його з посади командуючого Силами ППО України.
3. Кабінету міністрів України за поданням Міністерства оборони України затвердити структуру командування Військами Повітряної Оборони.
4. Визнати таким, що втратив чинність, Указ Президента України від 3 червня 1994 року №274 "Про повноваження командуючих ВПС та Сил ППО".

Президент України Л.Кучма

м. Київ

20 квітня 1995 року

№326 / 95

Додаток А.10

Указ Президента України

Про призначення О.Стеценка командуючим Військами Протиповітряної
оборони України

Призначити генерал-лейтенанта СТЕЦЕНКА Олександра Олексійовича
командуючим Військами Протиповітряної оборони України

Президент України Л.Кучма
М. Київ, 13 травня 1996 року

№339 / 96

1. Про призначення О.Стеценка командуючим Військами Протиповітряної оборони
України: Указ Президента України №339 / 96 від 13 травня 1996 року // Сайт Президента України
(<http://www.kuchma.gov.ua>).

Додаток А.11

Указ Президента України

Про призначення О.Стеценка заступником Міністра оборони України –
командувачем Сил Протиповітряної Оборони України

1. Увести посаду заступника Міністра оборони України – командувача Сил Протиповітряної Оборони України.
2. Призначити генерал-лейтенанта СТЕЦЕНКА Олександра Олексійовича заступником Міністра оборони України – командувачем Сил Протиповітряної Оборони України.

Президент України Л.Кучма
М. Київ, 20 червня 1996 року

№449 / 96

1. Про призначення О.Стеценка заступником Міністра оборони України -командувачем Сил Протиповітряної Оборони України: Указ Президента України №449 / 96 від 20 червня 1996 р. // Сайт Президента України ([http:// www. kuchma. gov. ua](http://www.kuchma.gov.ua)).

Додаток А.12

Указ Президента України
Про День Військ Протиповітряної оборони України

Ураховуючи заслуги Військ Протиповітряної оборони України у забезпеченні обороноздатності держави

ПОСТАНОВЛЯЮ:

Установити в Україні свято – День Військ Протиповітряної оборони України, яке відзначати щорічно у першу неділю липня

Президент України Л.Кучма

м. Київ 2 липня 1997 року

№602 / 97

Додаток А.13

Указ Президента України

Про призначення В.Ткачова заступником Міністра оборони України –
командувачем Сил Протиповітряної Оборони України

1. Призначити генерал-лейтенанта ТКАЧОВА Володимира Васильовича заступником Міністра оборони України – командувачем Сил Протиповітряної Оборони України.

Президент України Л.Кучма
М. Київ, 31 липня 2000 року

№931 / 2000

1.Про призначення В.Ткачова заступником Міністра оборони України –командувачем Сил Протиповітряної Оборони України: Указ Президента України №931 / 2000 від 31 липня 2000 року // Сайт Президента України ([http:// www. kuchma. gov. ua](http://www.kuchma.gov.ua)).

Додаток Б.1

Виступ Міністра оборони К.Морозова 21 жовтня 1991 р. на засіданні Комісії з питань оборони і державної безпеки Верховної Ради України щодо майбутньої структури системи ППО держави

...Предполагается уже на втором этапе с 1992 года иметь в составе вооружённых сил Украины Военно-воздушные силы, которые включают *зону ПВО Украины*, состоящую из *трёх районов ПВО*, включающие в себя истребительно-авиационную дивизию, три зенитно-ракетных бригады, три радиотехнических бригады и батальон РВО, и воздушную армию, имеющую после отдачи всей истребительной авиации в состав зонального объединения обороны противовоздушной три бомбардировочных авиационных дивизии на фронтовых бомбардировщиках типа Су-24, отдельный штурмовой авиационный полк, разведывательный авиационный полк и три авиационных смешанных полка. Вот в таком составе имеются ввиду военно-воздушные силы.

1. АВП України. Протокол №7 від 21 жовтня 1991 р. засідання Комісії з питань оборони і національної безпеки Верховної Ради України // Ф. Р-1. Комітет з питань національної безпеки і оборони України. – Оп. 22. – Спр. 2179. – Арк. 96-112.

Додаток Б.2

Указ Президента України

Про Командуючого Військово-Повітряними Силами України

1. Призначити Командуючим Військово-Повітряними Силами України генерал-лейтенанта авіації Васильєва Валерія Опанасовича.
2. Указ набуває чинності з дня його підписання.

Президент України Л.Кравчук

м. Київ

23 квітня 1992 року

№271 / 92

Додаток Б.3

Доповідь Міністра оборони К.Морозова Президенту України щодо
призначення Командувача ВПС України

Президенту України
Кравчуку Л.М.

ДОПОВІДАЮ:

В зв'язку з проведенням організаційних заходів у Військово-Повітряних Силах України, переформуванням управління 24 Повітряної армії в командування Військово-Повітряних Сил України, прошу Вас призначити на посаду Командуючого Військово-Повітряними Силами генерал-лейтенанта авіації Васильєва Валерія Опанасовича.

Рекомендований для призначення на посаду Командуючого Військово-Повітряними Силами генерал-лейтенант авіації Васильєв Валерій Опанасович високодисциплінований, добросовісний, кваліфікований генерал.

Має великий досвід в керуванні військами, користується належним авторитетом.

Признає незалежність України.

Присягу на вірність народу України прийняв.

Міністр оборони України
генерал-полковник К.МОРОЗОВ

1. ЦДА ВОВУ України. Укази Президента України №249325 / 92 та матеріали до них // Ф. 5233. Адміністрація Президента України. Загальний відділ. – Оп.1. – Спр. 43. – Арк. 62.

Додаток Б.4

Доповідь Міністра оборони К.Морозова Президенту України щодо
призначення Командувача Військ Протиповітряної оборони України

Президенту України
Кравчуку Л.М.

ДОПОВІДАЮ:

В зв'язку з проведенням організаційних заходів в військах протиповітряної оборони, переформуванням управління 8 окремої армії протиповітряної оборони в командування Військами протиповітряної оборони України, прошу Вас призначити на посаду командуючого Військами протиповітряної оборони України генерал-лейтенанта ЛОПАТІНА Михайла Олексійовича.

Рекомендований для призначення на посаду командуючого військами протиповітряної оборони України генерал-лейтенант ЛОПАТІН Михайло Олексійович високодисциплінований, добросовісний, кваліфікований генерал.

Має великий досвід в керуванні військами, користується належним авторитетом.

Визнає незалежність України.

Присягу на вірність народу України прийняв.

18.05.1992 р. розглянутий атестаційною комісією Міністерства оборони України. 18.05. 1992 р. розглянутий комісією Верховної Ради України.

Міністр оборони України
генерал-полковник К.МОРОЗОВ

Додаток Б.5

Лист Міністра оборони К.Морозова Президенту України з обґрунтуванням
необхідності введення посади Командувача ВПС і ППО

Міністр оборони України
14 грудня 1992 р.

Президенту України
Кравчуку Л.М.

З приводу призначення командуючого
Військами ВПС і ППО

Шановний Леоніде Макаровичу!

Виконуючи вимоги “Концепції оборони та будівництва Збройних сил України”, затвердженої Верховною Радою України, а також на основі рішення Колегії Міністерства Збройних Сил України пропоную на перехідний період створити оперативну групу і ввести Указом Президента України посаду командуючого ВПС і ППО.

Доручити командуючому та оперативній групі вирішити питання розробки концепції будівництва нового виду Збройних сил України – Військ Повітряної оборони, відпрацювання оргштатних структур, системи управління та всебічного забезпечення їх діяльності.

Враховуючи терміновість вирішення цих питань прошу Вас призначити командуючого військами ВПС і ППО (проект Указу та необхідні довідки додаються).

З повагою
генерал-полковник К. Морозов

1. ЦДА ВОВУ України. – Ф.5233. Адміністрація Президента України. – Оп. 1. – Спр. 141.
Укази Президента України №1 / 93–34 / 93 та матеріали до них. – Арк. 178.

Додаток Б.6

Проект Указу Президента України, підготовлений Міністерством оборони і направлений в Адміністрацію Президента України 14 грудня 1992 року

Указ Президента України
Про призначення командуючого Військами ВПС і ППО

1. Призначити генерал-лейтенанта Антонця Володимира Михайловича командуючим Військами ВПС і ППО.
2. Указ набуває чинності з дня його підписання.

Президент України Л.Кравчук

м. Київ, __ грудня 1992 року

№ __

Додаток Б.7

Доповідь Міністра оборони К.Морозова Президенту України про необхідність об'єднання ВПС і Військ ППО в єдиний вид Збройних Сил – Військово-Повітряні Сили

Міністр оборони України
14 грудня 1992 р.

Президенту України
Кравчуку Л.М.

Про об'єднання ВПС та військ ППО в єдиний вид Збройних Сил – Військово-Повітряні Сили

Шановний Леоніде Макаровичу!

Відповідно до Концепції оборони та будівництва Збройних Сил, затвердженої Верховною Радою України, а також Закону України "Про Збройні Сили України", колегія Міністерства оборони розглянула питання про об'єднання Військово-повітряних сил та Військ протиповітряної оборони у спільний вид Збройних Сил України - Військово-Повітряні Сили.

Проводячи реформу Збройних Сил України, колегія Міністерства оборони врахувала той факт, що в сучасних умовах головний напрямок у збройній боротьбі визначають авіація, засоби повітряної оборони та космічні системи.

Крім того, за умови, коли з території України виведена тактична ядерна зброя, відповідно міжнародним домовленостям ліквідовані ракети середньої і меншої дальності, релевно тільки авіація та протиповітряні сили спроможні відіграти роль стримуючого фактора від можливої агресії будь-якої держави, яка мала би намір порушити цілісність та незалежність України.

Зважаючи на це, Міністерство оборони планує проведення об'єднання двох видів Збройних Сил України в три етапи.

На першому (до середини 1993 року) вирішити питання про призначити командуючого єдиним видом Збройних сил, завершити розробку наукової бази побудови нового виду Збройних Сил. На цей період командуючому Військово-Повітряних Сил підпорядкувати існуючі командування ВПС і Військ ППО, сформувати єдину систему радіолокаційної розвідки та контролю повітряного простору України.

На другому (до кінця 1994 року) затвердити формування оперативно-стратегічної ланки управління за рахунок об'єднання командування ВПС і Військ ППО України та оргштатних структур органів управління і військ тактичної ланки. Після завершення формування єдиного штабу та створення системи управління **відповідальність за повітряну оборону держави повністю покласти на командуючого Військово-Повітряними Силами.**

На третьому (до кінця 1995 року) сформувати оперативні ланки управління – **командування військово-повітряних сил районів** на основі об'єднання командувань повітряними арміями та районів ППО в діючих кордонах відповідальності за протиповітряну оборону.

Створення структур нового виду Збройних Сил завершити у 1995 році.

Таким чином, це дозволить: замість двох – мати один вид Збройних Сил України та одного господаря у повітрі, скоротити та централізувати управління військами, більш економно використовувати державні кошти на розвиток зброї та військової техніки, матеріально-технічне забезпечення та підготовку кадрів.

Доповідаю на Ваше рішення і прошу видати відповідні Укази Президента України (проекти додаються).

З повагою

генерал-полковник К.Морозов.

1. ЦДА ВОВУ України. Укази Президента України №1 / 93-34 / 93 та матеріали до них // Ф. 5233. Адміністрація Президента України. Загальний відділ. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 171.

Додаток Б.8

Проект Указу Президента України про призначення командувача
Військово-Повітряних Сил України, підготовлений Міністерством
оборони України в січні 1993 року

Указ Президента України

Про призначення командуючого єдиним видом Збройних Сил України –
Військово-Повітряними Силами

Згідно до ст. 4 Закону України "Про Збройні Сил України" та Указу
Президента України від ___ січня 1993 року № ___

Постановляю:

1. Призначити командуючого єдиним видом Збройних Сил України -
Військово-Повітряними Силами генерал-лейтенанта Антонця Волдтмира
Миколайовича.
2. Звільнити від обов'язків командуючого Військово-Повітряними Силами
генерал-лейтенанта Васильєва Валерія Опанасовича.
3. Звільнити від обов'язків командуючого Військами протиповітряної
оборони генерал-лейтенанта Лопатіна Михайла Олексійовича.
4. Указ довести до військових частин, установ та оголосити усьому
особовому складу.
5. Указ набуває чинності з дня його підписання.

Президент України Л.Кравчук

№ ___ " ___ " 1993 року

1. ЦДА ВОВУ України. Укази Президента України №1 / 93-34 / 93 та матеріали до них //
Ф. 5233. Адміністрація Президента України. Загальний відділ. – Оп. 1. – Спр. 141. – Арк. 174.

Додаток Б.9

Проект Указу Президента України про звільнення генерал-лейтенанта В.Антонця з посади командуючого Військово-Повітряними Силами України, який був підготовлений 7 лютого 1994 р., але не введений в дію.

Указ Президента України

Про звільнення В.Антонця з посади командуючого Військово-Повітряними Силами України

Відповідно до Закону України про внесення змін і доповнень до Закону України "Про Збройні Сили України"

Звільнити генерал-лейтенанта Антонця Володимира Михайловича з посади командуючого Військово-Повітряними Силами України і зарахувати в розпорядження Міністра оборони України у зв'язку з призначенням його на іншу посаду.

Президент України Л.Кравчук

__ лютого 1993 р.

Додаток Б.10

Лист членів Комітету Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони Президенту України щодо критичного стану із забезпеченням озброєнням та військовою технікою Збройних Сил України від 14 грудня 1998 р.

Президенту України, Верховному
Головнокомандувачу Збройними
Силами України Кучмі Л.Д.

Шановний Леоніде Даниловичу!

Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони вважає своїм обов'язком привернути увагу до деяких питань, пов'язаних із забезпеченням надійної безпеки країни, захистом мирної проці нашого народу.

В Україні відбулося становлення Збройних Сил як одного із найважливіших інститутів держави. Проведені недавно широкомасштабні нвчання “Осінь-98” засвідчили високий вишкіл особового складу, майстерність командних кадрів, самовідданість у виконанні почесного конституційного обов'язку.

Водночас розвиток Збройних Сил пов'язаний з багатьма проблемами, які все більше загострюються і вже в найближчі роки можуть вкрай негативно позначитися на обороноздатності країни.

Непокоять передусім стан і перспективи забезпечення Збройних Сил озброєнням і військовою технікою, обумовлені недостатніми обсягами фінансування, практичною відсутністю постачання запасних частин, агрегатів і комплектуючих. Ситуація в оборонному промисловому комплексі України така, що вже в найближчі роки Збройні Сил можуть позбутися найнеобхідніших видів озброєння, військової техніки, транспортних засобів.

Особливої гостроти ці проблеми набули у Військово-Повітряних Силах та Силах Протиповітряної оборони. Навіт у разі відновлення постачання запасних

частин та виконання планів ремонту використання літальних апаратів через вичерпаність їхнього ресурсу можливе тільки до 2000 – 2005 років. *У Силах ППО в період з 2005 по 2010 рік вичерпають свій експлуатаційний ресурс майже всі зенітно-ракетні комплекси та зенітні керовані ракети.*

1. АВР України. Листування з керівництвом Верховної ради України, Президентом України та Кабінетом міністрів з питань, що стосуються роботи Комітету. 8 червня 1998 р. – 14 грудня 1998 р. // Ф. Р-1. Комітет з питань національної безпеки і оборони України.. – Оп. 22. – Спр. 15. – Арк. 65.

Додаток В.1

Зенітні ракетні комплекси і системи 8-ої окремої армії ППО та 28-го корпусу ППО, що дислокувалися на території України (станом на серпень 1991 р.)

Зенітний ракетний комплекс С-200"Ангара"

Рік прийняття на озброєння	1963
Забезпечує ураження цілей:	
на дальності	до 255 км
на висоті	0,3-40 км
на швидкості	до 1200 м/с
Термін розгортання	19 годин
Бойовий комплект, кількість ракет	6

Зенітний ракетний комплекс С-75М "Волхов"

Рік прийняття на озброєння	1961
Максимальна дальність ураження цілі	50 км
Мінімальна дальність ураження цілі	7 км
Максимальна висота ураження цілі	30 км
Мінімальна висота ураження цілі	100 м
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 1100 м/с
Термін приведення в бойове положення	6 годин
Бойовий комплект, кількість ракет	12

Зенітний ракетний комплекс С-125"Нева"

Рік прийняття на озброєння	1961
Забезпечує ураження цілей:	
на дальності	3,5-25 км
на висоті	0,02-18 км
на швидкості	до 700 м/с
Термін розгортання	3 години
Бойовий комплект, кількість ракет	16

Зенітний ракетний комплекс С-300ПС

Рік прийняття на озброєння	1988
Дальність ураження аеродинамічних цілей: на середніх і великих висотах на малих висотах	до 75 км до 38 км
Висота ураження цілей: Мінімальна Максимальна	25 м 27 км
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 1200 м/с
Термін приведення в бойове положення	5 хв
Бойовий комплект, кількість ракет	48

1. Тактико-технічні характеристики зенітно-ракетних комплексів ППО // Вартові неба. – 1999. – №121-123. – С. 8.

2. Васи́лин Н.Я., Гуринович А.Л. Зенитные ракетные комплексы / Худ. обл. М.В.Драко. – Мн.: ООО "Попурри", 2002. – С. 266, 248, 219, 414.

Додаток В.2

Зенітні ракетні комплекси і системи ППО Сухопутних військ
(станом на серпень 1991 р.)

Зенітна ракетна система С-300В

Рік прийняття на озброєння	1988
Дальність ураження аеродинамічних цілей: На середніх і великих висотах	до 75 км
На малих висотах	До 38 км
Висота ураження цілей: Мінімальна	25 м
Максимальна	27 км
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 1200 м/с
Термін приведення в бойове положення	5 хв
Бойовий комплект, кількість ракет	48

Зенітний ракетний комплекс "Бук-М1"

Рік прийняття на озброєння	1983
Максимальна дальність ураження цілі	35 км
Мінімальна дальність ураження цілі	3 км
Максимальна висота ураження цілі	22 км
Мінімальна висота ураження цілі	25 м
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 830 м/с
Термін приведення в бойове положення	5 хв
Бойовий комплект, кількість ракет	24

Зенітний ракетний комплекс "Круг-М"

Рік прийняття на озброєння	1971
Максимальна дальність ураження цілі	50 км
Мінімальна дальність ураження цілі	7 км
Максимальна висота ураження цілі	24,5 км
Мінімальна висота ураження цілі	150 м
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 830 м/с
Термін приведення в бойове положення	5 хв
Бойовий комплект, кількість ракет	18

Зенітний ракетний комплекс "Оса"

Рік прийняття на озброєння	1971
Максимальна дальність ураження цілі	10 км
Мінімальна дальність ураження цілі	1,5 км
Максимальна висота ураження цілі	5 км
Мінімальна висота ураження цілі	25 м
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 500 м/с
Термін приведення в бойове положення	4 хв
Бойовий комплект, кількість ракет	6

Зенітна самохідна установка ЗСУ-23-4 "Шилка"

Рік прийняття на озброєння	1964
Максимальна дальність ураження цілі	2,5 км
Мінімальна дальність ураження цілі	200 м
Максимальна висота ураження цілі	1,5 км
Мінімальна висота ураження цілі	0 км
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 450 м/с
Термін приведення в бойове положення	4-5 хв
Бойовий комплект снарядів	2000 шт.

Зенітний ракетно-гарматний комплекс "Тунгуска"

Рік прийняття на озброєння	1982
Максимальна дальність ураження цілі ракетою	10 км
Мінімальна дальність ураження цілі ракетою	2,5 км
Максимальна дальність ураження цілі гарматою	4 км
Мінімальна дальність ураження цілі гарматою	0,02 км
Максимальна висота ураження цілі ракетою	3,5 км
Мінімальна висота ураження цілі ракетою	0,015 км
Максимальна висота ураження цілі гарматою	3 км
Мінімальна висота ураження цілі гарматою	0,01 км
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 500 м/с
Термін приведення в бойове положення	10 секунд
Бойовий комплект, кількість: ракет	8
30 мм снарядів	1904

Зенітний ракетний комплекс "Тор"

Рік прийняття на озброєння	1986
Максимальна дальність ураження цілі	12 км
Мінімальна дальність ураження цілі	0,5 км
Максимальна висота ураження цілі	6 км
Мінімальна висота ураження цілі	0,01 км
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 700 м/с
Термін приведення в бойове положення	3 хв
Бойовий комплект, кількість ракет	8

Зенітний ракетний комплекс "Куб"

Рік прийняття на озброєння	1967
Максимальна дальність ураження цілі	22 км
Мінімальна дальність ураження цілі	4 км
Максимальна висота ураження цілі	12 км
Мінімальна висота ураження цілі	0,02 км
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 600 м/с
Термін приведення в бойове положення	5 хв
Бойовий комплект, кількість ракет	3

Зенітний ракетний комплекс "Стрела-10"

Рік прийняття на озброєння	1976
Максимальна дальність ураження цілі	5 км
Мінімальна дальність ураження цілі	0,8 км
Максимальна висота ураження цілі	3,5 км
Мінімальна висота ураження цілі	0,025 км
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 400 м/с
Термін приведення в бойове положення	4 хв
Бойовий комплект, кількість ракет	8

Переносний зенітний ракетний комплекс "Игла"

Рік прийняття на озброєння	1983
Максимальна дальність ураження цілі	5 км
Мінімальна дальність ураження цілі	0,5 км
Максимальна висота ураження цілі	3,5 км
Мінімальна висота ураження цілі	0,01 км
Забезпечує ураження цілей на швидкості	до 360 м/с
Термін приведення в бойове положення	13 секунд
Бойовий комплект, кількість ракет	8

1. Тактико-технічні характеристики зенітно-ракетних комплексів ППО // Вартові неба. – 1999. – №121-123. – С. 8.

2. Васи́лин Н.Я., Гуринович А.Л. Зенитные ракетные комплексы / Худ.обл. М.В.Драко. – Мн.: ООО "Попурри", 2002. – С. 267, 278, 298, 416.

Додаток В.3

Літаки винищувальної авіації 8-ї окремої армії ППО, 28-го корпусу ППО та повітряних армій Військово-Повітряних Сил, що дислокувалися на території України (станом на серпень 1991р.)

Винищувач Міг-29

Рік прийняття на озброєння	1977
Екіпаж	1 чол.
Максимальна швидкість	2450 км/год
Стеля	18 км
Взлітна маса	15,5 т
Тактичний радіус	620 км
Озброєння	ракети класу “повітря-повітря” (до 7 шт.) і автоматична гармата ГШ-301 (30 мм)

Винищувач Су-27

Рік прийняття на озброєння	1982
Екіпаж	1 чол.
Максимальна швидкість	2430 км/год
Стеля	19 км
Взлітна маса	28 т
Тактичний радіус	1800 км
Озброєння	Автоматична гармата ГШ-301(30 мм); до 6 ракет “повітря-повітря” середньої дальності Р-27, до 4 ракет малої дальності Р-73; бомби загальною масою до 6000 кг

Винищувач Су-15

Рік прийняття на озброєння	1966
Екіпаж	1 чол.
Максимальна швидкість	2350 км/год
Стеля	18,5 км
Взлітна маса	17,2 т
Тактичний радіус	420 км
Озброєння	2 ракети Р-98М “повітря-повітря”, автоматична гармата ГШ-23М

Винищувач Міг-23МЛ

Рік прийняття на озброєння	1974
Екіпаж	1 чол.
Максимальна швидкість	2500 км/год
Стеля	18,5 км
Взлітна маса	17,8 т
Тактичний радіус	650 км
Озброєння	Автоматична гармата ГШ-23Л, 4 ракети "овітря-повітря", бомби до 2000 кг

Винищувач Міг-25

Рік прийняття на озброєння	1974
Екіпаж	1 чол.
Максимальна швидкість	3000 км/год
Стеля	20,7 км
Взлітна маса	36,7 т
Тактичний радіус	1250 км
Озброєння	4 ракети "повітря-повітря" середньої дальності

1. Боевые самолёты // Справочник военной авиации.. <http://www.airwar.ru/amain.html>.
2. Портрет авиации XX века: краткий справочник / Ж.К.Шишкин, Р.Н.Макаров. – Москва, 2001. – С. 75-77.
3. У нас є чим захищати Батьківщину // Вартові неба (спецвипуск). – 2000. – Додаток до №125-126, листопад.

Додаток В.4

Радіолокаційні станції та комплекси 8-ої окремої армії ППО та
28 корпусу ППО, що дислокувалися на території України
(станом на серпень 1991 р.)

Радіолокаційна станція 35Д6

Діапазон хвиль	сантиметровий
Межа роботи: на дальності, км по азимуту, град на висоті, км	до 175 360 до 20
Термін розгортання	75 хв.

Радіолокаційна станція 5Н84А

Діапазон хвиль	метровий
Межа роботи: на дальності, км по азимуту, град на висоті, км	до 600 360 до 85
Термін розгортання	72 год.

Радіолокаційна станція П-18

Діапазон хвиль	метровий
Межа роботи: на дальності, км по азимуту, град на висоті, км	до 360 360 більше 20
Термін розгортання	1 год. 20 хв.

Радіолокаційний комплекс 5Н87

Діапазон хвиль	сантиметровий
Межа роботи: на дальності, км по азимуту, град на висоті, км	до 370 360 до 54
Термін розгортання	7 діб

1. У нас є чим захищати Батьківщину // Вартові неба (спецвипуск). – 2000. – Додаток до №125-126, листопад.

2. Сайт Головного командування Військ Протиповітряної оборони Збройних Сил України (<http://www.dod.ua/про.dod.ua/start.htm>).